

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Hetven éve született Szederkényi Ervin

- BERTÓK LÁSZLÓ: Egy nehéz mondat (*Szederkényi Ervinről*) 345
PARTI NAGY LAJOS: A transzmisszionárius 347
ESTERHÁZY PÉTER: Volt, van 350
LENGYEL BALÁZS: Szederkényi telefonjai 356
SZEDERKÉNYI ERVIN: Szigligeti napló 1980-ból (*részlet*) 358
SZEDERKÉNYI ERVIN levelezéséből (*Örkény István, Nemes Nagy Ágnes, Kálnoky László, Bertha Bulcsu, Lázár Ervin, Ilia Mihály, Nádas Péter, Esterházy Péter levelei*) 369

*

- POLCZ ALAINE: Márta (*a III/III asszonyszemmel*) 381
TÓTH KRISZTINA: Törésvonal (*elbeszélés*) 388
TÓTH KRISZTINA: Tetovált könnycsepp (*Scherter Judit beszélgetése*) 398
LATZKOVITS MIKLÓS: Gyakorlóolvasmány (*novella*) 402
GÉHER ISTVÁN LÁSZLÓ versei 409
MURÁNYI ZITA versei 410
CSEHY ZOLTÁN versei 411

*

- MARGÓCSY ISTVÁN: Mai, futó gondolatok Illyés Gyula költészetéről (*tanulmány*) 414
SZÁNTÓ F. ISTVÁN: Címzavak, címszómagyarázatok Hamvas Béla írásművészetéhez (*esszé*) 422
KÁNTOR LAJOS: Reményik, a *Helikon* és az „új arcú más” (*tanulmány*) 427

*

- DÉRCZY PÉTER: Képzeletből élethűen (*Márton László: Testvériség*) 435
GYŐRI ORSOLYA: Corpusok másvilága (*Márton László: A követjárás nehézségei*) 446
BALÁZS ESZTER: Utazás és mágia Márton László *Testvériség* című regényében (*Márton László: Testvériség*) 456

JELENKOR

XLVII. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbbsítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2400,- Ft, a II. félévre 2000,- Ft,

egy évre belföldre: 4400,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK LÁSZLÓ költő, a *Jelenkor* főszerkesztője, *Krasznahorkai László* író és *Tózsér Árpád* költő, műfordító kapták a 2004. évi irodalmi Kosuth-díjakat. – Széchenyi-díjat kapott *Almási Miklós* esztéta, *Kántor Lajos* irodalomtörténész, *Ludassy Mária* filozófus és *Réz Pál* irodalomtörténész. – A Magyar Köztársaság Babérkoszorú-díjában részesült *Márton László* író, műfordító. – József Attila-díjat kapott *Bertha Zoltán* irodalomtörténész, *Bognár Róbert* író, műfordító, *Duba Gyula* író, *Elmer István* szerkesztő, *Füzi László* irodalomtörténész, *Gyárfás Endre* író, *Majoros Sándor* író, *Németh Gábor* író, *Olasz Sándor* irodalomtörténész, *Margócsy István* irodalomtörténész, *Pályi András* író, *Sárközi Mátyás* író, *Szirák Péter* irodalomtörténész. – Érdemes Művész kitüntetést kapott *Pinczehelyi Sándor* festőművész. – Jászai Mari-díjat vehetett át *Bagossy László* rendező és *Nánay István* színikritikus.

Az ünnepélyes díjátadásra március 15-én került sor. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

CSORDÁS GÁBOR költő, műfordító, a pécsi *Jelenkor* Könyvkiadó igazgatója nyerte el a 2003-as Lipcsei Nemzetközi Könyvvásár *Buchpreis für Europäische Verständigung*-díját, melyet könyvkiadói tevékenységéért és az európai kultúrák közötti kapcsolatokért végzett munkájáért ítélte oda a tekintélyes nemzetközi grémium. A díjat március 28-án adták át a Lipcsei Városházán. Gratulálunk munkatársunknak!

*

A MELANKÓLIA KRÓNIKÁJA (*Posztmodern horvát költők antológiája*) című kötetet és a *Jelencore* című horvát nyelvű kortárs magyar költészeti antológiát mutatták be az eszéki *Književna Revija* folyóirat és a *Jelenkor* szerkesztői, *Goran Rem* és *Ágoston Zoltán* Pécssett a Horvát Színházban február 25-én, illetve Budapesten a Műcsarnokban február 26-án. Pécssett *Bertók László* és *Lana Derkač*, a budapesti bemutatón *Kukorelly Endre*, *Parti Nagy Lajos*, valamint a horvát költőnő *Olvastak fel*.

*

A JELENKOR februári számának *Fejezetek a cseh irodalomból* című összeállítását *Vörös István* költő mutatta be Budapesten február 26-án, az Írók Boltjában. A meghívott vendégek *G. Kovács László* műfordító, az összeállítás szerkesztője és *Koloszár Péter*, *Jáchym Topol* műveinek fordítója voltak.

*

IRODALMI ESTEK. *Parti Nagy Lajos* volt a Művészetek Háza vendége március 1-jén. A szerzővel *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett. – Március 18-án *Krasznahorkai László* író estje zajlott ugyanitt, a beszélgetőtárs *Sipos Nóra* volt.

*

VIDOVSKY LÁSZLÓ 60. születésnapja tiszteletére jubileumi koncertnek adott otthont a pécsi Művészetek Háza. A rendezvényen közreműködött *Aman Gergő*, *Dargay Marcell*, *Dinnyés Dániel*, *Héja Benedek*, *Jeney Zoltán*, *Melis László*, *Sáry László*, *Serei Zsolt*, *Tihanyi László*, *Weber Kristóf* és *Wilheim András*.

PAPP ÁGNES KLÁRA: Bérnyilkos Tusnádfürdőn (*Fehér Béla: Fültől fülíg*)
478

NÁNAY FANNI: Vesztes nemzedék (*Andrzej Stasiuk: Fehér holló; Hogyan
lettem író*) 472

KERESZTES GÁSPÁR: Ma holnap (*Włodzimierz Kowalewski: A szép szoba*) 476

*Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor az újságospaílonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTÉ Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Licium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvesbolt, Kossuth L. u. 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. –

Mosonmagyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Óskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávészó, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze- gen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

www.jelenkor.net

400,- Ft

JELENKOR

Egy nehéz mondat

Szederkényi Ervínről

Végig a saját ketrecemből láttam. Akkor is, amikor a magáiban szorongott. Nem tudtam róla sokat. Ma sem tudok. Azt sem tudom, hogy voltak-e bizalmas barátai. Talán igen. A szegedi egyetemi évekből? Valamelyik ujjából hiányzott egy darab. Egy ujjperc. (Ujjíz.) Gyerekkorában vágta le valamivel? A háború alatt (végén?) szakította le egy játékszernek gondolt (használt) fegyver (gránát, akna, aknagutyacs)? 1956-ban, Szegeden vesztette el? Mit csinált ott akkor? Csinált valamit? Sohasem kérdeztem meg. Szerepet játszhatott-e esetleges ottani tevékenysége (vagy annak hiánya) a személyisége alakulásában? Zárkózottsága (én zárkózottnak ismertem) alkati adottság volt-e? Vagy a kényelmetlen (kényelmetlennek látszó) szerepből fakadt, amit jó szándékkal (kényszerből?, kíváncsiságból?, becsvágyból?) elvállalt? Vajon akart-e harmincévesen főszerkesztő lenni? Mit tudott a letakart darázsfészekről, amibe beleült? Óvatosságra (félelemre?) intő tapasztalatai fékeztek-e? Valami titka volt. Látszott. Igaz, mindenkinek volt.

Láttam (a hetvenes években) hivatalos társaságban (ünnepségen) magában, zavartan álldogálni, tartózkodóan (félszegen) odalépni valakihez (valakikhez). Láttam mereven (kelletlenül) lépegetni Budapestről jött kulturális főember (ellenőr?, vendég?) mellett, miközben sorban bemutatott neki bennünket, a szerkesztőségbe összecsisztított helyi írókat, íróféléket. Hallottam, ahogy keresgélte a szavakat, amikor az illető vallató vagy rendreutasító (dicsérő?) szavaira válaszolt. S amikor valami hivatalos (politikai, ideológiai) szöveget, előírást (követelményt, direktívát, elméletet) ismertetett (kellett ismertetnie) a társasággal. Tanúja voltam, amikor a fő-fő kulturális istálló-mester, miközben a kabátjukat akasztották a fogasra, azt sziszegte feléje, hogy „Maga egy csirkefogó”. Semmit sem felelt rá, pedig mások is hallották. Dicséretnek tekintette? Később tűnődtem el, hogy ez az illető úrnak-elvtársnak nem afféle jóindulatú feddése volt-e csak? A pont valaminek a végén. Olyasmi, ami miatt, amiért telefonon vagy a fullajtárjai útján kérdőre vonta, letolta, elmarasztalta már, s talán az igazoló jelentést is megíratta. Mészöly miatt? Más miatt? Mert nem tetszett az író valamelyik mondata a *Jelenkorban*? Csiklandozta a bajszát? A medve orrát? Lehet, hogy napirendre tért már a dolog felett, de a feddést nem hagyhatta ki? Ne akarj (máskor se) túljárni az eszünkön! Most megúsztad még, de vigyázz, mert a markunkban vagy! (Csirkefogó!) Vajon ez afféle elvtársi ejnye-bejnye volt csak? Nekem furcsa csupán, aki nem ismertem a bennfentes szókincset? – Aztán láttam (a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől) – mikor már nagy szerkesztő volt – természetesen, oldottan, fesztelenül viselkedni, örülni, tűnődni, megrendülni is szűkebb (ismerős, baráti) írói társaságban. Pécsen, Szigligeten.

Mit látott bennem? Az igavonó barmot? A kukacot a fenekemben? A felnőttként is naiv gyereket? A tehetséget, amit segíthet? Az alkalmat, ahol bizonyíthatja, hogy igenis az írókért, az igazi irodalomért van ott, ahol van? Egyszer éreztem úgy, hogy egy, talán jelentéktelen dologban nem az én normáim szerint cselekedett, de valószínű, hogy csak a pedagógus működött benne, s megleckézettett. Sohase mondtam meg neki, hogy eme szándékos vagy szándéktalan tettel (nem tettével) adta meg az utolsó lökést egy őt is érintő döntésemhez, amely nehéz volt, de aztán helyesnek bizonyult. Megbízott bennem. A halála előtti hetekben a korábbinál is jobban. Tudtam, megtudhattam, hogy nem abba az irányba akart elröpülni, amerre a sorsa, a nálánál sokkal nagyobb erő végül elröpítette. S hogy még bátrabb, tisztább, jelentősebb lett, mint addig volt.

Sokkal okosabb volt, mint én. A mindennapi ügyekben, az összefüggések meglatásában, ismeretében, az információk jelentőségének megbecsülésében hozzá képest dadogtam csak. Nem értettem hozzájuk, nem érdekelték. De ha mégis, akkor mindent meg lehetett kérdezni tőle. „Engem erre a célra tenyésztettek ki” – mondta. Ezt is, ezt a mondatát is csak később értettem meg. Először csak jól hangzott. Mosolyogtam rajta. Aztán rájöttem, hogy milyen nehéz mondat ez. Egy élet minden keserve (tapasztalata?, tragédiája?) benne van. Benne lehet.

Szederkényi Ervin 1968-ban.

A transzmisszionárius

Emlékezetem egyik jelentős rétegének Szederkényi Ervin a kötőanyaga. Ha ki mondom, hogy Jelenkor, a bejárati üvegajtó feletti kis harangot hallom, távolabbról magunkat, Csordás Gábort és magamat, ahogy pingpongozunk a hátsó, teremnyi szobában, de látni őt látom, ahogy ül a hatalmas, Széchenyi térre néző ablaknál. Tavaly nyárig legalább a hely megvolt, a koszlott és fantasztikus szerkesztőségi helyiség, most már az sincs. Illetve üresen és süketen áll, bámul a térre, várja a felújítást, aztán az új gazdákat, akik meg tudják fizetni. Az a csoda, hogy eddig a Jelenkor bérelhette. Mikor legutoljára fent voltam, tudtam, hogy utoljára látom azokat a szobákat. Körülnéztem, sőt körbejártam, de nem tudtam búcsúzni, jól búcsúzni én legfőljebb gondolatban tudok, de facto csak állok, s mint szénsavval a szódásüveg, küzdök a sírással. A hét közös évünkre gondoltam, a csengőre, a pingpongasztalra s persze órá.

Vakvéletlen, hogy március negyedikén írom ezt, mindenesetre ma tizenhét éve volt a temetése. Irtózatos, úri hideg volt, a kitakarózott föld hidege, a lángok mimikájára emlékszem, dermedt szájizmok, alig mozdultak a kandeláberekben. Mosolytalanra nyüzött, brutális télvége volt, noha érkezett a tavasz – nem volt más választása.

Jönnek elő az arcai a márciusi alkonyatból, például valami szupernyolcas felvételen makacsul visszanez, mielőtt belép a szobájába, ezt a fejmozdulatot többször látom, lehetne éppen, de hogy tényleg van-e ilyen tekercs, nem tudom. Törmelékek, fényképarcok, részletek. Többnyire fényes, réteges füstből merül föl az arca, a napsütés is, a lámpafény is dohányfüstös körülötte. Metropolt szívott, arról szokott le, Metropolról, fegyelmezetten, radikálisan.

Közben a tüdőrák, ki tudja, mióta, diszkréten várakozott, járt föl-alá, halkan köhécsejt, leült valami zugban, keresztbe tette a lábát, füttyörészett, volt ideje.

Pár napja megnéztem Pécssett egy tízéves filmrészletet, Szederkényiről beszél rajta, valahogy úgy fejezem be, hogy az Osvátok, a legnagyobb szerkesztők egyike volt. Ehhez máig sincs mit hozzátennem. Annál se tudok jobbat, mint hogy transzmisszionárius. Ezt nem sokkal a halála után írtam egy versben, nem nagy találmány, evidens, hogy egy nagy szerkesztőnek ilyennek kell lennie, a közvetítés megszállottjának stb., ebbe most nem kezdek bele.

Egyszer, ha sokáig élek, nyilván rendbe teszem majd a konkrét emlékeket, van vagy bőrröndnyi notesz, levél, cédula, ami oda köthető, Pécshez, tehát a Jelenkorhoz, tehát Szederkényi Ervinhez. Mostanában, azt hiszem, ha tudnék, se tudnék tényszerűen hozzányúlni. Túl közel van, túl sok, túl sűrű, majd.

Maradnak némely képek.

Volt egy nyájas, elképesztően türelmes mosolya, ezt látom most magam előtt, ezt próbálom előhívni, elég mélyről, hisz már évek óta nem álmodom vele, holott korábban gyakran járt-kelt az álmaimban, kissé apaszerűen, bár végső soron

megközelíthetetlenül. És volt egy haragos, méltatlankodó, fölháborodottan szigorú arca is, a kettő mélységesen összetartozott. Volt továbbá egy rendkívüli képessége, a sok közül most egyre gondolok, arra, hogy nem lehetett tudni, mikor „használja” ezeket az arcait, és mikor tényleg ilyen vagy olyan, őszintén, hogy úgy mondjam, önkéntelenül.

Mikorra tényleg barátok lettünk volna, meghalt.

Próbálnék nem a halála felől gondolni rá, gondolok is, de minden, amit hozzá kapcsolok, a halála felől teljesedett ki, onnan nézve súlyosodott meg igazán.

Balassa Péter és Gáspár Jutka vittek neki valami kicsi kabalafigurát, már a kórházba. Ott lógott az ágya mellett a halálakor is. Leírni nem tudnám ezt a babát, legfőlegbb kitalálni, de világosan, élesen látom, ahogy látom a lábánál az oxigénpalackot, a kopár, csőszerű földszinti szobát, a körbefutó, mellig érő olajlábat a falon.

Mikor Balassa tudórákja kiderült, állandóan ezt a babát kellett hessegetnem a szemem előtt.

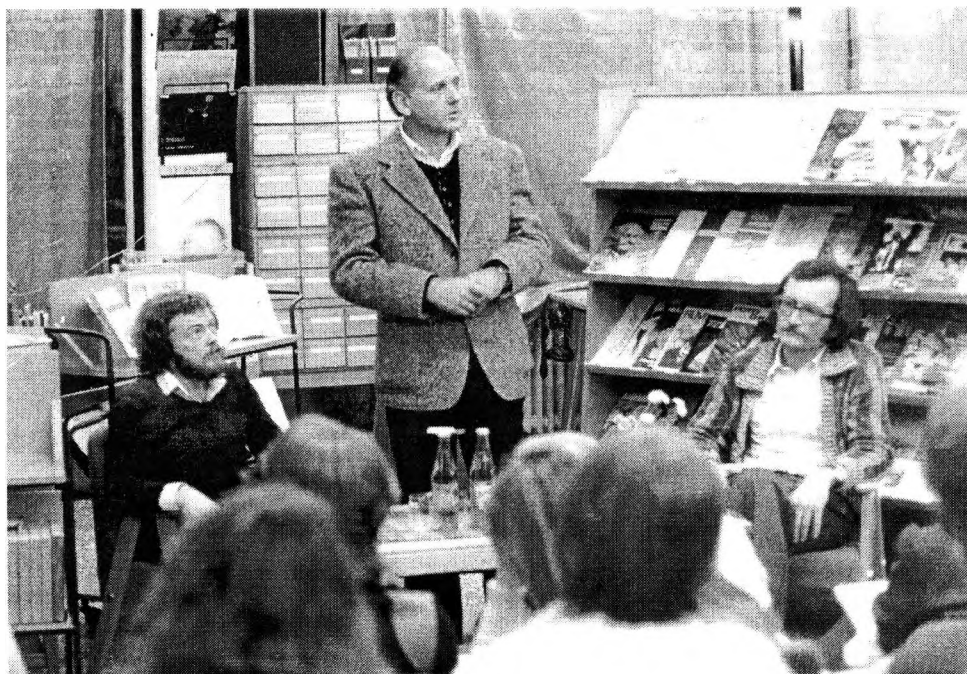
Talán érthető, hogy Péter betegsége alatt soha egy szót nem beszéltünk Ervinről, ültünk, tudtuk, hogy a másik most Szederkényire gondol, és ez elég volt. Többször a nyelvemen volt a mondat, amit '87 januárjában hallottam Ervintől, hogy ti. „nincs más választásom, mint hogy javuljak”. Persze nem mondhattam ki, volt más választás, sajnos. Ez a mondat is itt van velem tizenhét éve, akkor fölírtam egy cédulára, s mivel minden lakásban előkerült előbb-utóbb, mindig kiraktam falra, polcélre. Kétséges mondat, évente feketedik egy csöppet vagy mélyül, mint valami ránc a szájsarokban.

„...egyedül tudta összeegyeztetni mindazt, ami összeegyeztethetetlen, még hozzá teljes személyisége izlésével, egységével és hitelével. És ezért érezhette az ember, hogy nem találni rá szavakat, nincs hang róla, hiszen van benne valami meghatározhatatlan, sőt *semmilyen* egyszerűség, rejtőző nagyvonalúság és féken tartott gyanakvás; *mint aki nem remél. Tehát férfi volt.* »Ma már« anakronisztikus *társadalomtisztelet* volt benne, egy szétesés közeli időben; egy kisszerűen izléstelen és hatalommániás *balettváltozat* közben makacsul a *lent* hangzó művet játszotta, ami egyetlen szó: *engedelmesség* valami nagyobbnak és levezethetetlennek, ha nincs is az már. Elfogadta és tisztelte »ezt az egészet«, józan bizalomhiányát pedig irreális megbízhatósággal egyensúlyozta ki. Valaki itt *még egyszer, utoljára* tisztelte a tisztelhetetlent” – írta róla Balassa a *Halálnaplóban*.

Ebben a márciusi alkonyatban szívesen látom őket együtt, Balassa, Mészöly Miklós és Szederkényi sétálnak, tényleg túl ezen a borzalmas és borzalmasan gyönyörű mai kocsmán, ezüst hajuk füstben, báránfüstfelhők között imbolyog, a hely lehet a Mennysországnak és lehet Kisoroszi, nem tudom, átmenetileg mind-egy, mindenesetre jól állnak egymásnak, és ez most már így marad.

„Kéziratot a Jelenkorba, imádságokat a Mennybe kérem” – írta a kórházból '86 őszén Mészölynek.

Furcsa, hogy én, aki sose láttam őt fiatalnak – hm, negyven lehetett, mikor először találkoztunk –, idős emberként nem tudom elképzelni. Nyugdíjazott főszerkesztőként például, aki be-bejár, vagy ilyesmi. Elolvasom, amit a halála öt-éves évfordulóján írtam róla, hátha beindít ezt-azt, de hát csak ugyanazt írnám most is, ha leírnám egyáltalán, s nem csak ülnék fölöttem, mint ezen a télvégi napon, tizenhét évvel a temetése után. Gondolok rá. Sokat. Avagy nem is gondolok, csak itt van, a háttérben. Mélyen hozzátartozik az életemhez. Most befejezem, nem csinálok neki véget. Hetvenéves lenne április huszadikán.

Szederkényi Ervin, Parti Nagy Lajos és Bakonyi István 1980. október 27-én
a székesfehérvári Városi Könyvtárban. *(Kabáczy Szilárd felvétele)*

Tatay Sándor, Szederkényi Ervin, Parti Nagy Lajos és Esterházy Péter 1983 márciusában.

Volt, van

Üldögélek, bizonyos „magánéleti problémák” miatt *nehézkésen* üldögélek az asztalomnál, e problémák a szakértők szerint amúgy *kiváló* állapotban lévő izomzatommal kapcsolatosak („uram, hiszen önnek izomzata van!”), bár talán a probléma inkább az, hogy *kapcsolatos*, hogy kapcsolatos vagyok az izomzatommal, hogy erre gondolnom kell, hogy tehát van, és én viszonyban vagyok vele, és ezt mostanában, az eddigiektől eltérően figyelembe kell vennem; kissé meg vagyok osztva; ülök tehát az asztalomnál, és igyekszem földézni Szederkényi Ervin alakját.

Kép is van, hang is van. A kép elsősorban Szigligethez kötődik, nincsen szerkesztőségi emlékem, onnét csupán valamilyen foteleket őriz a szemem, rémlik, fekete bőrfotelek; Veszprémben voltunk egyszer egy *Jelenkor*-esttel valahogy a nyolcvanas évek közepén, de onnét meg kizárólag Parti Nagy maradt meg („égette magát emlékim matt samottjába”), konkrétan az együtt töltött varázsos éjszaka. De erről, majd ha ő lesz 100 éves.

Szigligetről nem beszélgetésekre emlékszem – milyen sokszor le kell írni az emlékszem szót, ha az ember alig emlékszik valamire –, hanem, mondjuk így, együttlétekre. Jól el lehetett vele lenni. Noha mindig akart valamit. Nem valamit, ugyanazt: kéziratot. Mert mintha állandóan szerkesztett volna, mintha mindenütt a *Jelenkor* lett volna, mintha nomen est omen lett volna, meglátott egy író, ez Szigligeten életszerű elképzelés, akit rögvest kézírattá transzformált a fejében, téma, hangütés, flekkszám, és főleg határidő, határidő, határidő.

Ám mégsem keltette a lopózó vadállat benyomását, ki gyanútlan áldozatait fürkészi a békésnek tetsző, kommunista Balaton-parton. Meg nem is voltunk gyanútlanok. Meg örültünk is a fürkészésnek. Mert azért a fürkészés esete fennforgott. De a nyugodalmas ellevésé is. Jó strandteste (szakszó) volt, feltűnően és természetesen barna, látványos. Mintha azt mondta volna ez a test, hogy nem kell félni az öregedéstől. Ezt én nem láthattam így: akkoriban már régóta öregedő futballista voltam, mint ilyen mást sem tudtam a testről, mint hogy halandó. Hogy megy széjjel.

Egyszerre mutatkozott férfiasnak és nagypapásnak. Figyelmesen, kedvesen viselkedett a gyerekekkel, föltehetően a mieinkkel is, föltehetően, mert a nyári Szigligetben épp az volt a zseniális, hogy nem kellett nagyon figyelni a gyerekekre, azok egymást kötötték le, adszorbeálták egymást, meg még az efféle váratlanul barátságos felnőttekre is lehetett számítani – miknek következtében az árva szülőknek nem kellett hajszoltan rohángálniuk mozgékony maradékaik után, egy pillanat alatt újrateremtve így az otthoni zilált mindennapokat, feszültséget és fegyelmezettséget, hanem: nyaralhattak. Egy kicsit el-elnyaralhatták magukat. És ezt még az sem zavarta meg, ha az embert bizonyos határidőkre

figyelmeztette az az elegáns úr, akinek a nyakában ülő, láthatóan Marcell névre hallgató kisgyerek olyan *kísértetiesen* ismerősnek tetszett.

Azt hiszem, nem vagyok hűtlen mások iránt, ha azt mondom, egyetlen nagy szerkesztőt ismertem életemben, őt. A nagy szerkesztő, csenevész tapasztalataim szerint, nem onnét ismerszik meg, hogy mindenkinél jobban ismeri az irodalmat, hogy csalhatatlan az ízlése, vagy hogy emberként magaslik ki környezetéből, noha kell tudás, kell ízlés, kell ember.

Szerencsénk volt egymással; amikor én először, amúgy „magánemberként”, konkrétan senkiként, matematikushallgatóként, vagy éppen csak végzettként, csak úgy, a magam szakállára betoppantam a szerkesztőségbe („Én, itt édesapám neve következik vagy József Attiláé, itt vagyok!”), és szegényke Fancsikó és Pistáimmal rövid úton ki is lettem rúgva (kihajintottak, akár egy macskát, így szeretem mondani; a *Pista* Dobozy Imre leleménye), akkor, és ebben állt a szerencse, Pákolitz István fogadott és nem Ervin. Miközben semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy ő ugyanúgy cselekedett volna. Akkoriban, 1973-74, mindenki így cselekedett. Csak aztán az *Alföld* nem (ez már az ígért árnyalás), azt az „elsőséget” azóta se felejttem el neki(k).

Minthogy én kívülről jöttem (matematikushallgatóként mintha szigeten éltem volna, és már előtte is egy másikon, a Piarista Gimnáziumban), nemcsak azt nem tudtam, hogy ki kicsoda, hanem azt se, hogy ki kicsoda. Nem, rosszul mondom, nagyon is tudni véltem, kik azok, akik egy szerkesztőségben, egy kiadóban dolgoznak; azok az állam emberei, vagyis kommunisták, vagyis ellenségek, de mindenképpen olyanok, akikkel óvatosan kell bánni és még óvatosabban beszélni. Mondhatni érdekes módon arra nem gondoltam, hogy írni is óvatosan kéne – persze ha nem gondoltam is, de azért gondolódott, volt bennem, az írásomban, ahogy mindegyikőnkében valami óvatosság, triviális politikai önkorlátozás, szégyenteli józanság, ahol e szégyen nem személyes, hanem a diktatúra kikerülhetetlen folyamánya. Szinte kikerülhetetlen, úgy pontosabb. Tudtam is meg nem is, hol élek.

Mintha nem is Pécsen, csett találkoztam volna vele először, hanem Mészöly Miklósnál, így azután bírta a bizalom MM-pecsétjét. Akkor már senki nem emlékezett arra, mert nem is volt jelentősége, hogy annak idején a Párt ültette őt a renitens *Jelenkor* nyakába, mint megbízható kiszest vagy mit. A KISZ KB küldte őt nekünk hajdan. Mert beléje helyezték a bizalmukat. Igen ám, de közben mi („mi”) is beléje helyeztük. Oh, azok a mondén Kádár-évek! Volt néhány ilyen „kettős” ember, fontos szerepet játszottak a működésben, a működhetőségben, Béládi Miklós például (egyszerre barátja MM-nek és Tóth Dezsőnek, ide nyilván kéne egy lábjegyzet, hogy ki is az a Tóth, de hát előbb-utóbb mindannyiunkhoz kell a lábna jegyzete, hagyjuk hát, fátyol rá – most akkor kire fátyol? A Tóthra vagy a lábjegyzetdrámára, tehát végül is önmagunkra?; igen) vagy Örkény. Közvetítők, akik abban a helyzetben vannak, hogy szóba állnak velük itt is, ott is; jellegzetes soft-diktatúrás jelenség. A félelem, a bátorság, a gyávaság, az önzőség, a hiúság, a segítőkészség diktatúra nyomorította elegye – úgynevezett emberi jelenség.

A nagy szerkesztő azért (attól) nagy, mert el tudja hitetni a szerzőivel – hát hogy ők tényleg az ő szerzői. Hogy ilyen egyáltalán van. Többlépcsős, komplex

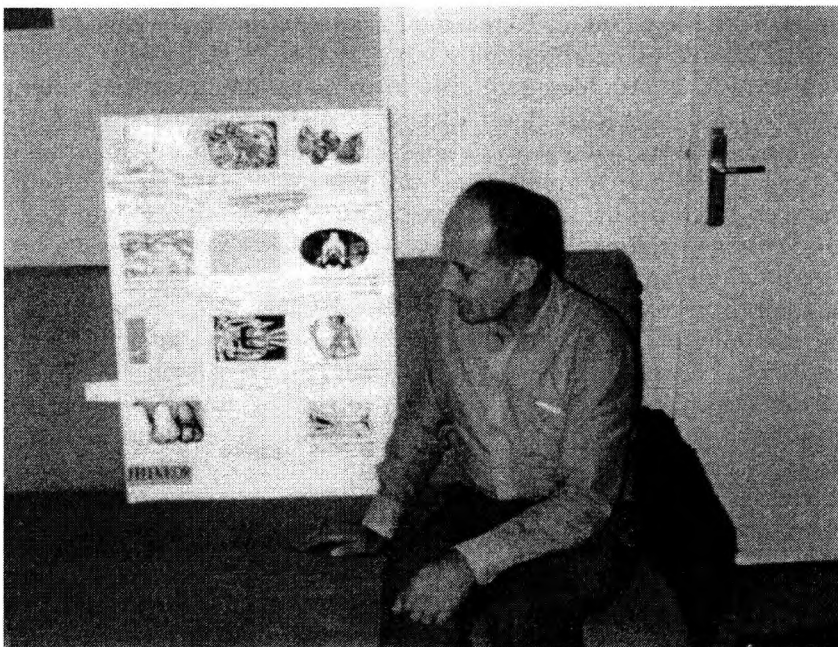
hitetés ez. Ervin el tudta hitetni, hogy neki személyesen fontos, amit én csinállok. Mit fontos! Belegebédne, tán túl se élné, ha én nem ülnék nap mint nap 8-10 órát az asztalomnál szöszmötölve. Mi is? mi is nem? lopózó vadállat nem volt Ervin az imént, de meg még keselyű sem, ha már, akkor dögkeselyű nem, aki másra se várna, csak hogy lecsaphasson a kéziratra. Nem. Elsőre azt hitette el velünk, hogy maga a dolog, ez a kérdéses szöszmötölés (akkor még nem létezett a molyolás szó): fontos. Vagyis azt érezhettük, hogy nem vagyunk egyedül, mögöttünk áll valaki, aki *várva vár*. És azáltal, hogy ő a *Jelenkor* főszerkesztője, ez a valaki már-már nem is személynek tetszett, hanem a társadalomnak, a művelt közönségnek, a bildungsbürgertumnak (túlzás), amely tehát lát minket, elfogadja, értékeli a teljesítményünket, vagyis helyet kínál, nem is utolsót, a társadalomban (ama nem létezőben, l. diktatúra). És azt is el tudta hitetni, hogy ez nem csupán afféle hagymázás és esetleg logikus észjárás (futtassunk eszmét!), hanem itt volnának konkrét emberek, úgynevezett olvasók, akiknek ez szintúgy fontos, úgy fontos, ahogy a kenyér az vagy a krumplileves (mért volna elemibb a krumplileves, mint a tejszínes brokkolileves – érdekes esszé tárgya lehetne).

Sok volt tehát, amit ő adott nekünk.

Ervin nemcsak nem hazudott nekünk, de nem is gázsulált. Hanem telefonált. Elképesztően sokszor. Újból és újból. Rá. (Bizonyosan rossz szerkesztő, akinek alacsony a telefonszámlája. Az e-mail itt csak félmegoldás!) Ha már lefixáltuk, akkor is. És megint, szinte csak úgy. Példa lehetne sok mai szerkesztőnek, aki kizárólag addig fuvoláz, könyörög, nyomul és dicshimnuszoz, míg meg nem kapja, amit akar, szegény írók egyetlen hozományát, aztán eldobnak, akár egy kifacsart citromot nemdebár. Ettől aztán támadhat szerencsétlen, túlérzékeny párának olykor az az érzése, hogy nem ő kell, csak van egy fehér folt, amelyet be kell betűkkel sötétíteni, és persze nem véletlen, hogy őt választották, mert hisz ez szakma, a sötétítő kiválasztása is szakma, őt választották, mert tőle remélhető az említett betűk ideális száma és sorrendje, de ennél több személyesség és kóved nincsen, amúgy meg már a következő számot kell szerkeszteni, gyereink, tovább, és ne itt, hanem a titkárnőnél tessék érdeklődni a honorárium felől, illetve ha már sötétítés, akkor a mór megtette kötelességét, a mór mehet. – Van ebben ugyan egy kis öreguras morgolódás, de legalább ennyi valóságmagy is.

Azt hiszem, bár az ilyen típusú kijelentésekben nem vagyok jó, a hetvenes évek vége, nyolcvanasok eleje a *Jelenkoré* volt. Szederkényi Ervin *Jelenkoráé*. De nem gondolom, hogy az történt volna, hogy Ervin észrevette, mi van (zajlik) épp az irodalomban, a prózában, és akkor úgy döntött, hogy a *Jelenkorral* élére áll ennek az új mozgásnak. Hanem az történt, hogy föltétel nélkül szerette Mészölyt, és aztán minden ebből adódott. Nem mintha Mészöly lett volna valaminek az irányítója, nem létezett (én legalábbis nem tudok róla) deklarált csoport vagy mozgalom, és annak (így) nem volt vezetője sem, de voltak láthatatlan és látható, titkos és nyilvános áramok.

Ez az irodalmi szempontból vagy az én irodalmi szempontomból izgalmas idő egyszersmind a rendszer legrémesebb éve volt. Mely rendszer érezhetően gyöngült, egyre kevésbé teljesítette egy aljas diktatúrával szemben támasztható legelemibb igényeket, ahelyett, hogy pofozott volna, kacsingatott, miközben

Szederkényi Ervin 1981. november 26-án a Jelenkor szerkesztőségében.

Pinczehelyi Sándor, Parti Nagy Lajos és Csordás Gábor 1981. november 26-án a Jelenkor szerkesztőségében

tudnunk kellett, hogy minden föltétele megvan a pofonnak, hazug, mozdulatlan szarságban éltünk, és nemhogy fény nem látszott az alagútban, de definitíve nem volt alagút, és mindez egyre erősebben és kellemetlenebbül vetette föl a személyes felelősség, a saját életünk iránti személyes felelősség kérdését. Mert ugyanis minél diktatúrább egy diktatúra, annál kevésbé kell erről gondolkodni, a felelősség átestálható a gonosz rendszerre (azóta is egyébként folyamatosan átestálunk). Az ember örül, hogy él, szó szerint. De most lassan meg kellett kérdezni, hogy hogyan élünk. És mért így. Csak hát ezeket a kérdéseket, főleg társadalmi szinten, rosszul lehetett megválaszolni.

Visszatérve az irodalomra, a fontos változás abban állt, hogy ez az új izgalmasság nem megtűrt mellékesség volt egy vidéki lapban, hanem ez volt, ez lett maga a *Jelenkor*. Érdekes volna tudni, hogy mit vettek észre ebből a hivatalosságok, például hány s miféle igazoló jelentést kellett Ervinnek írnia... Nem a nívótól lett fontos a *Jelenkor*, hanem ettől a változástól. A jó vagy fontos irodalmi lapot (örök példánk a *Nyugat*) nem pusztán a nívó teszi, nívó persze kell, de nem elég, és nem is az a legfontosabb, hanem ez a sajátos és szinte mindig váratlanul megjelenő kohéziós erő.

Ez volt a régi *Mozgó Világ*nak is az ereje. Hogy egyszer csak támadt egy „mi”. Okkal lett némileg hisztérikus erre a hatalom, diktatúrában nincsen mi, diktatúrában csak a diktatúra van és a diktatúrának kiszolgáltatót egyén. Ha tehát van mi, mi van a diktatúrával? Ez a mi volt a régi *Mozgó* új és jelentős értéke, ez a csupán a létezése által definiált mi, és ezt az értéket számolta föl az új *Mozgó*. Ennek most már nincsen jelentősége, csak az, hogy így történt. Nézve az újban publikálók tekintélyes névsorát, látszik, hogy a történet másképp is elmesélhető; de azon azért újra meg újra elcsodálkozom, hogy ebből a mi-történetből az újak azóta sem akarnak semmit sem látni – önnön nívosságuk, az azóta befutott történetük megengedne ennyi objektivitást, tágasságot.

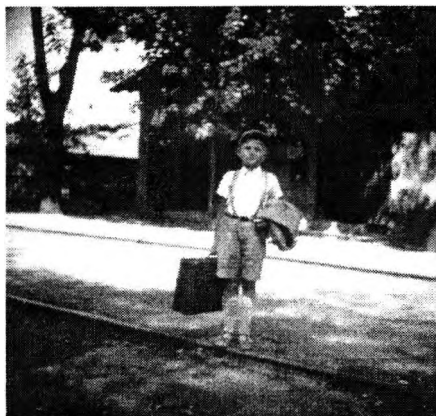
Az én viszonyom a periodikákhoz meglehetősen passzív, hisz többnyire az a helyzet, hogy írom, amit írok, s abból adok, ha adható, újabban egyre kevesebbszer, mert épp nem tartom követendőnek azt a magyar hagyományt, mely szeret egy regényt a könyv előtt folyóiratban megjelentetni. (Noha olykor nagyon is jól jött nekem ez a tradíció, például a *Termelési-regény* előmegjelenései érezhető várakozást keltettek akkor. Máskor meg épp a nem megjelenés kelt várakozást. Ismét máskor se ez, se az.)

Vagyis én ritkán tudtam kihasználni a jó lapok adta lehetőséget, ama közösségi vagy integráló erőt. Személyesen fontos lehetett, de a munkámban egyedül voltam. Annak idején, 15 éve a *Hitel* esetében történt másképp. És folyamatosan ilyen másképp az *Élet és Irodalom*, az ide írt írások az ide miatt is lesznek írtak, vagyis az adódó tér maga is hívja elő az írást, a munkát. Igaz, mindkét esetben értelemszerűen adódik ez, nem közvetlenül szépirodalomról lévén szó.

Ama erőt ugyan nem tudtam használni, de az írásaimnak mégis hasznukra válhatott, mert a lap adta környezetben megnőtt a – valamilyük megnőtt, súlyuk, árnyékuk, súlytalanságuk, fényük. Ilyen növesztős lap volt a Szederkényi *Jelenkorja*, összefüggésbe tudta állítani a munkáinkat. Ritka az ilyen, a konstruktív kontextus.

Kérdés és kérdéses, mit tudna Ervin csinálni a mai környezetben. Nem biztos, hogy bírná leleménnyel, mert még az sem biztos, hogy leleményfüggő a helyzet. De hát bizonyos értelemben mindegy is; ami megvan, az megvan. Vagy inkább: ami megvolt, az megvan.

Még valahogy a tekintetéről akartam írni, amelyet örökké derűsnek láttam, nyilván függetlenül a valós derűségétől, és amelyet bármikor újra láthatok, ha a lányára pillantok.

Szederkényi Ervin 1941 körül.

Szederkényi Ervin Filkó kutyájával 1944 körül.

Szederkényi telefonjai

A *Jelenkor* folyóiratnak roppant szerencséje volt a főszerkesztővé tett Szederkényi Ervinnel. Vagy pontosabban: vele a magyar irodalomnak volt szerencséje. A *Jelenkor* főszerkesztői, isteni csoda folytán, kiválóak voltak sorban. Szegény Szántó Tibort a *Jelenkor* elődjének számító *Dunántúl* 1956 végi gyászszáma miatt börtönbe vitték, és ott titkos körülmények között félig megvakult. (Ki tudja, megvakították-e?) Tüskés Tibor 1959-től volt szerkesztője, 1960-tól főszerkesztője a lapnak, lett baja neki is, az írókért megtette, amit megtehetett. Szederkényi, lehet, diplomatikusan, de kivételesen agilis volt, választásaiban, mondhatni, zseniális. Nemcsak a legjobb pécsi-dunántúli írókat gyűjtötte egybe, Csorba Győzőtől kezdve Takáts Gyulán át Bertók Lászlóig, Galsai Pongrácig, Pákolitz Istvánig, hanem a nevesebb, de mellőzött budapesti írókat felhívta telefonon, és tőlük kéziratot kért. Jékelytől (talán Áprily Lajostól is) Mándyn, Mészöly Miklóson át Nemes Nagy Ágnesig. Emlékszem a hangjára, hangszínére, ahogy velünk telefonált. S arra is emlékszem, hogy amikor a *Kortársban* Simon István csak harmadában, elrontva közölte Nemes Nagy Ágnes többrészes, nagyszabású versét, a *Lovak és angyalok* (Kónya Lajos pártos versének vége után, mellékesen), Szederkényi Ervin természetesen megjelentette újra és egészben a verset.

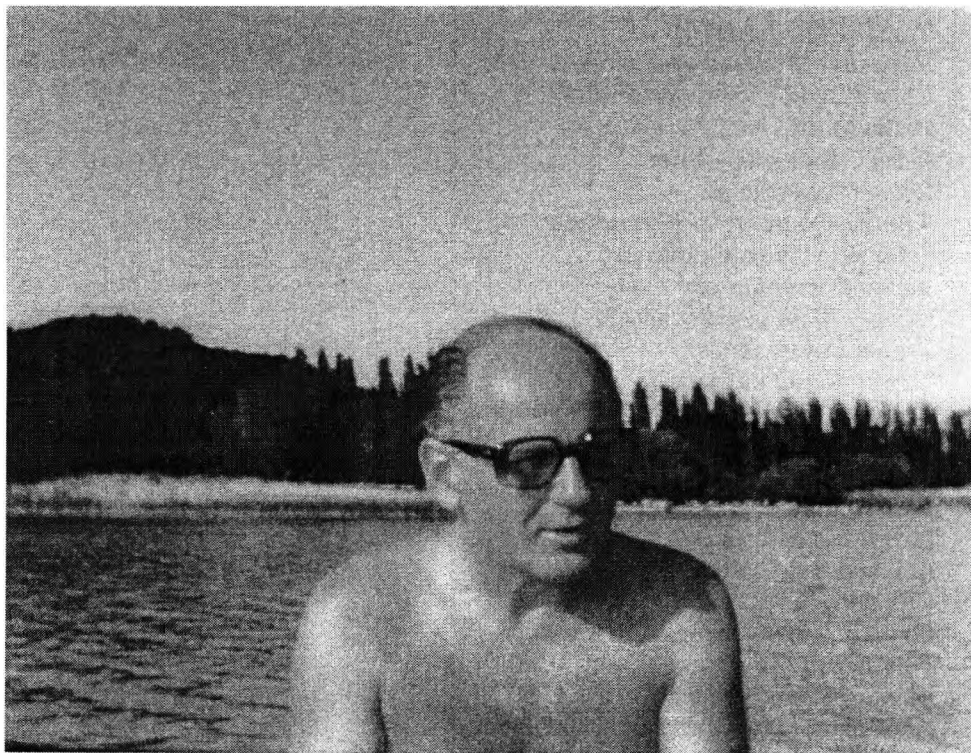
De Szederkényi Ervinnek számomra lényegében több, sokkal több az érdeme. Ám mit beszélék? Nem számomra, az irodalom számára. 1984-ben, amikor még szóba sem került az *Újhold-Évkönyv* (ami 1986-tól évenként két kötetben 1991 végéig élt – Nemes Nagy Ágnes élete végéig), ő, mint lehetőséget a jövőre, megjelentette a *Jelenkor* „Újhold-számát”. Példát adva a mellőzött, az úgynevezett túrt irodalom összefogására. Vagy szerényebben fogalmazva: a túrtek egy jelentős részére. Szerkesztésében lehetővé tette az idősebbek, a velünk egykorúak, majd a fiatalabbak (akkori fiatalabbak) írásainak megjelenését. Ott volt tehát a *Jelenkor* „Újhold-számában” Weöres Sándor, Vas István, Ottlik Géza, Károlyi Amy, ott az újholdasok (Pilinszky már nem élt), Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Szabó Magda, Somlyó György, Vidor Miklós, Lakatos István, a hozzánk tartozó Lator László, ott a mai vezető nemzedék java, Esterházy Péter, Nádas Péter, Lengyel Péter, Balassa Péter, Csoóri Sándor, hogy a további költőket és kritikusokat ne is soroljam fel. (Pedig megérdemelnék.)

Ez a jellegzetes, de teljességgel irodalmi különállás adott, persze, politikai problémát nyomban. Aczél György, aki Pécs képviselője volt, tett is a pártos ottoniaknak fejszováló, kétséget jelző megjegyzést. Olyasmit, hogy ez a különállás irodalmunk „egységére nézve” nem szerencsés. Hiába van ott Csoóri meg Domokos Mátyás, több és más kellene. A pécsi pártvezetőség számára szegény Szederkényinek részletező igazoló jelentést kellett írnia, hogy a *Jelenkor* „Újhold-száma” politikailag nem veszélyeztet semmit sem. S ez igaz is volt a részletekben. Csak az egészben, a véleményalkotó színvonalban nem volt igaz.

Sejtette ezt Aczél is, nem volt hülye. És jól tudta – azért is hozta létre – Szederkényi. Egy pillanatig sem volt kétséges számára a dolog irodalmi-politikai tétje. Beszélgettünk is erről, amikor két év múlva, már az *Újhold-Évkönyv* második száma után (1986), többek között Domokos Mátyás *Leltárhiány* című cikke miatt az évkönyv megszüntetését követelték egyesek a *Népszabadságban*, ám végül Poszler György kiállása megvédett bennünket.

Mondom, Szederkényivel közösen megbeszéltük a dolgainkat az akkori íróközgyűlésen. Jól tudva, hogy mit köszönhetünk neki. Csakhogy Szederkényi már beteg volt. Kórházba vitték, ha jól emlékszem, már a közgyűlés idején. És pillanatok alatt meghalt, 53 évesen. Osvát Ernő öngyilkos lett 1928-ban, Szederkényit megölte a rák 1987-ben. Művük átalakító és felemelő volt, jól tudjuk. Irodalmi életünk számára feledhetetlen.

Itt mondunk köszönetet Bihari Józsefnek, Szederkényi Ervin iskolatársának, aki az általa tervezett, ám sajnálatosan meghiúsult Szederkényi-Emlékkönyv anyagából Lengyel Balázs írását rendelkezésünkre bocsátotta. (A szerk.)

Szederkényi Ervin Szigligeten 1984-ben. (Szederkényi Júlia felvétele)

Szigligeti napló 1980-ból

(részletek)

1. Új parkoló. Rükverc.
2. Csónak nincs.
3. Ebéd 1-kor.
4. Marika 14-ig szabadságon.
5. Mészölyt imádják, lett volna hely.
6. Funk lejön 12-én.
7. Kis-erkélyes szoba (Bárdosék).
8. Utassyra vigyázni.

*

Székly Piroska, festő, Gampel József, festő?

Tamás Menyhért+nej

Várkonyi Miklós+nej+gyerek

Lénárd Györgyné Éva, műfordító

Zalka Miklós+nej – 1 hét

Révai Gábor+nej – 1 hét

(József fia, esztéta)

Kautzky Norbert+nej+gyermek

Schwajda György drámaíró

miskolci dramaturg

(Herceg Klára szobrász nem jön)

Breuer János, zenész

Utassy József és családja

Zolnay László régész (aranyos)+csal.

—
2 cseh vendég

Otokár Lanc+nej

Jaromil Tomacsek

(jól beszél magyarul)

Lux Alfréd

Győrffy László, színész író (veszélyes)

Péntek Imre+nej

Márkus István, szociológus

Karay János, zeneszerző

A naplót Szederkényi Ervin hagyatékából, Szederkényi Ervinné engedélyével közöljük. (A szerk.)

Radó György, műfordító
Erdős László
Grigássy Éva, műfordító
férje Kákosy László (Ré fiai)
Kardos László (Pándi papa)+nej

Látogatás

1) *Déli part*
Fodor András
Bátyáék
Pákolitz
Ördöghék
Nemes Pista

Ördögh Feri: 15=19 (16 szombat)
Fonyód, Tungsram üdülő.
Kossuth parkerdő [?] tábla
Szent László utca, borbélyműhely mellett
A dombtetőről balra le.
Sólyom u. 3/a sz. ház. Tetőteraszos.
Molnár István tanár a sarkon.
– *Távirat Kanizsára*

Északi part

Bécsyék (94 km)
Takáts Gyula: Bece-hegy
Szépkilátó
Tatay Sándor – Badacsony
Bertha Bulcsu – Szepezd
Csorba Győző
Kamarásék Révfülöp
(Józsa Tivadar=Pécsely)
Felsőiskáz (Nagy László háza)
(Pápa)
Martynék (levlap 20-25)

Szigliget

1. Augusztus 12. kedd

Ébresztő 6-kor, indulás Pécsről Julikával 3/4 7-kor. Kellemes utazás.
Látogatás *Nemes Pistánál*. Jó fekete, kb. 3/4 óra. Japán szúnyogriasztó.
Bátyáéknál 1,5 óra beszélgetés. Szalámi, paprika.

Pontosan 12-kor érkeztünk az Alkotóházba. 10-es és 27-es szoba. Ebédlős asztaltársaink *Lénárdék*: Éva és György. – Az asztalon várt *Nemes Nagy Ágnes* levele és korrektúrája. Ruzsics Éva anyja a konyhán dolgozik. Üdvözlöttük.

Ebéd után *Julikával* és *Tamás* Menyussal meg *Erdős* László fiával pingpongoztunk.

15,38-ra az állomásra Juli elé. Megjött, ebédelt, aztán *Julikával* Ruzsicsékhoz.

Én strandra mentem 5-kor, de nem volt már jó; hűvös és bogarak. Keveset fűrödtem. 6-ra vissza Ruzsicsékhoz.

– 7-kor vacsora, aztán még *Julikával* pingpong. Két altatóval elég gyenge alvás.

– Márta* távirata szerint pénteken este érkeznek *Alaine*-nal.

Augusztus 13. szerda

Nyolc után reggeli. Még előtte benzinért mentem, aztán a postára. A posta csak 8-kor nyitott. Lapokat, borítékokat vettem.

Reggeli után *Tapolca*. Ott az áruházban néztünk szét. *Tapolcáról Sümeg*, majd *Iszkáz*. Szerencsénk volt: gyorsan megtaláltuk *Kövér Ferencéket* (neje *Nagy László* húga, *Marika*, *Ajkán* dolgozik *Schmidt Öcsivel*. *Kövér Ferenc* fia *Pécsett* idegsebész *Méraynál*. 1 évig katonának megy. Felesége *Szegedről* jön belgyógyásznak.)

Kövér elkísért bennünket *Erzsi* nénihez. A templom mellett beszélgetett. *Kövér* hazament – azaz *Devecseren* laknak –, *Erzsi* nénit elvittük a régi házba, *N. László* szülőházába. Bejártuk a házat; rossz állapotban van, az eleje a háború idején megrepedt. A házat megnézte *Makovecz* (Imre?).

– *Erzsi* néni úgy hallotta, azért nem hozzák rendbe, mert *László* nem volt tagja a pártnak. –

A házból rengeteg holmit elhordtak, filmesek, tévések, falubeliek.

A kert hatalmas, gondozatlan. Egy pajta romjai.

Végigjártuk a kertet a kukoricásig. Megtaláltuk a csavart törzsű vadkörtefát. Hoztam róla 2 vadkörtét. – *Juliék* *Erzsi* néninek diólikórt és díszdobozt vettek *Kertán*. –

Juli sokat fényképezett, színesre is.

12 után indultunk vissza, s 1-kor ebédeltünk.

3 körül *Juli* itthon maradt, mi *Julikával* strandra. Hűvös volt, de a víz nagyon kellemes. Úsztunk egyet, aztán kicsit kiderült. 1/2 6 körül visszajöttünk.

Vacsora előtt 7-ig pingpongoztunk *Julikával*. 8-kor *Juliék* tévéztek, én kicsit olvastam, térképeztem s 1/2 10-kor elaludtam. Nem ébredtem föl, amikor *Juli* megjött tévészéből. Éjjel elkezdett esni az eső.

Augusztus 14. csütörtök

1/2 7 körül ébredés. Teljesen *beborult*, *Julika* 1/2 9-kor jött föl. Reggeli után *Juliék* postára, sokára, mert a temetőbe is elmentek. Én lapokat írtam, és dinnyét vettem.

* Bernáth Márta: ld. e számunkban *Polcz Alaine* írását a 381. oldalon. (A szerk.)

11 körül *Péntek* Imrét levittem Tapolcára horgászengedélyért. Utána valami halászkunyhóban kerestük az engedélyezőt, hiába.

Írt Sőtér. Vállalja Aczél-könyve kritikáját.

Ebéd előtt Julikával pingpongoztunk.

Kora délután megjelent *Péntek Imre* a szobában, hogy itt van *Major-Zala Lajos* a társalgóban, s szívesen ismerkedne. Lementem, négyesben voltak nejével, Lindával, Imrével és Utassy Jóskával. Megkaptuk tőle új kötetét: „Támadj föl, Édes”, nem ér egy kalap szart!

A fiú enyhén nagyképű, nagydumájú, gyógyszergyári „felügyelő”, *Fribourgban* élnek, náluk járt két hétig Tüskés Tibor, s ő ajánlotta az ismerkedést. Petével kapcsolatban fene módon öntudatoskodott.

20-án tartják Hévízen, itthoni házukban a *Lajos-napot*, meghívtak bennünket a kb. 30 fős társaságba:

Laczkó András

Fodor András

Tüskés Tibor

Takáts Gyula

Pomogáts Béla

(Weöres Sándorék?)

– lennének ott többek között, de meghívta s emlegette Bertha Bulcsút, Tatay Sándort is.

Két gyermekük van:

Attila-Lajos 22 éves orvostanhallgató, Gyöngyi-Sieglinde 18 éves gimnazista. Hévízi házukat néhány éve építették, nyáron látogatják.

A végén az asszonyok is megismerkedtek velük.

Péntek belelkesedett, hogy ő puliszkát akar készíteni. Fel is írta a nyersanyagot.

Utassy érdeklődött Idáról s beszélt Pintyőről. *Péntek* Pintyő barátjának vallja magát, Pécsre küldött verseit ismeri, olvasta, tetszettek neki.

Később pingpongoztunk is, megismerkedtünk a szociológus Márkus Istvánnal és Andrea lányával. Az Erdős-fió kínos ellenszenvet keltett a hölgyekben: Juliban, Ágiban (Ruzsics).

Vacsora után felhívott telefonon [Parti] *Nagy Lajos*. Elmondta, hogy sürgősen vissza kellene adnia az imprimatúrát, mert Kárpátiék hétfőtől szabadságra mennek, s ha nem adjuk le, egy hetet késik az egész. Beleegyeztem, hogy adja le.

A Látóhatár-példányokról viszont megfeledeztem, ezért lapot írtam Lajosnak.

Augusztus 15. péntek

Reggel nehezen keltünk, Juliék 3/4 9 körül készültek el. Írtam Sőtérnek hosszú levelet az Aczél-írás ügyében, s föl is adtam.

11 körül egyedül fürödni mentem a strandra, mert megjavult az idő. Ebédre haza.

Ebéd után Lénárdék meghívtak bennünket feketére, mi dinnyét vettünk.

3 körül Julikával lementünk a strandra, Julika rajzolt, én beszélgettem Péntek Imrével, majd Utassyval.

Péntek megbánta a Major-Zala körüli nyüzsgést, el sem akar menni a névnapibulira. Igyekeztem rábeszélni. Imre írt levelet Lajosnak, kézirat ügyben is, azért jött Lajos Szigligetre.

Utassy 33 éves kora óta beteg, jövőre jön kötete: vmi Pokol? Szeretne a Kilencék írásaiból 10 évenként antológiát szerkeszteni Illés Endrének. – A gyógyszerkúra miatt írni nem tud. Beszéltem neki a magam bajáról. Érdeklődött Csorba Győzőről.

– Előtte Imrével – Utassy jelenlétében – beszélgettünk a minisztériumi változásokról. Sokat olvas *Utassy*, Parti Nagy Lajost is ismeri, a Fél korszó hiányból, melyet *Csordás Gábor* megküldött neki. Kettejük verseit olvasta el: Gáborét és Lajosét. Galambosit ő sem becsüli sokra.

– Ő is gondolkodik, elmenjen-e Major-Zalához, fél, hogy idegileg kiborul s botrányt csinál.

6-kor Julikával visszajöttünk. Vacsora után olvasás (Németh Lajos: A Baalbek elemzése), 1/2 10-kor pedig lementünk Alaine és Márta elé az állomásra. Elvitük őket szállásukra. Alaine levelet és Elégia-kéziratot hozott Miklóstól.

– Juli táviratot kapott Domjánéktól, hogy megjöttek a gerendák.

Augusztus 16. szombat

Reggel megjött a Jelenkor-imprimatúra. Nem kifogástalan, de nagy baj nincs.

3/4 10 körül lementünk fürödni. Felvettük Alaine-t és Mártát. Ők délben is ottmaradtak, mi hazajöttünk ebédelni, s csak 4 körül értünk vissza. 3/4 6 óra körül felmentünk Ruzsicsék présházához a hegyre, aztán vissza a házba.

Takáts Gyula épp érkezésünkkor lépett ki az ajtónkon. Feleségével jött, s meghívott bennünket Becére. Juli nem adott választ, hogy megyünk-e holnap, mert még nem döntötte el, holnap megy-e haza. – Gyula mondta, hogy Pethő Bertalan a becei szomszédja. Innen hát a barátság!

Vacsora után olvastam.

Este átjött Alaine és Márta. [...] Zűrös ügyek.

Augusztus 17. vasárnap

Megint elég keserves kelés. A reggelit Juli otthagya. A kis hölgy nem akarta hozni; szólni kellett neki.

Újságolvasás után elég későn, 11 felé mentünk le fürödni. Reggeltől 1/2 12-ig teljesen borús, szeles idő, még az eső is kezdett cseperészni. Kevesen voltak a strandon, Juli és Márta le sem vetkőztek, csak én.

Alaine templomban volt.

Csodálatosképpen 12 körül kiderült, lehetett fürödni.

Az ebéd rendben volt, kiderült, hogy délelőtt keresett Tatay S., de nem hagyott levelet. Este szóltak, hogy délután is itt volt, sőt a strandon is keresett. Papírt most sem találtam. Lehet, hogy a strandon akkor keresett, amikor Julit kivittem a B.edericsi állomásra. Hazautazott.

Kis Pintér Imre, Görömbei András, Szederkényi Ervin, Balassa Péter és Varga Lajos Márton a szigligeti strandon 1983 júliusában. (Szederkényi Ervinné felvétele)

Esterházy Péter, Gion Nándor, Bertók László és Szederkényi Ervin 1983 júliusában Szigligeten.

Julika már nem jött újra strandra, én igen. Alaine-nal és Mártával beszélgettünk, s fürödtem egyet.

1/2 7-kor jöttem haza. Julika várt. Vacsoráztunk, sétáltunk a parkban, 9-10-ig pedig pingpongoztunk. Utána takarodó.

Augusztus 18. hétfő

Julikát 8-kor keltettem. Reggeliztünk, aztán indulás Tapolcára. Julika vett bikini-t, én egy indiai inget. 10 körül hazaértünk s mentünk a strandra.

Bementünk Alaine-ékhoz. Ők is jöttek strandra. Az autóban kiderült, hogy Alaine nem ma akar Bp.-re utazni, hanem holnap. Gyorsan elment a délelőtt. Alaine meséi (a későbbi napokban is): *Aczélnál* járt Alaine. Jó Miklós nyilatkozata a *Profilban* (ittthon megnézni). Aczél nem örül Miklós némely kapcsolatának: pl. Kendével, Kenedivel? Nem örül, hogy nem fogadta el a József Attila-díjat, noha indítékait megérti (Alaine legnagyobb sérelemként a KRITIKA támadását említette, ahol antiszemita hírbe keveredett a rossz, hamis idézés miatt). A Kardos, ill. Magyar Tallózó-ügyet nem hozta föl Alaine.

Aczél beszélni szeretne Miklóssal. (50. születésnapjára Aczél levelet írt neki, Miklós rosszul köszönte meg: Aczél megsértődött.)

Pozsgaynál járt Alaine és Miklós is. Miklós Magvető ügyben. Pozsgay beismerete, hogy semmit sem tehet Aczél és Kardos ellenében, Tóth Dezső vizsgálta ki az ügyet.

Reggel egyébként megérkezett Julika békauszonya, s de. én is kipróbáltam. Jó menni vele, de kikészítette a lábamat.

1. 05-kor érkeztünk vissza ebédre, ott volt *Funk Miklós* és – mint később kiderült – Vargáné, de utóbbit nem vettem észre. Ebéd után vissza a strandra, ott beszélgetés Funk Miklóssal és Zsuzsával. Előtte felköltöztettük Alaine-ékat a szőlőbe, és otthagytuk őket. Elég későn jöttek le, 4 óra körül.

Funk és *Thiery* Alsóórsnél vettek telket, s van építési engedélyük.

Funkék összeismertettek *Kunszabó Ferenc*cel. Szétment a házassága, elment a nyaraló Szigligeten, 15-én át kell adni, aztán bejön az Alkotóházba. Érdekes különnyomata van Erdély ügyben az Új Látóhatárból.

[...]

– Az *Alkotóház* átalakítása, felújítása kb. 20 millió. Újabb bútorok.

5-kor elindultam. Badacsonyban néhány perces félreértéses ácsorgás után vettem benzint, aztán tovább Révfülöpön [át] – Győző valószínűleg még mindig nincs kint – Szepezdre. *Bulcsuék*nak kiabáltam néhányszor, míg meghallották s kijöttek. Éppen vacsorához készültek. Én is kaptam. Bulcsu műszaki vizsgára viszi a kocsiját, holnap utaznak vissza Pestre, pénteken küld táviratot, hogy szombaton vagy vasárnap mehetünk hozzájuk.

8.10-re értem vissza. Julika a parkban, Tatay írása, hogy 8-kor itt járt. Kimentem a ház elé, itt volt még az autója. A külső teraszon találtam meg, Kardos Laci bácsi-éknál beszélgetett. – Bejött a szobába, megdicsérte Julikát. Két pusztit kért tőle (: 16 éves és 1 napos korában kell megnézni a lányt, akkor a legszebb), aztán lementünk vacsorázni. Jót beszélgettünk. Csütörtökre hívtok bennünket, 1/2 10 körül ment el.

Julikával meghallgattuk a 10 órai híreket, aztán takarodó.

Augusztus 19. kedd

Reggel 8-kor ébresztettem megint Julikát. Reggeli után boltba mentünk vásárolni ezt-azt, s csak tíz óra körül mentünk strandra. Márta lent volt a kulcs miatt, aztán elment vásárolni; Elaine később jött. Ellötyögtük a délelőttöt; 1-re ebédelni jöttünk. – Ebéd után megint elvacakoltuk az időt Julikával. [...]

Badacsonyból az állomásra mentünk Juli elé, túl korán. Juli megjött, elég fáradtan, itthon maradt Julika is.

Én még lementem a strandra, Mártával beszélgettünk. 6-kor elment, én 6.20-ig maradtam.

Vacsora után 1/4 óra tv-híradó, aztán kis pingpong nézés után lefeküdtem. Időváltozást érzek.

Augusztus 20. szerda

Tényleg megváltozott az idő. Reggel legalábbis teljesen beborult, hűvös volt. Délelőtt 11-re felmentünk mindhárman Mártához a kisházba, s fél egyig beszélgettünk. Akkor Márta is bejött velünk, s ebédidőnkben fürdött.

Ebéd s némi lötyögés után 3 óra körül Péntek Imrével meg Utassyval elindultunk Hévízre. Előbb vettem velük ajándékot – bort – meg szereztek rózsát.

1/2 4–3/4 4 körül érkezhettünk meg Major-Zala Lajosékhoz. Egyben utolsóként: ebédnél ült az egész társaság.

Ott voltak: *Tüskés Tibor* egyedül, *Takáts Gyula* és *Stefike*, *Fodor András* és neje+2 gyermeke, *Fülöp Gábor* (Újvidék)+neje, *Pomogáts Béla* és *Klári*, *Kövér...* keszthelyi belgyógyász, *Pethő Bertalan* pszichiáter+nej, *Jankovich...* kisfilmes?+*Éva* nej.

– Egy nagyatádi műpártoló (kereskedő) házaspár.

– Egy genfi ffi.

– Barátnők, lányok stb.

– *Péntek Imre* jó puliszkát készített. Majdnem utolsóként jöttünk el *Pethőékkel*. 9 előtt már hazaértünk esős időben.

Itthon a szobában ült már Julik mellett Elaine és Márta. Elaine megjött a korábbi vonattal. 10 előtt felvittem őket a kisházba.

– *Lajos* persze ajánlkozott kézzirattal. Mondtam, küldjön újat, ami nincs kötetben. Adott három régebbi – két pajzán – kötetet.

– Korábban *Fodor A.* – kissé kaptosan – próbált már vallomásra bírni, cinkosan *Lajos* ügyében, de kitértém. *Laczkóról* is beszélt – támogassam –, s ő nem neheztel, ha nem közöljük, ha rosszat küld.

– *Takáts Gyula* erőszakoskodott [?] megint a kötete 4 flekkes kritikája ügyében.

– A „társasági élet” egyik középpontja *Pomogáts Béla* volt, humorával, sok viccével. Másnapra Szigligetre ígérkeztek; *Lux Alfréd*nek is üzentek.

– *Major-Zala Lajos* elég gusztustalanul „égette” *Péntek Imrét*, versciklusára írott levele miatt. *Imre* kicsit ügyetlenül, nyersen vitatkozott. *Rendes* fiú.

– *Utassy* elmondta, hogy 67-68 körül a „kilencek” – ő is – nagyon hülye elutasító leveleket kaptak *Pákolitztól* – ő pl. ezért az egész országban publikált, csak a Jelenkorban nem.

– *Hazafelé* Péntek a „logikus” magatartással szemben az „irracionalist” hirdette, erősítette. Megegyeztünk, hogy ami jó költői hitvallásnak, nem biztos, hogy szerkesztőinek is megfelel.

Augusztus 21. csütörtök

Szép napsütésre ébredtünk; nem is reméltük. Szóltunk Lux Alfrédnek, hogy nem várjuk Pomogátsékat, és 10-kor lementünk a strandra. Erős szél fújt s napközben csak tovább fokozódott. Teljesen felkavarta a part közelében az iszapot. 11 után jött Elaine és Márta. Nem sokat beszélgettünk, Juli varrt.

Ebédkor Lux elmondta, hogy itt voltak Pomogátsék, de tovább kellett sietniük Almádiba.

Ebédre – majd vacsora előtt ismét – sült halat kaptunk Péntekéktől.

Ebéd után ismét strandra. Nem nagyon volt kedvem fürödni a homokos, erősen hullámozó vízben, zuhanyoztam.

1/2 6 körül haza, Julikával vissza cérnáért a strandra, onnan Badacsonyba mentem, s fölmásztam *Tatay Sándorhoz* a hegyre. Éppen tévét nézett, szívesen fogadott, de hiányolta a hölgyeket.

Ittunk finom francia vagy svájci Nestlé liofilizált kávé, elszívtunk néhány cigarettát, megnéztem az Ági lány és férje által újjáépített, alakított házat, manzár-dostul. Később megnéztük a ledöntött bástyákat, a „golfpálya-telepítést”, kicsit a szőlőt, és kaptam egy Kékkúti üveg bort. Végül elkértem a *Hess páva!* című elbeszélést. Élvezet olvasni, noha este, kicsit fáradtan jutottam csak hozzá, némi borok után, s kevéssé élveztem. Pedig nagyon szépen van megírva.

Beszélgettünk:

– a *Rügy utcai házról*, melyet titokban épített Ági, a Hűvösvölgy fölött, s földszintjén elfér Tatay.

Vejének külön lakása van, ahol mérnöki rajzait kiterítheti. A Gyöngyösi úti lakást Angyalföldön meg nehéz otthagyni, mert mindenki ismerős, mint falun. Valahogy meg akarják oldani, hogy mindháromat hasznosíthassák, s ne veszítsék el. Korábban a Vár alatt, a Hunyadi úton laktak, hatalmas szobákban, de azt a lakást elvesztették, egy párttitkár az 50-es években egyetlen szobába szorította őket, Sándor nővérét kitelepítették stb.

A badacsonyi házat 45 után vették Jankovichcsal. Jankovichot mindig becsapták, ezt megírta egy regényben.

– Most *elbeszéléseket* fog írni, egyet félig-meddig ígért, most úgy mondta, nem fér el egyetlen folytatásban. Mondtam, jöhet akár minden hónapban. Novemberig lesz kint Badacsonyban, szüretig. Előtte vigyázni kell a seregélyekre: hajnal-tól szürkületig jönnek, akkor kolompolni kell. Novemberben bejön az alkotóházba.

Itt talán hozzáfog a Bakony-szociográfiához. Sokat olvasgat, de nagyon alapos akar lenni. Ahogy mondta, csak olyant akar már írni, ami halála után is megmarad. Annyira nem kell a pénz. Az írók zömét a rádió, tévé stb. kényszeríti megalkuvásra.

[...]

Szederkényi Ervin, Esterházy Gitta és Ilia Mihály 1983 júliusában a szigligeti strandon.

Kovács István és Esterházy Péter 1983 júliusában Szigligeten.

– Rab Zsuzsa református tanári vagy teológusi (?) család. Pápaiak. Anyja híres szépség, Tatayék diákként csodálták. Zsuzsa apja volt apró. Neje volt Csanádi Imrének, Kormos Pistának. Most csendes néprajzos férje van. A család ellenezte a házasságot. A Szépkilátónál van nyaralójuk, Tatayt hívják igazságot tenni. Születésétől ismeri Zsuzsát, tegezi, s az magázza. – 150 egynéhány művet fordított.

– *Gutai Magda*: Nagyon közvetlen, igen művelt, olvasott, nyájas. Férje Urbán... volt (?), gyermekével él. Óbudán kapott lakást, mellette Galsai, akivel Szigligeten összekeveredett. Aczél rendelkezik ott lakásokkal, a lakótelepen.

Tataytól 1/2 9 körül jöttem haza, szűnyogfelhőben. Itthon Juliék Utassyéknál voltak, Julika rajzolta Erzsikét, Józsikát. Megittuk a bor felét. Juliék kaptak megint sült halat Péntektől.

Én is átmentem, s 10-ig ott voltunk. Erzsike ált. isk. tanár Bp-en.

Péntek fanatikusán ajánlja két emberét, *Molnár Miklóst* és vmi Ákost. Molnárban én nem nagyon hiszek. Az Új Forrásban közölt *Van neved* c. balladisztikus írását mi aligha közöltük volna.

Augusztus 22. péntek

Reggel Juli levelet kapott Varga Marikától, hogy hétfőn kezdődik az iskola. Még ma indulni akart, később másként döntött.

Délelőtt boltba mentem, jöttek Alaine-ék is, s 10 után együtt mentünk strandra. Elég jó, nyárvégies idő volt, a szél lecsendesedett.

Ebédkor jött meg Bulcsu távirata, hogy a héten már nem jönnek le, legfeljebb kedden mehetnének hozzájuk. Autóját ugyanis csak hétfőn műszaki vizsgáztatják.

Ebéd után Julika lerajzolta Márkus Istvánt, aztán 4 körül lementünk a strandra, de már nem volt jó idő. 5 körül haza is jöttünk..

– Alaine-ék du. már nem voltak ott –, és itthon lötyögtünk. 6-7-ig Julikával pingpong, vacsora után olvasgattam, miután megnéztük a tévé-híradót.

Tatay Sándor nem jött este.

Augusztus 23. szombat

Borús időre ébredtünk. Délelőtt feketére hívott Utassy. Aztán átmentünk hozzánk Utassyékkal, mert takarítottak, Utassy meg Oláh nevű költőhöz meg nejéhez ment.

Jött *Alaine* meg *Márta*. Telefonáltunk *Nádas Péter*nek; nem sokat tud Miklós-ról, akit otthon hiába hívtunk. Később Juli gépelt Alaine-nak, mi Julikával pingpongoztunk.

Ebédkor döntöttünk, hogy holnap ebéd után hazautazunk.

Délután hevertem, olvasgattam, hallgattam a 168 órát. Juliék nézték *Az öreg halászt* a tévében.

Vacsora után átjöttek Péntekék és Utassyék, búcsúestre. Nem valami jót beszélgettünk, álmos voltam.

Mészöly persze nem jött.

SZEDERKÉNYI ERVIN LEVELEZÉSÉBŐL

Örkény István levele Szederkényi Ervinhez

1976. IX. 29-én

Kedves Barátom!

Nagyon örültem az e havi Jelenkornak, és köszönöm, hogy ennyit fáradoztatok. Azt hiszem, eredményesen. Bécsy Tamás, akit sokra becsülök, kiválóan elemzett most is, Pomogáts is kitett magáért, Bulcsu egy kissé álmatag. A nagy meglepetés kedves Hernádim, akiről azt hittem, csak úgy leken valamit, és váratlanul remekelt.

Rólam még sohasem készült ilyen össz-portré, és ezért külön hálás vagyok neked.

Baráti üdvözlettel

Örkény István

Nemes Nagy Ágnes levelei Szederkényi Ervinhez

1979. május 2.

Kedves Ervin,

most, rögtön, telefonbeszélgetésünk után fogom a cikket* és feladom. Még egyszer kérem, ne haragudjék rám végtelen lassúságom, lustaságom miatt (használhatnék csúnyább és szebb szavakat is, mentegetésre alkalmasabbakat, de maradjunk ezeknél). Régen megírtam a cikket, de egyes részei nem tetszettek, s a javítás – néhány pontosvessző áthelyezése, egy félmondat kihúzása vagy betoldása – nekem végtelen fejtörésbe kerül. Időnként eszelősen aggályos vagyok, tudom én azt. Szóval: ezer bocsánat.

Köszönöm kedvességét, bámulatos türelmét, aranyos telefonjait. De jó volna újra együtt nyaralni. Ha lesz Szigliget!

Üdv, családjának is:

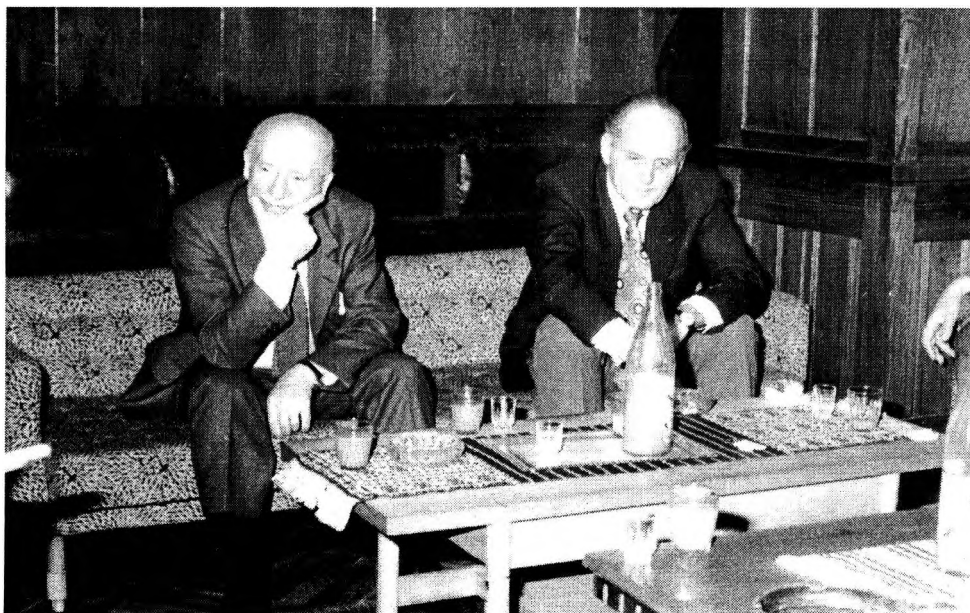
Ágnes

[*Nemes Nagy Ágnes: „Szavak divatja”, *Jelenkor*, 1979/7–8.]

A leveleket a szerzők, illetve a jogutódok engedélyével közöljük. Szerettük volna Weöres Sándor egyik, 1971-es, a *Psyché* keletkezési idejéből származó levelét közzétenni, ám Károlyi Alice, Weöres Sándor szerzői jogainak örököse nem járult hozzá. – Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezéséből a *Jelenkor* 2002/1. számában adtunk közre válogatást. A teljes (fennmaradt) levelezést az ideji könyvhéten jelenteti meg a *Jelenkor* Kiadó. (A szerk.)

Károlyi Amy, egy ismeretlen, Weöres Sándor, Román Lászlóné, Szederkényi Ervin és egy ismeretlen a mohácsi emlékparkban 1978. szeptember 6-án.

Szederkényi Ervin és Nemes Endre festőművész 1982. december 20-án a Jelenkor szerkesztőségében.

1982. jan. 20.

Kedves Ervin,

sokára, nagyon sokára kaptam meg a Jelenkor gyönyörű számát. Inkább csak púpot kaptam a kíváncsiságtól, de nem a lapot. Illetve púpot kaptam volna, ha Balázs – egy kicsit előbb – el nem lopja valahonnan.

Ervin, Maga drága. Nemcsak azért, amiért és ahogy ezt a születésnap csokrot megcsinálta, hanem azért az útért, amit Maga épített nekem eddig. Nem is tudom, hogy jött ez össze. Valahogy Maga felfedezett engem, már egy ideje; közölni akart és állandóan közölte is, hogy közölni akar. Köszönöm. Ezt az egészet.

Tudja Maga jól, mit jelent mindez olyan keserves-fulladásos költői pályán, amilyen az enyém volt. És most minden részletből, a kiemeltségből, a nyomdatechnika fufangjaiból (hátsó borítól!) kiderül a Maga – szerkesztőileg is komolyan vett – barátsága.

Kérem, súgja a fülébe minden együtt-munkálkodónak szívbéli köszönetemet, akiknek egyébként külön is írok. Bertók Lászlónak (aki kötetét is elküldte, igen meleg dedikációval), természetesen a mindig-szeretett Fodor Bandinak; és Sőtérnek is tudtára adom alkalomadtán jóleső csodálkozásomat. Ez a Sőtér-ügy olyan volt nekem, mint egy váratlan kendőlobogtatás közepén távoli hajókról.

De mindezek közepe Maga volt. Ha Maga nincs, nincs semmi. Vigaszt, egyfajta rehabilitációt és – majdnem gyerekes – örömet szerzett nekem. Ilyen születésnap tortát még sose kaptam – még azt is beleszámítva, hogy 60 gyertya ég rajta.

Valódi köszönettel, szeretettel

Ágnes

1984. jún. 19.

Kedves Ervin,

itt küldöm a Keresztury-írást, megbeszélés szerint. Azt beszéltek, hogy Maga még máshová is elmegy nyaralni, de az mindegy. Akár megy, akár nem megy (hiszen Maga nem említette), az írás csak menjen Pécsre.

Ha tehát nyaral, akkor további jó üdülést kívánok, még további néger-barna árnyalatokat a napozástól. Az valóságos csoda, hogy Maga mennyire barnára pácolódott. Szívből irigyeltem. Mégsem irigyeltem túlságosan, mert végül is nekem jó volt Szigliget, fájdalmain, nyavalyáim nem jöttek vissza. Az nagy szó! Meg a park, meg a levegő, meg a játék. Ugye, egész jó volt ez a két hét? Csak szegény Gáspár. Az bizony elég megrázkódtatás volt.

Minden jót, Ervin, a mielőbbi viszontlátásig:

Ágnes

(Ha van valami újság lap-ügyben, szólunk.)*

[* Utalás a *Jelenkor* Lengyel Balázs vendégszerkesztésében készülő „Újhold-számára” (1984/12.)]

Kálnoky László levelei Szederkényi Ervinhez

Kedves Ervin!

Most tartok ott, hogy rövidebb leveleket már szabad gépbe írom. Nem azért, mintha olyan sokat javultam volna, inkább azért, mert a gyógyulás, ha ugyan lesz ilyesmi, hosszú hónapokig fog tartani.

Nem tudok verset írni. Ha az embernek a legkisebb, lakáson belüli mozgásakor is küzdenie kell az oxigénért, nincs indíttatása a munkához.

Persze, ha a mindennapi betevő falatért kellene dolgozni, ilyen állapotban is írnék rutinból. De erre, szerencsére, nem vagyok kénytelen.

Ha írni fogok is, össze kell gyűjtenem 5-6 verset és azokat egy időben küldeni szét különböző helyekre, mivel június óta több szerkesztő és versrovat vezető kért tőlem kéziratot, és én mindenkinek nemet mondtam. A sértődéseknek tehát elejét csak úgy vehetem, ha ezt cselekszem.

De bizonyos, hogy a jövőben kevésbé leszek termékeny, mert be kellett látnom, hogy nem vagyok gyógyult, régi betegségemnek kiszámíthatatlan következményei vannak, melyek ellen csak úgy védekezhettek, ha tudomásul veszem rokkantságomat és aszerint élek.

Elkészve csak most tudom megköszönni pécsi tartózkodásunkkor tanúsított kedvességedet. Ha valamivel jobban leszek, igyekszünk viszonzni.

Köszönöm Lukács Sándor visszaküldött verseit is, tudom, hogy a folyóiratok nem adnak vissza el nem fogadott kéziratokat, csak kivételes esetben. Tudom, hogy ez a szíveség személyemnek szól, nem Lukács Sándornak, aki jobb ugyan a publikáló költők 50 %-ánál, de mivel kötet nélkül, mégiscsak kezdő költőnek számít.

A viszontlátásig a régi szeretettel ölel

Kálnoky László

1981. október 8.

Kedves Ervin!

Hálásan köszönöm a Weöres-emlékkönyv példányait. Egyet a kicsiből, a nagyból is könyvtáramba sorolok, a többi szétosztom olyan írók és irodalomtörténészek között, akiknek nem járt tiszteletpéldány, de Sanyika lelkes hívei.

Elnézéset kérem, amiért a legutóbbi választmányi ülésen hevesen elleneztem indítványodat, mármint, hogy Radnóti Sándor felvétele ügyében halasszuk el a döntést. Nem mintha Radnóti Sándor kebelbarátom volna, magatartásom oka kettő volt: 1./ Az Írészövetség alapszabályait éppen a kulturális vezetők képviselői következetesen semmibe vesszik. Az 1981 decemberi közgyűlés például megszavazta, hogy a választmány jelöltjeinek hivatalból javasolt névsorát még a szavazás előtti napon osszák szét a közgyűlésen résztvevők között. Tóth Dezső ezt mégis megkontrázta. Most, legutóbb a választmány megszavazta, hogy akiket a tagfelvételi bizottság egyhangúlag javasolt, azokat vita nélkül vesszük fel az Írészövetség tagjai közé. Tóth Dezső mégis vitát provokált. 2./ Szerintem, akár megszavazzuk Radnóti felvételét, akár nem, az még mindig jobb, mintha a Szabad Európa azt kürtöli világgá, hogy az Írészövetség választmánya nem mert szavazni Radnóti felvétele ügyében. Ezzel sokkal fontosabb személynek sikerült volna őt feltüntetni, mint amilyen fontos a valóságban.

Nem csodálom, hogy Tóth Dezső felfogóképességének ez hirtelenében túl nehéz dió

Szederkényi Ervin és Martyn Ferenc a festő műtermében 1976. szeptember 23-án.

Szederkényi Ervin 1981 októberében Szigligeten. (Várnai László felvétele)

volt. De csodálom, hogy Aczél György, aki okos ember, szintén más oldalról látja ezt az ügyet.

De elég az irodalompolitikából! Sok szeretettel öllek a viszontlátásig.

Kálnoky László

1983. június 26.

Bertha Bulcsu levele Szederkényi Ervinhez

Kedves Ervin,

leveledből nem árad az optimizmus, de sajnálatosan én sem tudok olyan hírt közölni, ami bármelyikünket megnyugtathatna. A helyzet nehezen áttekinthető, s ha az ember körültekint, csak kapkodást lát. Az egészben az a legszomorúbb, hogy egy mesterségesen keltett nyugtalanságról és zűrzavarról van szó, a helyzet semmit sem indokol egyelőre.

Az Írószövetségben, nagyon szerencsétlenül, lezajlott a fiatalok lázadásának a tárgyalása,* melynek az lett a végeredménye, hogy a titkárság döntését és sajtóközleményét a választmány nem hagyta jóvá. Nem a fiatalok igaza miatt, hiszen sajnálatosan a 164 emberből csak húsz tekinthető írónak, s a húszból talán hat ember tehetséges. A többiek hozzájuk csapódtak a műszaki egyetemről, más furcsa helyekről, és nem is foglalkoznak írással. Dobozyék nagy baklövése, hogy ezt csak későn, szinte utólag vették észre. Egy pluralista törekvés kibontakoztatására történt kísérlet, ami az Írószövetség esetében kínos. De a nem írók bevonultak az Írószövetségbe, s annak zászlaja alatt megcsinálták a politikai botrányt. Ha írók csinálják, egyetlen szót sem szólok. Most már senki nem ért semmit, de úgy keletkezett, s arra alkalmas, hogy akik valóban írók, és jól írnak, megnehezedjen az életük.

A Jelenkor ügyét nem értem, azt hittem, nálatok minden kiegyensúlyozott. Ha valamit tanácsolhatok, akkor csak azt, hogy legalább Te ne kapkodj. A jól bevált nyugodt módszerességeddel szervezd tovább a lapot, és csinálj úgy, mintha jól mennének a dolgok. Nem kell mindenkivel mindent megvitatni, vagy meggyőzni igazadról. Figyelmen kívül lehet hagyni embereket és véleményeket. Olyan vagy ott, mint egy öreg tölgyfa, beárnyékolható az aljnövényzetet. Én igyekszem írni valami jót, és ha magam is elfogadhatónak érzem, elküldöm. Szólok itt másoknak is. Valamit megpróbálok politikai vonalon is, de most mindenki olyan hisztérikus, hogy a végeredmény bizonytalan. Ráadásul rád most neheztelnek Gáll Pista írása** miatt. Az egész főváros lázban él és bátorságot dicséri, hogy leköszölted Gáll novelláját, melyben a kor ünnepelt költője kukoricacsutával törli a fenekét. Gáll sajnos nem tudta elérni, hogy novellája az Új Írásban jelenjen meg. Ezért aligha kapsz megrovást, de más okból bizonyára bekövetkezik.

Én félig az ÉS-nél vagyok, valójában ott kellene lennem, teljes értékű munkát végzek, de két hónapja nem érkezik meg a kinevezésem. Újabb manipuláció, aminek az lesz a vége, hogy lemegyek Szepezdre, és szeptemberig nem jövök vissza.

Sajnos az írói honoráriumok döbbenetesen alacsonyak, ebből eredően a hangulat rossz, és az írók alacsonyan tartott életművétől nem az következett, amit a kormányzat várt. Minden szarra volt pénzük, az irodalomtól pár milliót sajnáltak. Most úgy hallom, adnának már, de nagy kérdés, hogy használ vagy nem használ. Az összes szocialista országban három-négyszer több honoráriumot fizetnek, mint nálunk, de van, ahol nyolcszorosát. S az íróknak más kiváltságaik is vannak. Ezt itt mindenki tudja. Ehhez még jön nálunk az Írószövetség beszart, koncepció nélküli munkája, a szétvert lapok és folyóiratok ügye, a szétvert színházak ügye, s elég egy apró, szinte közegen kívüli esemény, a fiatal írók és nem írók lázadása, mire összeomlik az egész. Az írók megbecsülésére jellemző,

hogy a József Attila-díjból két-három hónapig lehet megélni, a Kossuth-díjból pedig egy Zsigulit sem lehet venni.

Küzdünk, de az eredmény mindig kétséges. Az egészségem egész télen rossz volt, most javul, de fogorvoshoz kényszerültem, ez újra tönkreteszi a napjaimat. Leszaladgálunk Szepezdre, de ez is egy botrány, mert egy út oda-vissza 470 forint. Talán a tavasz meghozza a derűsebb napokat.

Szeretettel ölel: Bulcsu

Bp., 1981. IV. 2.

[*1981. március 11-én a Magyar Írószövetség titkársági ülésén döntöttek a FIJAK felfüggesztéséről, ezt a határozatot terjesztették a választmány elé 1981. március 23-án. – ** Gáll István: „Kafff-ka”, *Jelenkor*, 1981/3.]

Lázár Ervin levele Szederkényi Ervinhez

[Keltezés nélkül, valószínűleg 1976-ban]

Kedves Ervin!

Mély bánatomra csak kudarcaimról beszámoló levelet küldhetek kézirat helyett.

De sajnos mostanában nem megy semmi, valami jó tündér kicserélte a fejemet egy úri-tökkel. Ha jártadban-keltedben valahol a földeken látsz a viruló tökök közt egy író-fejet, légy szíves, értesíts.

És itt, e helyt ünnepélyesen megígérem, hogy Győző 70., 75., 80., 90. születésnapjára írni fogok,* és valahányszor elvárom tőle, hogy az alkalom örömeire megigyon velem egy üveg vörösbort. (Mint kiderült, vörösbort inni tökfejjel is lehet.)

Elnézésedet kérem:

Sok szeretettel üdvözöl

Ervin

[*Lázár Ervin: „Berzsián költő köszönti mesterét. Csorba Győző hatvanésháromnegyedik születésnapjára”, *Jelenkor*, 1977/7–8.]

Ilia Mihály levele Szederkényi Ervinhez

Szederkényi Ervinnek
Pécsre

Kedves Ervin Barátom,

most végez itt nálunk magyar-angol szakon Csuha István, ki Pécsre kerül a megyei könyvtárakba. A fiú a Szende-család lány tagját vette feleségül. Okos, nagyon tájékozott férfiúról van szó, főleg a mai magyar prózát pásztázza szorgalommal. Esterházyról, Mészölyről írt igen kiválókat. A Harmadkor című itteni egyetemi irodalmi lap fő mozgatója és szervezője. Nagyon tájékozott Határ Győző labirintusaiban is. Az élő irodalom pásztázása mellett hosszabb távra van terve a két háború közti magyar irodalom íróinak

irodalomfölfogását kutatni. Szeretném figyelmedbe ajánlani a fiút, mindenképp veszteségnek tartom, hogy Szeged nem tartja itt, de nyereségnek mindenütt, ahova megy. Kérem, hogy keressen föl téged, beszéljess vele, olvasd el eddigi írásait (a szakdolgozatát is!), látni fogod, hogy nem érdemtelen ajánlok figyelmedbe. Sajnáltnám, ha elmerülne a könyvtárban, és nem kamatoztatná hajlamait az élő irodalom terén. Csöndes, nagyon jó hajlamú fiatalember, nagyon bízom benne, hogy körödben hasznos munkálkodó lesz.

Szeged, 1986. máj. 11. Ölel és üdvözl: Ilia Mihály

Végelhez itt is gratulálok. Hosszú idő óta ebben a kérdésben ez a legjobb szólás ott és itt.

Nádas Péter levelei Szederkényi Ervinhez

Budapest, 1978. január 14.

Tisztelt Szederkényi Ervin,
már hetek óta szeretném elküldeni ezt a kéziratot*, s igazán illetlenségnek érzem, hogy a Mészöly Miklós által közvetített felszólításra eddig nem is reagáltam, de mivel a darab a Vígyszínház meghívásos pályázatára készült, s ők nem akarták, hogy nyilvánosságra hozzam addig, amíg a zsűri nem döntött, várnom kellett; igaz, döntés még mindig nem született, ám kérésemre Radnóti Zsuzsa mégis beleegyezett, hogy elküldjem, s átadjam a Magvetőnél készülő antológia számára is.

Válaszát, döntését várva és érdeklődését köszönve, tisztelettel üdvözl:

Nádas Péter

1119 Bp. Andor u. 9/B

[* Nádas Péter *Takarítás* című darabjáról van szó.]

Budapest, 1978. január 25.

Kedves Szederkényi Ervin,
talán mondanom se kell, hogy mennyire sajnáltam, hogy nem tudjátok közölni a darabomat, de egy darab közlése, már csak a nehéz tördelhetőség miatt is, tudom, milyen komplikációkat okozhat. Amit küldök, sajnos nem novella, csupán egy szöveg, de novellát mostanában nem írok, egy regényen nyüglődöm, az viszont egyelőre – kellő áttekintés hiányában – nem szétszabdalható. Én is remélem, hogy sikerülhet ez a találkozás a Jelenkor és közöttem, de hát ha nem most, akkor majd máskor – bár abban is reménykedem, hogy ez a szöveg megnyeri tetszésedet.

Szeretettel üdvözl:

Nádas Péter

Kisoroszi, 1979. március 1.

Kedves Ervin,
most aztán nem lesz ebben a levélben semmi körülményeskedés; most a másik végletbe átesvén durván küldök egy kéziratot.* Kérlek, olvasd. Türelmetlenül várom a választ. És az üzeneteket köszönöm.

És én is, szeretettel, ami azt jelenti, hogy maradok:

Nádas P.

[*Nádas Péter első közlése a *Jelenkorban*: „Sétánk egy régi délutánon. Fejezet egy emlékiratból”, 1979/5.]

Kedves Ervin,
miért hagytátok le az alcímet?! netán szerkesztői meggondolás? az istenért, *ne!* csak alcímmel együtt érvényes!* (Úgy gondoltam, ha kurzívból lenne szedve, akkor még csúnya se lenne.)

Amióta befejeztem a darabot, undorodom minden papírtól; depresszió; együtt a lélek és a test nyomora; nekem is kár, hogy össze tolódik ez a Takarítás, mert így féltő, hogy a semmibe csúszik; Psota Irén lenne Klára benne, s neki csak ősszel van ideje; „a másikat” rögtön küldöm neked, ha visszkapok egy példányt a Vígszínháztól; most olvassák az urak;

még nem tudom, melyik fejezetet válasszam, de ezen gondolkodni itt van még az április; szeretnék valami olyat, mely nem túlságosan megbotránkoztató; te vagy a legtürelmesebb szerkesztő, már-már gyógypedagógusi adottságokkal; én pedig a legtürelmesebb író, mert még magamat is sikerül kibírnom türelemmel (majdnem) (ha Isten segít);
köszönöm;

és szeretettel üdvözöl

N. Péter

Budapest, 1979. április 4.

* ez ultimátum!

Kedves Ervin,

örülök elhatározásodnak, köszönöm. Ami pedig a továbbiakat illeti, egy elvi jelentőségű kérdésem lenne hozzád: lehetséges lenne-e, hogy a LÁNYOK, FOLYTATÁS című fejezetet, amely tavaly készült el és írd és mond 200 oldal, négy-öt-hat részletben közöld? Ha elvileg lehetséges, akkor elküldeném neked a kézirat harmadik példányát – döntésre és szétszabdálás helyének megvitatására, s ha úgy döntenél, hogy köll, akkor legépeltetném. Várom hát az elvi állásfoglalást,
és szeretettel üdvözöl:

N. Péter

Budapest, 1983. április 19.

Kedves Ervin,

azért e megkésett válasz, mert időközben megpróbáltam eladni magamat a konkurenciának; ott sem sikerült – úgy látszik, sok vagyok; igaz, magamnak is! Kedves Ervin, akkor egyelőre maradjunk a semminél, mert ezt a kétszáz oldalt semmiképpen nem szeretném megbontani. Nem is lenne jó. Az olvasónak se. De azért köszönöm a százflekkes ajánlatodat is. Ha érdeklődésed még kitart, akkor később tán ajánlok kevesebbet. Kíváncsian várom a nyári számot,

és szeretettel üdvözl

N. Péter

Kisoroszi, 1983. június 14.

[Keltezés nélkül, 1984 júniusában]

Kedves Ervin,

nem kevés szomorúsággal (ami persze az öröm mulandóságának elégedett szomorúsága) veszem tudomásul, hogy ez a júniusi szám is megjelent. És akkor ennek a szép rendszerességnek is vége van. Jó volt. Amennyire lehetséges, még sajtóhibátlan is volt. Hozzászóltam. Jó és új volt az életemben. Köszönöm.

Nemes Nagy Ágneséknak adtam egy újabb részt; még nem reagáltak rá, de talán a kezdebe kerül.

Kisorosziból elköltöztünk Gombosszegre, most építkezünk. A várban meg felújítanak. Csupa épülés, rombolás az élet. Ideírom hát ezt az új címet is:

GOMBOSSZEG

PETÓFI U. 22.

8984

és szeretettel üdvözl:

N. Péter

Gombosszeg, 1985. december 29.

Kedves Ervin,

néha nekem is pontosan úgy tűnik, ahogyan írod. S ha tényleg így van, akkor nem csak kéziratot olvasol, hanem vesébe is látsz. Csakhogy János nyugodt, jobbára derűs, sodrából kihozhatatlan és néha tenyérbe mászóan kiegyensúlyozott ember: egy önmagát szelíden és szeretetteljesen sanyargató, gondolkodó aszkéta. Hozzá képest durva, kéjsóvár előember vagyok. Hétéves kora óta ismerem, s azóta egyetlen egyszer, kamaszkorában sikerült felindultnak látnom. Lázás volt és nagyon taknyos. S azt merészeltem követelni, megerősítve a lehetetlen anyai könyörgést, hogy menjen szépen orvoshoz. Azt ordította, hogy majd akkor megy, ha meggyógyult. Ezt a kijelentést azóta se értem. De körülbelül ilyen.

Most pedig azt az arcátlanságot engedtem meg magamnak, hogy lemásoltam levelednek róla szóló sorait és elküldtem neki. Mondataid hajlításaiból ugyanis úgy látom, hogy közvetítői szerepemet jobb felmondanom. Döntsön ő, illetve beszéljétek meg egymás között, hogy az adott esetben mi a leghelyesebb megoldás.

Ami engem illet, néhány hónapos szünet után ismét dolgozni kezdtem. Több szempontból is elég nagy megrázkódtatás, de nem érdektelen. Ismét egy elég hosszútávúnak látszó terv, s egyelőre csak azt próbálgatom, hogy megvalósítható-e. A drámák, ha egyáltalán sikerülne feltornáznom magam a hangjukhoz, későbbre maradnak. Amennyiben február végére sikerül befejeznem azt az elbeszélést, amelyen most dolgozom, és azzal kecsegtet a dolog, hogy illeszkedik a tervbe, tehát folytatható, akkor ezt Lengyel Balázsnak adom, mert *Ágnes* már az első számukban látni akart; s ki tudna neki ellenállni. Ha viszont nem sikerül befejeznem, akkor valamikor később elküldöm neked. Így kártyázom magammal.

Ha kitavasodik, akkor néhány napra elmegyek Pécsre. A színház hívott, mert mindenféle ellenállhatatlan terveik vannak. Kíváncsi vagyok, miként és főleg kivel kivitelezhető. Legutóbb a Weöres-darab előadásának pesti vendégjátékáról jöttem el, de úgy, menet közben, felállva, kitorve a sorokból. Igazán kriminális előadás volt. Szóval, remélem, hogy majd találkozunk és annyi év után ismét beszélgetünk.

Alaine azt mondja, hogy félig (?) elolvastad Szigligeten a regényemet. Nyomdában van. Kénytelen leszel elolvasni a másik felét is.

Dolgozom nektek!

Boldog új évet kíván, békét és nyugalmat és minden hónapban pontosan annyi jó kéziratot, amennyi egy számhoz kell; szeretettel:

Nádas Péter

Esterházy Péter levelei Szederkényi Ervinhez

Tisztelt főszerkesztő úr,

kézirat ládák alján, ládák várható mozgatósi ideje november közepe, ehhez tessék a postai út idejét hozzávenni, és akkor.

Most vettem a hírt a Magvetőtől, hogy a könyvet, melyben a jelzett szöveg volna,* 82 könyvhétre tervezik (ezt az esetleges művön kívüli aggályokhoz...), a szerkesztőség kezét csókolva maradok az Ön hű

P.-je

81. X. 27.

[* A *Daisy* kéziratáról van szó, amely megjelent a *Jelenkor* 1982/3. és 4. számában.]

81. XI. 19.

Kedves Ervínó Szerkesztő Úr,

ez az. (Nem-elsőpéldány-voltáért: pardon...) ok: Magvetőnél már nyomdában, így, átalmenve tehát a hivatalos és nem-hivatalos zsilipeken – ígérve 82 Könyvhétre (együtt a

Mozgó V.-beli Ágnes-sal lesz kötet). Olykor valóban ordenáré, de nem hiszem, hogy ott is, ahol nem kellene, ahol kikerülhető volna.

Fontos lenne nekem, ha közölni tudnád – nemigen tudom elképzelni, hol máshol. Várva a 12-es számot és Daisy számára a kegyes döntést

ölel:

P.

Drága Főszerkesztőm,

szép, ugye, az Októberi Szám...

Írtak a pécsi Ifjúsági Házból, a dec. 5-i Jelenkor-est ügyében; telefonoztam, hogy jó. Mi tudható bővebb a dologról?

Julit* láttuk néha itt-ott (itt is) (meg pl. egy fantasztikus J. Menzel-előadáson a Katonában), jól látszik lenni.

Tudtad te – én most hallottam –, hogy Bodor Ádám (Plusz-mínusz egy nap, Milyen is egy hágó?) Erdélyből áttelepült? Nagy szerző; meg nem is ismer senkit, egyedül etc. – jó volna talán megkörülnézni... (Címe: Bodor Ádám, Bp. II, Zsolt fejedelem út 50.)

Öleli híve:

P.

83. X. 11.

[*Szederkényi Júlia]

Ervinkém,

lásd, csak füttyentesz – és máris –

Műfaja (kívülre): vagy semmi, vagy: – testkézirattörödék* – az írás eredendően a Residenz Kiadó almanachjába íródott (ezért (is) kellene a betoldások). Elnézést, hogy nem első „levonat” (kivéve: a betoldások!).

Hívj, hogy mi a helyzet.

86. I. 20.

Ölel: Péter

[* „A rózsa”, *Jelenkor*, 1986/3.]

Márta

a III/III asszonyszemmel

A 2000-es könyvhéten ülünk Miklóssal a Vörösmarty téren, és arról beszélgetünk, hogy ki kellene kérni a III/III-as aktákat. Erről már többször is szó esett közöttünk, és végül úgy döntöttünk, hogy igen, legyen. Inkább engem érdekelt, Miklós csak rálegyintett.

A forгатagban egyszer csak odajön egy író, akit igazán fiatalnak éreztünk, és érzek még most is. Mivel nagy a lárma, leguggol mellém, és úgy mondja: „Miklós azt hitte, hogy én voltam ráállítva besúgónak.” Azt hittem, rosszul hallok. Soha ilyesmiről nem beszéltünk, soha ilyet Miklós nem gondolt.

Folytatja, hogy nyilván emiatt idegenedtünk el tőle.

Elidegenedésről szó sincs. A betegséggel, az öregedéssel Miklós bezáródott. És nem jöttek keresni. Ez az élet rendje.

Hazamenet felelevenítjük, hogy történt, amikor Bernáth Mártát próbálták beszervezni, illetőleg átmenetileg be is szervezték „adatközlőnek”.

Márta barátnőm volt és gépírónőm. Magnóról írta le a szövegeket, kijavította a kisebb hibákat, amelyeket elkövet az ember szövegmondás közben, a végén pedig mindig kiemelte azokat a mondatokat, amelyeken mulatni lehetett, mert akkora butaságok, furcsaságok. Márta komoly támaszt jelentett nekem. Vele gépettetett Nádas, Esterházy, Miklós és még sokan mások.

Jóval áron alul dolgozott. Azt mondta: a magyar íróktól ő nem akar több pénzt kérni. Örökösen vitázni kellett vele, hogy egy kicsit emelhessük a tarifát. Nagyon keményen és nagyon sokat dolgozott. Tulajdonképpen ő tartotta el a két fiukat, férjének, Pistának szerény állása volt akkor az egyetemen.

Egy este cédulát hoz egy kislány Mártától, amin csak annyi áll: „Szólj az íróknak, ne jöjjenek hozzám, ne hozzanak gépelnivalót!” És megad egy időpontot, hogy hol és mikor találkozunk valahol a Duna-parton.

Ebből természetesen azonnal kitalálhattam: baj van.

Márta lebukott.

Azt természetesnek találtuk, hogy a telefonjainkat lehallgatják, hiszen ezt ismertük, mint ahogy azt is, „ránk van állítva a megfigyelő”. Így éltünk, ez megszokott volt a társaságunk számára, az írók számára.

Márta ügyének egyik előzménye a Váci utcai tüntetés. Ez volt az a híres, első tüntetés, amit keményen szétverték. Miklós éppen egyedül vacsorázott egy ven-

Részlet a szerzőnek a Jelenkor Kiadó gondozásában az Ünnepi Könyvhétre megjelenő kötetéből.
(A szerk.)

déglőben, de kiment megnézni, hogy mi történik. Két nap múlva behívták a rendőrségre, és faggatni kezdték, hogy miért ment oda, mit keresett ott. Mire azt válaszolta: „Magyar író vagyok... Folyton azt hangoztatják, hogy a valóságot és az életet kell írni, hát én néztem a valóságot és az életet.” Mikor kérdezték, mit látott, azt válaszolta: „A rendőrség a Horthy-rendőrségnél is gyalázatosabban viselkedett. Gyermekeket, öregeket vertek, láttam, hogy egy terhes asszonyt is megütöttek.” Ezek után megkérdezték, hajlandó-e írásba adni, hogy ez a véleménye a rendőrségről? Megírták a jegyzőkönyvet, Miklós természetesen aláírta. Mikor hazajött, fölháborodva mesélte a történeteket. Nem mondhatnám, hogy nyugodt-kiegyensúlyozott volt, hiszen akkor még kemény következménnyel jártak ezek a dolgok, de meg kellett szokni...

Így éltünk.

Másnap elment a minisztériumba, és följelentette a rendőrséget, hogy vallatták, olyanokat kérdeztek, amihez nincs joguk, felelősségre vonják, ha egy tünnetést megnéz – továbbá közölte azt is, mi a véleménye a rendőrségről.

A Bibó-kézirat gépiratát a rendőrség megjelenése előtt pár órával vitte el Márta és férje, Bernáth István Kenedi Jánoshoz. Emlékszem, még láttam a földön az óriási halmot, másfél méter magas lehetett, Márta a földön egy sarokba helyezte el. A Bibó-könyveket akkoriban szamizdatban olvastuk, terjesztettük. Ez természetesen főbenjáró bűnnek számított. Törvényesen is büntetendőnek. Alighogy elvitték, megjelentek a civil ruhás nyomozók, és Mártát megfenyegették, tudják, mit gépelt, tudják, kiknek gépelt, tudják, hogy nincs bejelentve, illegálisan ezzel keresi a kenyerét; erre többet nem lesz lehetősége, ő börtönbe kerül, a gyermekei pedig nem jutnak be egyetemre, a család nem kap útlevelet, a férje is elveszti az állását. De amennyiben pár sorban leírja vagy elmondja, hogy milyen beszélgetések folynak náluk – akkor nem lesz retorzió. Nem fontos, hogy lényeges dolgokat jelentsen, csak egyszerűen annyit, hogy miről beszélgetnek az írók vele és egymás között, ha nála vannak.

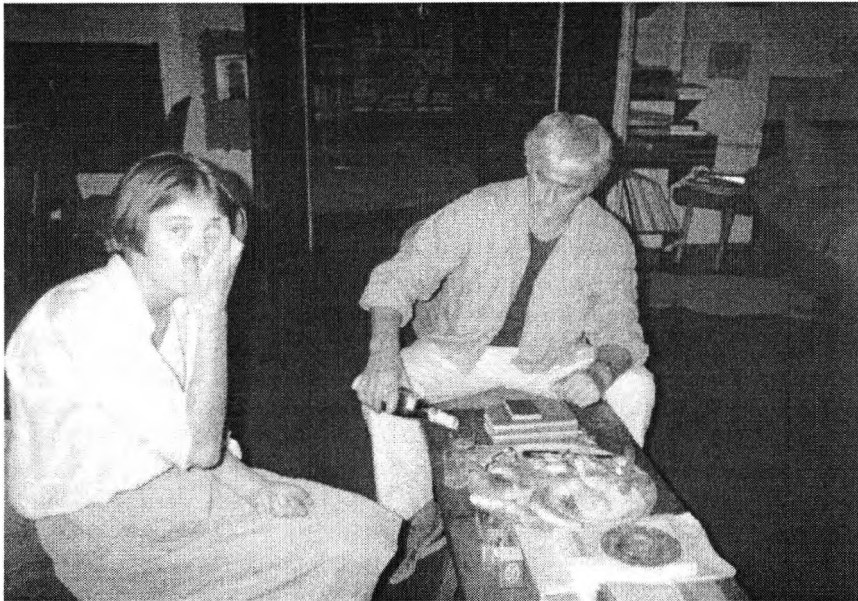
Rólam nem kell, hogy közöljön semmit, mivel tudják, hogy barátok vagyunk, tehát a mi beszélgetéseinket magánügynek tekintik.

Azon az estén, amikor megkaptam Márta céduláját, megpróbáltam értesíteni egyik-másik író, hogy ne menjenek Mártához. Ezt természetesen nem lehetett telefonon elmondani, nagyon kellett vigyázni a cédulákkal is. Hogy történt és mi minden volt aznap, másnap, már nem tudom pontosan, de egy tragikus és komikus részletre jól emlékszem. Megjelent nálunk Hajós Gabriella, sokunknak Zsabó, furcsán öltözve, és hogy megfigyelőit megtévessze, a parkon át jött a sötétben, férfisapkában.

Szultán, a ház kuvasza soha nem harapott meg senkit, de elég félelmetes jelenség volt. Zsabó viszont nem félt a kutyáktól, sőt meg akarta simogatni, Szultán azonban megharapta. Ettől még Zsabó feljött, elmondta nevetve, megbeszél-tük, amit kellett, nyilván azt, hogy kit értesít tovább.

Aztán Zsabó elment. De valaki észrevette, talán a házmester.

A házmestereknek akkoriban jelenteniük kellett, mit láttak, mi történik a házban. Látták, hogy valakit megharapott a kutya. Összeszaladt a ház, keresték,

Fent: Szederkényi Júlia és Mészöly Miklós 1985-ben.
Lent: Szederkényi Ervinné, Polcz Alaine és Mészöly Miklós Szigligeten 1984 decemberében.
(Szederkényi Ervin felvételei)

ki volt az? Állítottuk, hogy hozzánk nem jött senki. Az lehetetlen, látták, hogy valaki feljött a második emeletre, ahol csak mi laktunk. Vajon nem vezett-e a kutya? A tetejébe valaki kinyitotta a kaput, és Szultán eltűnt.

Viharos este volt. A rendőrség kereste a kutyát, átfésülték a parkot, faggattak minket, ki volt az, akit megharapott, mert azonnal vizsgálatra kell vinni, és veszettség ellen beoltani.

Cirkusz volt – de Zsabót mindenképp le kellett tagadni, Márta miatt.

Mártát többször berendelték az Anna presszóba, ott faggatták, ki járt nála, miről beszélgettek, miért nem mennek hozzá az írók? Márta természetesen recepteket cserélt, gyermeknevelésről, időjárásról beszélgetett. De egyre kínosabban szegezték neki a kérdéseket.

Márta nem tudott enni, aludni, lefogyott, tönkrement. Látszott, hogy mindent képtelen elviselni. Természetesen keresetének nagy részét is elveszítette. De nem ez érdekelte.

Rábeszéltem Mártát, hogy utazzunk el Bulgáriába. Szozopolban már voltam a tengerparton, az óvárosi részben, ahová kocsival be sem lehet hajtani, mert lépcsők kötik össze a kisebb-nagyobb sziklaplatókat, a hajdanában halászok lakta házak egymáshoz tapadva, sűrűn állnak, mint a fecskéfészkek. Idegen be nem léphet úgy, hogy ne tudja mindenki. Fillérekért kaptunk szobát, és gyorsforralón tudtunk valamit főzni esténként. Egy fürdőszoba-szerúséget is berendeztek, de ott vagy jött víz, vagy nem. A vécépapírt nem volt szabad a kagylóba dobni, mert attól eldugult, egy kosárba kellett bedobálni. (Különben sem volt vécépapír, mi vittük magunkkal.)

De a háziakat nagyon szerettük. A szőlőlugasban reggeliztünk, rendszerint sajtot, paradicsomot, paprikát, aztán kimentünk a tengerpartra, ott töltöttük a nap javarészét, a nudista strandon, az „Éva strandon”, oda férfi nem léphetett be. Követhetlenné váltunk napközben. Szőlőt ettünk és mindenféle gyümölcsöt.

Nagyon jól éreztük magunkat. Minden este vettem egy üveg vörösbort. (Olcsó volt, és mindig lehetett kapni.) Csöndesen megittuk, aztán édesen elaludtunk.

Márta leburnult, kezdett enni, visszanyerte jókedvét, megint tudott aludni.

Repülővel jöttünk haza. Igen olcsón lehetett akkor repülni. A két férfi, Miklós és Pista várt a repülőtéren. Emlékszem, amikor odaléptünk Miklós autójához, ő óvatosan a kocsi másik oldalához vezetett, amelyet valósággal összegyűrt egy autó, amelyikkel túl közel mentek egymáshoz abban az alagútszerű részben, ahol két fal között kell kanyarogni a repülőtérhez vezető úton. Kérdeztem: „Ki volt az?”. „Nem álltunk meg, örültünk, hogy tovább tudtunk menni.” (Még az ajtókereteket is ki kellett cserélni.) Megszólalt Pista, sajátos, fanyar humorával: „Nálunk is van újság.” Láttam, hogy Márta elsápad. „Jártak a lakásban.”

Miklós csak nézte-nézte Mártát, és aztán már nem emlékszem, hogy akkor menten vagy másnap mondta: „Márta, bemegy a minisztériumba, és följelenti a belügyeseket, hogy zsarolják magát.”

Márta bement, és feljelentette őket.

Így szabadult meg Bernáth Márta. De ez már, azt hiszem, az úgynevezett „puha” diktatúra idején történt.

Márta esetét a III/III-as beszerzéssel már évek óta szándékozom megírni. És amióta lehetséges, szándékoztunk kikérni az aktát. Márta azóta meghalt. A halála után egy évig nem tudtam dolgozni. Nem egyszerűen a gyász miatt, hanem úgy éreztem, ha Márta nem segít a szeretetével, a kritikájával, a javításokkal; hogy fölhívja a figyelmemet erre-arra, akkor nem tudok dolgozni.

Márta szerintem életszentségben élt – ateista volt.

Emlékszem, egyszer Dávid-csillagot viseltem. Megkérdezte: „miért viselsz te Dávid-csillagot?” „Mert kíváncsi vagyok, hogyan reagálnak rá az emberek.” (Érdekes kísérlet volt.) „Ha velem vagy, akkor ne tedd, engem zavar, mert zsidó vagyok.” Meglepve kérdezem: „Te zsidó vagy?” Márta nevetve válaszolta: „Igen, minden két évben elmondom neked, és te mindig elfelejted.”

Márta példájáról, életéről, végtelen tisztességéről, és arról, hogyan szenvedett, amikor beépítették, többször beszéltünk Miklóssal. Akkor éreztem, világossá vált előttem a Mártával tapasztaltak után, hogy nem haragudhatok senkire, akit beépítenek.

2001-ben, a könyvhét utáni hónapban Miklós meghalt. Közben még egyszer beszélgettünk arról, hogy ki kell kérni a III/III-as aktát, és hogy nem lehet haragudni senkire. De ismerni kell azt a kort, a történéseket, amelyeket átéltünk. Akkor elhatároztam, hogy az első adandó alkalommal bemegyek a hivatalba és kikérem az anyagokat. Ám Miklós betegsége miatt csak a legsürgősebb dolgokat intéztem. Ez elmaradt.

A gyász első évében találkoztam Szegeden Baka Tündével, Baka István feleségével, aki később elküldte nekem a Baka Istvánról szóló jelentések Miklóstra vonatkozó részeit. Egyszerűen lenyűgöző volt az, ahogyan dolgoztak.

Látható Esterházy könyvéből is.

Nekem ez volt az első találkozásom III/III-as aktával. Érdekes volt számomra az is, hogy olyan dolgokat elevenít fel, amiket elfelejtettem. Még az is eszembe jutott, nem csoda, hogy nem volt munkanélküliség. Akkora szervezetet mozgatott a besúgás, a jelentések, az ellenőrzés, az akták értékelése, az intézkedések; elképzeltem – ezen sokat mulattunk –, hogy a telefonlehallgatások is mennyi időbe, mennyi pénzbe kerülhettek. Továbbá a poloskák, az utcai követések, a rendőrségi ügyek, és tegyük hozzá, a letartóztatások, a vallatások, a koholt perek, az igazi perek, ítéletek; a börtönben ülők ellátása, őrzése, a fogda, a börtön személyzete.

Olvasom a körülményeket; mi mindenről jelent a besúgó: hol találkozott Baka Istvánnal Miklós, és milyen utasításokat kaptak a jelentők. Pl.: „Tekintettel, hogy közismert, és személyiségének súlya van, óvatosan kezelni az ügyet.” „Ezt nem helyes megakadályozni, de vigyázni, hogyan alakul a helyzet.” (Mindez egy szekszárdi, rendhagyó irodalomórára vonatkozott.)

Akkor határoztam el, hogy most már tényleg bemegyek, és kikérem a III/III-as Ügyosztály Miklóstra vonatkozó aktáit. Nem gondoltam arra, hogy valószínűleg engem is figyeltettek, egyrészt mint Miklós feleségét, másrészt nagy megdöbbenésünkre kiderült, hogy karizmatikus imacsoportunkban is volt beépített emberük.

Nesze neked, vallás! (Különben a vallás más, mint a hit.) Így kikértem a saját aktámat is.

A 2002-es könyvhét alatt Németországban voltam, így meglepetésként ért az Esterházy Péter könyve körüli vihar és vita. Amikor beléptem a kapun, és a postaládát kinyitottam, találtam benne pár erre vonatkozó – barátaim által kimásolt – részletet innen-onnan, újságokból (és Csányi Vilmos egy ragyogó írását, melyen remekül mulattam). Meg voltam lepve. Én még a *Harmonia caelestis*nél tartottam. A repülőgépen éppen azon gondolkoztam, hogy *most* kérem ki az aktákat. (Ezek azok a jelenségek az életben, amikor valami körül összesűrűsödnek a gondolatok, a történések, coincidencia – mondja Jung.) Vagy megéreztem a történéseket?

Számomra világos, hogy nem haragudhatok senkire. Azonkívül sok mindent tudtunk már régen is, hogy például Németh László ismerte a besúgóját, sőt barátságban volt vele. Tudta. És elnézte neki. Persze ezt a kort ismerni kell, nem elfelejteni, de a helyére kell tenni. A helyére tenni, kivel mi történt, hogy viselte, ki roppant bele és ki nem. Kik bírták ki a börtönt. Emlékszem, Mérei Ferenc mondta, ahhoz, hogy az ember igazán önmaga tudjon lenni, hogy személyisége kialakuljon, négy év börtön hasznos. A négy évnél több már csak erős embereknek való. (Mérei minden rendszerben ült.)

Nem az az érdekes, hogy ki volt, ki lehetett a jelentő, ki volt, kik voltak Miklósrá állítva, számomra inkább az a fontos, hogy az akkori történések hogyan tükröződnek a besúgó, a belügy tükrében, hiszen ott vannak hozzá a kiegészítő, értékelő jelentések. Meg elfeledett utakat, beszélgetéseket, terveket, tetteket, történéseket is felelevenítenek. És azok más fénytörést is kapnak. Valahogy tágabb lesz a kör. Kicsit újból éli az ember a múltat. A Baka Istvánról szóló jelentés kapcsán is azon lepődtem meg, mennyi mindenről feledkeztem el, ami akkor történt.

Mi történt Mártával?

Hogyan viselték a beépítettek, a megfigyeltek?

Orosz megszállás alatt éltünk. A fél világot őriztette ez a hatalom. A szabad, független, óriás Amerikát is őriztette. Egyik a másikat. A hatalom a hatalmat.

Amikor az USA-ban egyik barátunk az állampolgárságát megkapva letette a hűségesküt, többek között ez is szerepelt benne: „Kábítószert nem használok, prostituált nem leszek, kommunista nem leszek.” Mikor ezt elmesélte, nevetünk. Tehát mi volt akkor? Diktatúra és életveszély. Ha nem életveszély, legalábbis egzisztenciális veszély. És ami most fel sem tűnik a mai fiataloknak, és mi is elfelejtettük, úgy látszott, hogy megingathatatlan ez a hatalom. Ez kitart, így fogunk meghalni. Reménytelennek látszott írni, és ezer más dolgot reménytelen volt csinálni.

Most találtam meg egy feljegyzésemet 1960-ból. Azt mondta Weöres Sándor: „Többet nem lehet verset írni itt, többet nem jelenhetek meg – németül fogok írni. Jobb a háború, amibe az ember elpusztul, belehal, mint ez a posványos béke, amelybe belefulladunk. Ez a mocsár elviselhetetlen. Élni lehet, de minek.”

Hány élet bukott el a diktatúrában? Azelőtt a háborúban, a német megszállás alatt. Itt és ott Németországban. Európában...

Arra jól emlékszem, amikor egyik barátunk hosszabb idő után hazajött Berlinből, és döbbenten mesélte, hogy ki mindenki Stasi-ügynök. Egyik a másikra beállítva, alig van ember, akit be ne szerveztek volna. Ne felejtjük el, hogy a néme-

tek sokkal jobb szervezők, alaposabbak voltak a beépítésben is. Viszont ők megpróbálták szembenézni mindezzel és a hitlerizmussal. A diktatúráknak sok azonos tünete és jelensége van.

Jobboldal, baloldal... Az eszméktől mintegy függetlenül mit művelnek azok, akik megszállnak bennünket, mit művelünk magunktól? Mi az, aminek nem tudunk ellenállni, mi az, amihez önként csatlakozunk, kik képesek ellenállni, kik nem – és miért? Sors ez is, véletlen, erő, adottság, meggyőződés is, meg nem is. Az apró történések sora, ami besodor valakit, és ha Á-t mondtál, utána B-t is kell mondani. Vajon Mártát meddig hajszolták volna? És hogy lehetett bírni, megtartani a függetlenséget a teljes reménytelenségben?

Nekem könnyebb volt a haldoklók mellett. Ez tiszta területe az életnek, ott senki se irigykedik, senki sem akarta az embert feljelenteni, kivenni, vállalni a munkát helyette. A haldoklók körül nem tolongtak. Ez fogódzót is jelent. Könnyebb volt a hitem miatt is. És könnyebb volt Miklós ellenállása, tisztánlátása és vállalása miatt is. Valószínűleg én sokkal megalkuvóbb lettem volna, és voltam is, mint ő.

Egy biztos: szembe kell nézni a múlttal, és tanulni belőle. De úgy tűnik, hogy az emberek semmiből sem tanulnak. Sokszor nézem az üveglakokat: földig érő kirkatüvegek, átlátszó irodafalak. Nálunk is üvegfal van a terasznál. Ha becsukom a szemem, látom, röpködnek az ablakok ezer szilánkban. A háború után évekig papírablakok mellett éltünk, fűtetlen szobákban. (Minden ablaküveg betört.) Ugye, szinte hihetetlen? Hogy bírtam ki egy telet papírablak mellett? Fűtés nélkül, amikor mínusz tizenkettő-tizennégy fokos hidegek voltak – negyvenhét telén. Kibírta az ember. Egy éjszaka arra ébredtem az ágyban, hogy havas a hajam. Beszakította a szél a papírablakot, és befújta a havat. Üvegfal vagy papírablak.

Esterházy Pétert mindig becsültem. Nem egyszerűen az írásaiért, rendkívüli tehetségéért. („Aztán jött a Péterek csillagvilága” – mondta Miklós.) Becsültem, hogy végre egy magyar író, akinek négy gyermeke van, aki szereti a családját, a feleségét, soha semmi botrány – és megvallja a hitét. Nem feltűnően, csak ahogy kell, hitelesen – természetesen. És templomba jár – gondolom, itt nem egyszerűen vallásról van szó, hanem hitről, ami különbség. Ezenfelül még jól tudja viselni a sikert, a származását, a hírnevet, ez szintén nem kis dolog.

Elindított, vállalt valamit: szembenézni a múlttal, akkor is, ha kínos, ha nehéz. Így alakulhat egy ország szellemisége.

Kisoroszi, 2002. június

Törésvonal

Az ágyat nagy nehezen odataszigálta a kis négyzet alakú ablak alá, a lejtős falsík tövébe, hogy fekve láthasson egy kockányi koszos kis égdarabot. Ettől viszont az eredetileg az ágy végében álló polcnak szűk lett a hely, azt átvitte a túloldalra az íróasztal mellé. Így már valahogy jobb volt a összhatás, bár a szoba még mindig kicsit cellaszerű maradt. Aztán térbe fordította az asztalt, de a keskeny, csapott tetejű lukban nem lehetett tőle közlekedni. Visszaforgatta, nézte. És a szag! A szaggal végképp nem lehetett mit kezdeni. Valami édeskés vegyülete volt a nedves, bepenészedett szőnyegpadló dohos kipárolgásának és a szobában rekedt keleties fűszerillatoknak, melyek az előző lakó, a rezsón főzőcskéző marokkói lány három évének örökségeként ivódtak a megsárgult falba. A rezsó egyébként pont a ferde falsík alatt állt, ott, ahová most az ágyat tolta, és ettől pont a feje mellé került az olajfestéken kicsapódott óriási, zsírpöttyös folt. Később újságokból kivágott parfümreklámokat ragasztott ide, de Linda Evangelista arcán nem-sokára átütöttek a vöröses zsírcseppek, aztán az egész lap lekonyult. Miért pont itt volt a rezsó? Az a nő guggolva főzött?

Mosakodni biztosan guggolva mosakodott, nem is férhetett oda másképp a mosdó mellé: a lavór helyét jól jelezte a szőnyegpadló szivacsos hátoldalán a kör alakú, többéves penész.

Pedig a marokkói lánynak alighanem igaza volt: amikor első nap hazajött ide az új lavórral, rövid kísérletezés után ő is rájött, hogy ha nem akarja túl messzire hordani a mosdótól a vizet, akkor a lavórt csakis itt, a közelben lehet elhelyezni: közvetlenül a mosdó alatt útban van, a másik oldalra pedig nem teheti a folyosóra nyíló ajtó miatt. Úgyhogy oda rakta, ahol régen állt, ráigazítva a túloldal penészfoltjára. Nem baj, majd ha fűtök, kiszárad – gondolta.

A kis ablak alig adott valami fényt, de ha így most aláfeküdt, ha végignyúlt a sűrűkockás, furcsa szagú takarón, akkor mégiscsak látta az eget. Időnkét egy-egy repülő húzott el, mindig pontosan az ablak átlójában, egyik saroktól a másikig haladva. Madarak alig: mintha Párizsban ebben a szegletében egyébként sem éltek volna madarak. Még a hajnali, nyitott ablakon is csak a véletlen megszólaló autóriasztók vijjogása hallatszott be, vagy egy-egy korán kelő lakó redőnyének nehézkes nyikorgása.

A vécé a folyosón volt, szerencsére éppen azon a végén, ahol az ő ajtaja nyílt, így nem kellett papucsban dideregve átbotorkálnia a derengésen.

A folyosón rajta kívül csak egy férfi lakott: tudta, hogy férfi egyszer az ajtó mögött fülelve várta, hogy felszabaduljon a vécé, és kilépve látta még az alsógatyában távolodó félmeztelen testet. De már az ajtócsapkodásból is sejtette, hogy a lakótárs nem nő, bár egyszer az éjszakai, döngő lépéseket hallgatva egy mezítlábas, nagydarab fekete női testet képzelt félálomban abba a másik padlásszobába.

A postás sose jött fel ide: Miklós leveleit rendszeresen a főbérlődék lábtörlőjére tette. Mindig kettő és három közt érkezett, nesztelenül szaladt fel a márványlépcső vastag, vörös szőnyegén, és villámgyorsan dobálta szét az előre szortírozott leveleket: ha kis szerencséje volt, és még időben leszaladt a főlépcsőn a háziak ajtaja elé, kivehette a számlák és reklámok közül a fiú borítékját.

Egyébként mindig a hátsó lépcsőn közlekedett. A hátsó front illata egészen más volt, mint a nagy üvegajtós, évenként frissen festett főbejáraté. Itt a falépcsőre használt viaszos paszta szaga dominált, ebbe keveredett az ide nyíló konyhai ajtókon kiszivárgó ételszag, meg az ajtók elé kék zacskóban kitett háztartási szemét jellegzetes büdöse. Legerősebb mégis a paszta volt, még évek múlva is ez a kacskaringós, nyikorgó lépcső jutott eszébe, ha valahol megérezte a jellegzetes viaszos aromát. Tizenöt évvel később például egyszer Londonban vett egy hajbalzsamot, amelynek flakonján egy méhecske volt látható, és a szállodában a kupakot lecsavarva elárasztotta a londoni fürdőszobát a hajdani párizsi lépcsőház szaga.

Az ő szintjükön kifejezetten büdös volt, főleg a nyári napokon. A hatodik emeletről felkanyarodva már megcsapta őt az erjedő sajtok böffentéseitől sűrű levegő. A szobában nem volt fridzsider, ezért a kerek camambert-es dobozokat a folyosó egyik nyitott ablakában tárolta. Télen a tejet is ide lógatta ki egy külön erre a célra csomózott spárgaszervezettel, és még el is mosolyodott, mert az anyja makramé-virágtartói jutottak eszébe, makramé-tejlift, nyáron persze ez se működött, mindennap frissen kellett vennie a tejet.

A bolt nem volt messze, csak át kellett menni a forgalmas út túloldalára: órákig képes volt bolyongani a Monoprix zsúfolt gondolái között, hogy aztán végül maradjon a Bonduel konzervkukoricánál és a fagyasztott halrúdnál, néha hónapokig is fenntartva az étkezési monokultúrát, amelybe csak a különböző fajtájú sajtok vittek némi változatosságot. Egyszer válogatás közben felismerni vélte folyosóbeli lakótársát, egy óriási kanna narancslét és valami zacskós müzlit cipelt éppen a pénztárhoz, ő meg gyűlölettel nézte a széldzsekis hátát, és arra gondolt, hogy ez is egyike az egészségtudatos pasiknak, ez is nyilván az ágya mellett tartja a súlyzóit, hogy a kora hajnali vécéajtó-csapkodás után nekifogjon karbantartani a testét.

Őt közel egy éve nem tartotta karban, a karjában senki: ha időnként, saját karját átfonva a testén a kis ablak alatt ült és a fiúra gondolt, úgy merült fel benne a kép, mint valami zárvány: Miklós az egyetem folyosóján, Miklós a sötétben, ahogy suttog, Miklós a peronon integetve. Miklós nem volt többé létező ember, csak egy személy, aki leveleket küldözgetett, melyek nem egy létező élet híradásai voltak, hanem valami fikció rafinált bizonyítékai, mintha saját magának írt volna, hogy bizonyítsa, a képzeletében élő test nemcsak vágyainak sziluettje. A legmeglepőbb az volt, hogy már az illatára sem emlékezett. A múltkoriban végigszorgolhatta a boltban a férfidezodorokat, hátha a kifújtt permetek visszahoznak valamit a tapintható, hús-vér valóság igézetéből, de csak képzelt férfitestek vonultak el az illatok sorában, Miklósnak pedig továbbra sem volt arca, csak neve, és a borítékra írt laccím is mintha egy kitalált emberé lett volna, mintacímzés, Cserép Virág, Föld utca 3., Hongrie.

Tegnap a teljes napot a bevándorlási hivatalban töltötte. Reggel nyolcra rendelték be, éhgyomorral. Amikor megérkezett, és belépett a húszas években épült

márványborítású hodályba, a portás az előtérbe irányította. Rengetegen voltak, fehérek, feketék s beazonosíthatatlan eredetű, sötét bőrű csoportok. Mindenki türelmetlenül nézelődött, és ha valaki az előcsarnokban álló csokoládé- vagy italautomata elé lépett, a portás fennhangon, tagolt franciasággal emlékeztette, hogy a vizsgálatokra éhgyomorrra kell bemenni. Tízig nem történt semmi. Fél tizenegykor megjelent egy hivatalnok, lapokat osztott szét, majd eltűnt az oldalsó folyosón. Nyüzsgés támadt, tollak jártak körbe, az emberek az ölükben töltögették a papírt, némelyek fordítottak a többieknek, különös szavak, torokhangok repkedtek a levegőben. Tizenegy körül mindenki elfáradt. A fekete férfiak levették a cipőjüket, sorban a földre telepedtek, a gyerekek sírtak, az asszonyok szoptattak, némelyek pedig ideges léptekkel járkáltak az oldalfolyosón, hátha a türelmetlen döngésre mégiscsak megkezdődik valami, vagy haza lehet végre menni.

Fél tizenkettőkor végre kijött egy alacsony férfi, és bevezette a tülekedő embereket az egyik folyosóra, majd üvöltözve és gesztikulálva elmagyarázta, hogy a férfiaknak és nőknek most szét kell válni, férfiak balra, nők jobbra.

Engedelmesen, libasorban totyogtak a szekrények elé, ahol aztán minden ruhájukat a rekeszekben kellett hagyniuk, és az erre a célra kapott, madzaggal átköthető papírköntösben araszolni tovább a különféle vizsgálatokra.

A röntgennél megtorpantak: az előtte csoszogó fiatal ázsiai nőnek jól láthatóan domborodott a hasa. Karcosú gyerekkezét a dombocskán tartva, bocsánatkérően nézett a hivatalnokra. Félfelredöntött arcának félszeg mosolyában volt valami a siketek arckifejezéséből: nyilván a közös emberi mimika készségességét kifejező jelzése ez, nem értelek, üzeni, de hallgatlak ám, nagyon figyelek. „Vous etes enceinte?” – hangzott a kérdés. Az ázsiai nő, mintegy bizonyítandó közreműködési készségét, mint valami riadt diák, megismételte a mondatot: „Vous etes enceinte?” A hivatalnok ideges lett, egyre emeltebb hangon kérdezett, és közben a nő hasára mutogatott. A nő ellágyult mosollyal nézett vissza, yes, mondta, baby. Ő meg nem bírta tovább, és a hivatalnokhoz lépett: „Monsieur, látja hogy terhes, nem mehet röntgenre.” A férfi ellenségesen nézett vissza, és intett, hogy vissza a sorba. Amikor átvette az útlevelet, és furcsálkodva lapozni kezdte (hogy micsoda országok vannak!), a szeme lassan megállapodott a lap alsó részén, majd fennhangon bediktálta a nevet: Mlle. Hungary Magyar.

Mulattatta volna, ha ezen a néven válik francia állampolgárrá, de közbe kellett lépnie, úgyhogy a papírruhában idétlen szemérmességgel mozogva egyszerűen kivette az útlevelet a férfi kezéből, és a megfelelő rubrikára mutatott. Ha lett volna rá lehetősége, a ragyás hivatalnok bizonyosan lelövi, így csak intett, hogy mehet tovább, és a mögötte álló kövér, fekete asszonynak kezdett ingerülten magyarázni, aki közben két kézzel próbálta összfojni kibuggyanó hasán és mellein a papírköntöst.

Vérét vették, megröntgenezték, benéztek a szájába és a hüvelyébe, katalogizálták az adatait, hogy egy felsőbb fórumon majd eldönthessék, nem jelent-e közvetlen és azonnal elhárítandó veszélyt a francia nemzetre.

Amikor délután négykor végre ismét felöltözve kilépett az előcsarnokba, szédelegve az éhségtől és a fáradtságtól, azonnal a csokoládéautomatához sietett. Ott állt az ázsiai nő is, egyszerű vászonruhában és saruban, madonnaarcán az el nem hervadó, hálás mosollyal.

„Where are you from?” – billent félre a madárkafej. Hungary, felelte ő visszamosolyogva. – Me too – bólogatott megértően a fiatalasszony és kiválasztott egy Mars-szeletet.

Már esteledett, mire metróval hazaért a város túlsó végébe. Vörösen világított a Monoprix felirata, a boltban esti csúcs volt, háziasszonyok lökdösődtek a bevásárlókocsikkal a polcok között. Kivételesen nemcsak kukoricát vett: a lazac mellé tejfölt és salátát is pakolt, aztán levett egyet az óriási, 100%-os kannás narancsléből is, sőt, hozzátett egy csokit, hungrie, me too.

Alig tudta hazacipelni a két tömött szatyrot. A kanna kiszakította a zacskót, külön kellett fognia, úgyhogy mikor a kapuhoz ért, a csomagok felét a földre kellett engednie. Szerencsére épp jött valaki és beengedte. A hátsó lépcsőn haladva úgy érezte, hogy ereje végén jár, egyetlen vágya volt, hogy a szatyrokat ledobva végigfekhessen a szürkekockás takarón és nézhesse a koszos négyzetben lebegő esti eget. Az ajtó mellett lepakolt, és keresgélni kezdte a kulcsát.

A vécéből szarszag csapott ki: miközben kotorászott a zsebében, növekvő dühvel gondolt az ajtócsapkodó férfirra, és elhatározta, hogy legközelebb vesz egy szagtalanítót is, hátha elérte majd a célzást az a tahó. Közben már az egész táskát kipakolta, és elkezdte kifordítgatni a papírzsebkendő-morzásával teli zsebeket is, de a kulcs nem volt sehol. Újra átnézett mindent, még az élelmiszereket is kivette a zacskóból, közben pedig már tudta, hogy semmi értelme, hogy ennek a napnak valahogy így kell végződnie, a kulcs nincs meg, és nem is lesz. Leguggolt a folyosó fala mellé, hátát egyenesen megtámasztotta, és erőt gyűjtött. Zár csere. Főbérnök. Új kulcs. Másolat. A főbérnök elutaztak. Ha van is másolat, az ő lakásukba nem lehet bejutni. Pótkulcs. Nem. Le akart végre feküdni.

Lassan felemelkedett, és képzeletében lejátszotta a ballonos detektív mozdulatát, amint vállát előretartva, nekifutásból nekirohan az ajtónak. Még az is átfutott az agyán, hogy beszél a folyosón lakó férfinak, hátha segít, de aztán ezt elvette, inkább betöröm, gondolta, inkább betöri, veselkedett neki, és egész a falig hátrált.

Az első rohamnál semmi sem történt. Az ajtó megreszketett, de nem mozdult. A kurva anyád, a kurva anyátok, gondolta Mme. Hungary Magyar, és iszonyatos lendülettel újra nekirohant az ajtónak.

A keret meg se rezzen. A belső pozdorjabetét viszont, amelyik a négy mezőre tagolt, zöldre mázolt ajtó belső borítását alkotta, hirtelen elvált a kereszt alakú tartóléctől. Na, még egyszer. A pozdorjabetét iszonyú döndüléssel levált, és az alsó felén, a kinyíló résen át be lehetett bújni a szobába. Közben lehorzsolta a karját a falap széle, de észre se vette. Belülről nekivadulva cibálta tovább, míg végül maga a keresztléc is engedett, csak a zár és az ajtókeret maradt a helyén. Ezen át lehetett belépni a szobába, mint valami nyomasztó, szűk terű, sötét tónusú festménybe.

A szatyrokat az asztalra rakta, és végigfeküdt az ágyon. Később összeszedte magát annyira, hogy a keretre felszögezze a kockás pokrócot, így legalább nem lehetett belátni. Aztán újra visszafeküdt, és ruhástól elaludt.

Arra ébredt, hogy valaki iszonyatosan bevágja a vécéajtót és magyaráz az ajtaja előtt. Ez nyilván neki szól. „Máskor ne csapkodj, bazdmeg. Nekem dolgozni kell.”

Te meg használd a vécékefét, barom – lett volna kedve visszaszólni, de ezt is csak utólag sikerült megfogalmaznia, akkor ott, az álomtól összeragadt szájjal és sajtó vállal fekvé hirtelen csak hallgatni tudott.

A férfi egyébként rendszeresen szarcsíkot hagyott a vécékagyló alján. Gondolt rá, hogy neki is kéne hagynia, mintegy visszaüzennie, szemet szemért, szarcsíkot szarcsíkért, de egyrészt nem volt benne biztos, hogy a fiú egyáltalán észrevenné, és ha igen, nem saját korábbi szarcsíkjaként azonosítaná a dolgot, akkor meg semmi értelme, másrészt képtelen volt a vécéről fölkelve nem használni a keféét. Mme. Hungary Magyar még egy kis Domestost is lötytyintett a kefére, ami persze a körülményekhez képest igazán luxus volt, de ehhez a maradék luxushoz azért valahogy ragaszkodott.

Hajnalba ébredt fel újra, telitöltötte a lavórt vízzel, és lemosakodott. Mintha valahogy a bőrébe ivódott volna az idegenrendészeti hivatal sajátos fertőtlenítőszága, hiába lögybölte magára a szappanhobos vizet.

Közben rájött a pisilés, kihajtotta a pokrócot, és kiment. A vécéből kilépve meglepve látta, hogy a folyosó végén tárva-nyitva áll az ajtó. Valahogy eddig egyszer sem jutott eszébe, hogy elmenjen a folyosó túlsó végéig, pedig ott is nyílt egy ablak. Nagyon rosszul tájékozódott, el se tudta képzelni, hogy az a másik, túlsó üveg mire nézhet, az épülettömb valamelyik részét vagy az utcát lehet-e rajta látni. Kíváncsi lett, és valahogy a férfi szobája is kezdte érdekelni. Biztos indul valahova, pakol, és ha ő elsurran az ajtó előtt, észrevétlenül be is pillanthat. Elindult hát papucsban a nyitott ajtó felé. Amikor odaért, nesztelenül gyorsított, de bepillantva valósággal megdermesztette a váratlan látvány.

Az egyébként elég csinos, drapp szőnyegpadlóval leterített és rattan bútorokkal berendezett szoba sokkal nagyobb volt az övéénél. A franciaágy a közepén állt. Ezen ült a férfi, pontosabban a felsőtestével feküdt, lába pedig a földön volt. Csak a gatyáját tolta le, és a szoba mértani középpontjában, mint valami idola, mint valami rettenetes húsból való oszlop, ott meredt a hatalmas farok... A szemé csukva volt, kezét fel-le húzgálta óriási, kissé visszahajló vesszőjén, és láthatólag nem is sejtette, hogy valaki áll az ajtó előtt. Vagy igen. Ki tudja. Talán igen. Talán direkt neki szólt ez az egész. Jézusom. Pár másodpercig megbűvölve meredt a villanyfényes szobában fekvő néma testre, aztán visszafordult. Az ablakig már nem mert elmenni, de másnap megnézte, a szomszédos ház tetőit lehetett látni, pipiskedve pedig odalent az oldalsó utca egy kicsi sávját.

A szobába visszatérve zakatoló szívvel feküdt az ágyra, és a szeméremdombján körözve megpróbálta magában felidézni a Miklós nevű lény testének mozgulatait. Miklós az egyetem folyosóján, Miklós az éjszaka sötétjében, Miklós a peronon. Miklós nem jelent meg: a zárványszerű képek elé, mint valami elromlott diavetítőben, folyton az előbb látott, riasztó és barbár kép tolakodott, a csukott szemű, gyűlöletes férfi, a visszahajló, óriási farok.

A következő héten egyáltalán nem látta, és az ajtócsapkodás is megszűnt. Talán elutazott. Hálisstennek. Tahó. Próbált dolgozni, de nem nagyon ment. Egy útikönyvbe kellett lefordítani egy rövid részt, azzal kínlódott a melegben. „Budapesten számos meleg vízű forrás fakad, ami a város alatt húzódnó vulkáni törésvonalnak köszönhető. Budapest igazi fürdőváros. A magyarok rajonganak a meleg vízű fürdőkért.”

Miklós továbbra is írt a fürdővárosból, megírta, hogy mi van az egyetemen, hogy jól sikerültek a vizsgái, főleg a szociolingvisztika, és hogy megy majd Amerikába, meg mostanában milyen filmeket látott. Az egyiket itt is játszották egy környékbeli moziban, úgyhogy egyik este beült, ezzel próbálva valahogy közelebb hozni a fiút, mintha ketten mentek volna moziba, csak más időben, egymástól pár ezer kilométer távolságra. A moziból hazajövet a hatodikra érve hallotta, hogy éppen csukódik a folyosón az ajtó. Azóta a sajátját is megcsináltatta, de a főbérlelék még mindig nem jöttek haza, úgyhogy nála senki nem járhatott, különben is, ha ő nincs otthon, nemigen szoktak bemenni. Akkor viszont a szomszéd férfi volt, ezek szerint visszajött.

Ingerülten gondolt az ajtócsapkodásra, erről eszébe jutott a befejezetlen fordítás, és hogy megint kezdődik majd a verejtékes nyüglődés az állott padlásmelegben. Rögtön ki is tette a vécébe a szagtalanítót, értsen a szóból, ha majd kimegy.

Este tíz körül hallotta a lépteket a folyosón. Na most. Minden keserűségét összegyűjtve tápázkodott fel, és amint az ajtó bevágódott, kirobbanó dühvel ordított ki a láthatatlan ellenfélnek: „Használd a szagtalanítót, te barom!” A férfi visszaordított: „Te meg a kulcsodat, hülye picca!”

Erre valahogy előntötte az agyát a vér, feltépte az ajtót: „És használd a vécékefét is, te állat!” Farkasszemet néztek, egy pillanatra azt hitte, a férfi megüti. De csak egy lépést tett felé, és az indulattól elhalkulva préselte ki magából: „Hülye hisztis kurva.” Erre ő is közelebb lépett és megemelte a kezét, hogy megüsse. A férfi a levegőben kapta el a karját, és magához rántotta.

Egész közelről érezte a fiatal, izzadt test melegét, és még mindig próbálta megütni. Aztán már nem. A férfi elkezdte lesodorni a bugyiját, és ott, a folyosón állva, a falnak támasztva beléhatolt. Nem is tiltakozott, belesüllyedt ebbe a furcsa örvénybe, mintha megszűnt volna a saját akarata, mintha egy idegen, tudatától megfosztott test rángott volna a férfi karjai közt.

Hihetetlen, áramütésszerű öröm világította át, elyengülve csúszott le a fal mellé, a férfi lihegve támaszkodott fölötte. Feltápázkodott, lehúzta a szoknyáját, a másik nem szólt hozzá. Olyanok voltak, mint két folyosón verekedő diák, akik becsöngetésre igyekeznek vissza az osztályba. A férfi bekísérte az ajtón, aztán ráhajtotta a takarót, mint valami betegre, akinek most pihennie kell. Abban, ahogy följebb húzta a kockás pokróc szélét, volt valami otromba gyöngédség, amit azonnal vissza is vont a kemény mozdulattal, amellyel az ajtót berántotta maga mögött.

Összegömbölyödött a melegező takaró alatt, és meglepve figyelte, hogy az érkező szégyen helyett csak jóllakottságot és ürességet érez, hogy ami történt, az mintha zárójelben történt volna, mintha a két indulatos mondat közt nyíló résbe beférkőzött volna valami oda nem illő, idegen hangsúly. Úgy aludt el, hogy égett a hüvelye, és a kispárnát szorította feldörzsölt combjai közé.

Még kétszer megtörtént ugyanez, azzal a különbséggel, hogy nem a folyosón estek egymásnak, hanem ott, az ő szobájában, ahová első alkalommal a férfi, mint valami baleset után, segítőkészen bekísérte. Akkor úgy fogta a karját, mintha a bokája ficamodott volna ki, nem pedig a tudata. A következő alkalommal viszont már nem volt ajtócsapkodás, szóváltás, egyszerűen csak bekopogott. A lány némán nyitott ajtót, egymás vállára hajtották a fejüket, mint akik hosszú

évek múltán épp elválni készülnek egy peronon, aztán lassú, egyre szenvedélyesebb mozdulatokkal nekifogtak az egyesülésnek, amelynek végét mindkét szer magas hangú, szenvedélyes kiáltás jelezte. Szót egyszer sem váltottak, a férfi komoly, erőteljes mozdulatokkal elégitette ki, aztán felöltözött, és visszament a saját szobájába.

Miklóssal szemben a lány továbbra sem érzett lelkifurdalást. A szomszéd férfi nem volt létező személy, csak éji lidérc, aki az alvó mellére ül, aki álmában megejti az asszonyokat és rontást küld a tehenekre, hogy azok többé ne adjanak tejet. Csak lépések zajából, ízből, szagból, szagatott mozdulatokból összerótt névtelen jelenés volt, árnyéklény, sötét élvezetet hozó suhanó fantom.

Nem akarom, mondta legközelebb a hangja. De igen- válaszolta az árnyék, és a lába közé simított. És valóban, a combja köze síkos és duzzadt volt a vágytól, a teste elárulta, mintha titokban a démon szolgálatába szegődött volna, hogy azontúl mégis az ő nyers akaratának engedelmeskedjék.

Egyik délután, a Monoprixből jövet meglátta a férfit, amint az úton átvágva közeledett, kardigánját fázósan összefogva. Így az utcán valahogy magasabbnak tűnt, és a nappali fény a vonásait különös módon szelídebbnek, nyújtottabbnak mutatta. A lány kapkodva keresgélte a kulcsot, nehogy egyszerre érjenek be. Közben a férfi befutott, kitérte előtte a kaput. Nem néztek egymásra, mindkettőjüket zavarba hozta a másik felöltözött test. A férfi a lifthez lépett, erre a lány elindult a hátsó traktusba vezető folyosón, hogy inkább a falépcsőn menjen fel. A férfi fogta egy ideig a liftajtót, aztán magázódva odaszólt, mintha meg se ismerte volna: Parancsoljon, a lift. Ő maga pedig elindult a cselédlépcsőház felé.

Körülbelül egyszerre értek fel, de a lány megvárta az ajtócsapódást, és csak akkor ment át a liftajtótól a hatodik emeleti lépcsőhöz, amikor biztos volt benne, hogy a férfi már a szobájába ért.

Gondolkozott, hogy mi lehetett a kezében az a nagy, hosszúkás, fekete tok: nyilván valami hangszer. Ez valahogyan nem illett az éjszakai lény majdnem durva, célratörő mozdulataihoz, bár az imént látott nappali arc, a zavartan fűrésző tekintet nem is tette teljesen lehetetlenné.

Este, amikor készült elmenni, és zárta volna az ajtót, látta, hogy a folyosó tele van nagy, fekete sporttáskákkal és különféle, egymásra dobált csomagokkal. Mellettük feküdt a hosszúkás fekete tok is.

Nem is gondolkodott, csak felkapta a dobozt, és mint aki ottfelajtott valamit, villámgyorsan visszasurrant a szobába. Felkattintotta fedelet. Szóval szaxofon. Ült az ágyon, nézett a tokra, és arra gondolt, hogy valójában semmit nem tud erről az emberről, de kapcsolatukban valahogy mégis a kezdeti, fojtott ellenszenv dominál, hogy tulajdonképpen megveti, hogy igazából csak használja, hogy semmi köze hozzá, olyannyira nem, hogy még szégyent sem képes érezni miatta, és hogy valószínűleg az a másik is ilyesfélét gondolhat róla, ha egyáltalán eljutott valaha oda, hogy a testéről mint személyről gondolkozzék.

„Adj vissza” – mondta a férfihang az ajtó előtt. Ez hát a nappali hangja, amikor nem a dühtől vagy a szenvedélytől elfulladva suttog: ez a világos, levegős, tiszta tónus meglepte. Hirtelen észbe kapott, felállt, és a lehető legtermészetesebb mozdulattal kitette a folyosóra a tokot. A férfi fölvetette, és lement. Még halotta, amint a táskák surrogva dörzsölődnek a lépcsőház falához.

Miklós két hétig nem írt. Ő persze zavaros lelkiismeretének és álmatlan éjszakaiának fülledt ködében azt képzelte, hogy talán megsejtett, nem is, megérezett valamit a köztük növekvő távolságból, hogy a hallgatás kérdésként értendő, és neki válaszolnia kell.

Hosszú és értelmetlen leveleket fogalmazott, levágta a haját, borítékba tette és elküldte, éjjelenként pedig forgolódva és átizzadtan gondolt a hajdani szenvedélyre a padlásszoba egyre növekvő forróságában. És próbált Miklósról is gondolni, a szeretkezéseikre, a fiú szinte udvarias, folyton kérdőmondatokban fogalmazó mozdulataira.

A főbérlok közben hazajöttek. Úgy érezte, hetek verejtéke tapad a bőrére, hogy esténként a piros lavórban guggolva már nem tudja lemosni magáról az álmok savanykás kicsapódását, hogy egész teste telítődött valami mérges, gyilkos párával, mintha valami titokzatos betegség csírái növekednének az alhasában.

Megkérte a főbérloket, hogy hadd fürödjön meg náluk a kádban. Kicsit csodálkoztak ugyan, nyilván az előző marokkói bérlo sosem állt elő effélével, némi feszengetés után azonban ráálltak. Hétvégén, amikor újra elmentek otthonról, leadták neki a kulcsot, gondos utasításokkal, hogy a mosógépet lehetőleg ne használja, és a folyosóra néző mindhárom zárat alaposan zárja vissza.

Úgy készülődött a fürdésre, mint valami rituális megtisztulásra. Megengedte a vizet, aztán jócskán loccsantott bele a tusfürdőből. Levetkőzött, és már emelte a lábát, hogy belépjen a kádba. Közben hirtelen eszébe jutott, hogy a sampont és a hajszárítót odafent hagyta. A nagy, régi fémkád még csak félig telt meg, ezért hagyta, hogy a forró víz hadd folyjon tovább, amíg a hátsó konyhai ajtón át felszalad a padlásszobába. Egy törülközőt kapott magára, felrohant, és már hozta is a hajszárítót meg a sampont.

A hátsó lépcsőn visszaérve dermedten állt meg. Halotta a csapódást, de azt hitte, valaki a szemeteszsákot rakta ki a cselédlépcsőre. Nem. A háziak ajtaja csukva állt. Megpróbálta betaszítani. A kulcs a fürdőszobaszéken volt, a ruhái alatt. Itt állt bugyi nélkül, egy szál törülközőben a lépcsőházban. Reménytelen fáradtság fogta el, és mint akinek a hasa fáj, összegörnyedt a földön a hajszárítót szorongatva.

Hirtelen döngeni kezdett a falépcső, valaki pont jött fölfelé. Vissza akart szaladni az emeletre, de úgy érezte, nincs ereje hozzá. Közben elképzelte azt is, hogy a kád lassan megtelik, a túlfolyó egy ideig gurgulázva nyeli a habos vizet, míg az apró patakokba el nem kezd kicsapni a kád visszahajló oldalán.

A férfi megállt előtte a táskákkal. Először ránézett, aztán az ajtóra. „Miért nem töri be?” – kérdezte árnyalatnyi gúnnyal.

A lányt megint a régi, sötét düh fogta el, hogy itt áll meztelenül, egy szál törülközőben, és az indulat még akkor sem párologott el belőle, amikor a férfi lassan leeresztette a két óriási csomagot a földre, bele a kifolyt samponba, a tokot pedig óvatosan lerakta a fal mellé, és visszaszólt: „Lemegyek a gondnokhoz.”

Az ajtó alatt nemsokára megjelent a víz. Az előszoba szürke szőnyegpadlóját nyilván már átítatta, és most elindult, hogy átszivároгjon a lépcsőházba. Mindent betöltött a hab édes virágillata, és a lány már frottírpapucsos lábfejen érezte a nedvességet. „Budapesten számos meleg vizű forrás fakad, ami a város alatt húzódó vulkáni törésvonalnak köszönhető. Budapest igazi fürdőváros. A magyarak rajonganak a meleg vizű fürdőkért.”

Nemsokára neszezés hallatszott a túlodalon, majd fordult a kulcs és a férfi ki-tárta az ajtót. Egy pillanatig farkasszemet néztek, aztán a lány megszólalt: „Merci bien.”

Négykézláb dörgölték a földre dobált törülközőkkel a padlót. Közben arra gondolt, mit csinált volna Miklós ebben a helyzetben. Hogy vajon tett volna-e valamit, hogy vajon képes lenne-e betörni egy ajtót, hogy vajon képes lenne-e valaha betörni őt, meghágni, szótlánul elfogadni, vagy örökre megelégszik ezzel a sétagaloppal, hogy vajon Miklós számára hol vannak a szenvedély határai, hogy egyáltalán, ha most őt így látná, milyen szavak hangoznának el közöttük annyi felesleges levél után.

Csőndben dolgoztak, itatták és csavarták a vizet. „Meg kéne kérdezni, hogy hívják”, gondolta, de aztán olyan abszurdnak tűnt egy bemutatkozás a feltűrt gatyájú férfival a szétázott fürdőszobában, hogy inkább némán hajolgatott és csavart tovább. Nemsokára befutott a gondnok, és jellegzetes marseille-i tájszó-lásban kezdett sajnálkozni, zavart mozdulatokkal rakosgatva jobbra-balra a für-dőszobai széket. A Monsieur – így hívta a férfit, talán azért, mert nem tudta a ne-vét, talán csak mert feleslegesnek tartotta őt megszólítani ebben az egyértelmű és elég bizarr helyzetben.

Egy Monsieur – mondta ugyanígy két héttel később a nagy, fekete gurulós bőrönddel érkező Miklósról is. Egy Monsieur keresi önt, lent vár, mondta tagol-tan, és lefelé mutatott, mintha nem bízna benne, hogy a lány megérti a közlést.

Nehezen értek fel a hatodikra, Miklós lihegve támaszkodott a folyosó falá-nak. „Szép vagy”, mondta az idegen arcnak, Merci bien, felelte az idegen női száj, „Ez a szobám”.

Most, hogy Miklós egész nap a térképen jelölgetett és mindenfélét kérdeze-gett tőle, rá kellett jönnie, hogy több mint egy éve itt él, de valójában egyáltalán nem ismeri Párizst.

Sohasem járt például az Eiffel torony tetején, valahogy nem akadt ott dolga. Idegesítette, hogy Miklós fel akar menni. Idegesítette, hogy hozott magával cipő-pasztát és idegesítette, ahogy reggelinél a baguette-et harapta. Mintha szabályos, kissé hosszúkas fogaival a normálisnál alaposabban őrlötte volna meg a falatokat, a koponyája pedig, mint valami különös hangszekrény, fölerősítette volna az üte-mes rágás zaját. Gyűlölöm, ahogy eszik – tört fel a lány tudatában a vulkáni mon-dat, ahogy az asztalnál ülő Miklóst figyelte a kockás pléden heverve.

Jazz-klubok – jelölgetett hangosan a fiú, és neki megint be kellett volna valla-nia, hogy egész évben egyetlen jazz-klubba se ment el, mert máshová sem ment, hogy amióta a piros lavórt megvette, szinte ki se mozdult a kerületből, hogy az a sok büdösödő sajt ott kint az ablakban mind az övé, és nem a szomszédé.

Le boeuf sur le toit – ez jó lesz? Jó, mondta, pont olyan jó lesz, mint a többi, gon-dolta hozzá, és közben Miklós hátát figyelte.

Előtte lépett be a férfi, szórakozóhelyen ezt így szokás, márpedig Miklós min-dig betartotta az efféle szabályokat. Kicsit vacakoltak a helyekkel, aztán leültek a sarokban. Hallgattak, rendeltek egy kir royale-t. Közben egy csapott vállú férfi ment el az asztaluk mellett, és kicsit félredöntött fejjel, bocsánatkérő mosollyal letett egy műanyag szívecskés kulcstartót meg egy cédulát. „Siket vagyok, ké-rem, segítsenek.” Miklós a lány kezébe tette a szívet, és jelentőségteljesen ráné-

zett. A lány beleborzongott a mozdulat banalitásába, és gyorsan rávágta: „Ne-hogy már vegyünk.” – „Hogy?” – fordult hozzá a fiú, aki nem hallotta, mit mond, mert közben megszólalt a zene. „Ne vegyünk!” – ismételte meg hangsabban. „Mit mondasz?” – hajolt hozzá Miklós, gyengéden félresimítva a haját. Azt üvöltötte a fülébe, hogy talán neked is ilyen szívecskéket kéne árulni!

Miklós elmosolyodott, de nem nézett rá, mert már a kis, zöld fénnel megvilágított színpadot bámulta. Ő pedig hallgatta a *Take five* dallamát, hintáztatta az ujján a szívecskés kulcstartót és nem mert a szaxofonosra nézni.

Varga László, Szederkényi Ervin és Csorba Győző 1983 körül.

TETOVÁLT KÖNNYCSEPP

Scherter Judit beszélgetése

„Lénzén ebröküt ah anatrá men.”
(Tóth Krisztina)

Scherter Judit: – *Felolvasok neked valamit: „Ha a költészet nem arra való, hogy felpezsdüljön a vérem, hogy hirtelen ablakot nyisson arra, ami csupa titok, hogy segítsen felfedezni a világot, hogy árva szívemnek társa legyen a magányban és a szerelemben, az ünnepen és az elhagyatottságban, akkor mire való?” Márquez idézi egy Eduardo Carranza nevű kolumbiai költőtől. Mit gondolsz erről?*

Tóth Krisztina: – Számomra nem a felfedezés, hanem a ráismerés a fontos. Többnyire az érint meg egy versben, ha átélt vagy ismerős dolgokat találok meg benne. Mozaiktöredékekben látjuk a világot, és ha az ismert mozaikokból valami új variációban bontakozik ki, az a ráismerés örömét adja. Mint amikor egy megfoghatatlan dolog hirtelen mégis érzékelhető lesz. Egy jelentéktelen mozzanat, egy gesztus, egy történet valami másnemű anyaggá válik. Például hol emelkedik el, hol válik általánossá, hogyan lesz mindannyiunk története, hogyan lesz költészet Petrinél egy egészen hétköznapi dolog leírása. Mi az a kicsi dolog, amit a versbe bele kell tenni? Mi a csírája a szövegnek? Hogy kell egyensúlyozni a szavakkal, hogy egy vers ne boruljon fel? Mert azt hiszem, egy versnek éppúgy, mint egy képzőművészeti alkotásnak, statikája van, amit a különböző súlyú, szagú, színű, állagú szavak helye határoz meg. De él egy zene is az emberben, ami hamarabb megszólal, mint a szöveg, és nagyon könnyen megtörténik, hogy az ember erre a dallamra ráír egy szöveget, és nem *azt* a szöveget írja rá. Elbújik a vers, játszik, úgy tesz, mintha megírták volna. Holott nem, mert csak egy „fedőszöveg” született. Ha ránézek, érzem, hogy a vers nem lélegzik, nem sugárzik rajta át semmi. És nincs objektív magyarázat rá, hogy miért. Hogy ezért vagy azért nem jó... Ellenkező eset is előfordul, amikor valami nem olyan jó, talán kicsit suta is, szakmailag lehetne még rajta barkácsolni, mégis hirtelen megérezem, hogy ez nagyon mélyről jött. Valamiféle irracionális erő működik a szövegben, ami szinte független az írójától. Felfénylik benne valami.

– *Miben különbözik a prózaírás a versírástól? Miért nem írsz gyakrabban prózát?*

– A próza teljesen más módon születik, mint a vers. Ugyanis a versnél mintha kibontanám valahonnan a szöveget. Mintha már meglenne. Mint egy szobrász a szobrot a kőből. Talán a meglévő dal miatt, az a homályos érzésem van versírás közben, hogy a vers hosszúsága, terjedelme, lüktetése már megvan, csak még nincsenek rárakva a szavak. Mintha lenne egy kész, kompakt formája, és amikor abbahagyom, akkor tulajdonképpen csak a saját, már meglévő hosszúságát tapogatom ki. És a prózánál ez nincs így. A próza mintha akkor és ott születne. Az a tapasztalatom, hogy ilyen szempontból könnyebb a vers. Vagy nekem legalábbis könnyebben jön. Már évek óta szeretnék prózát írni, de úgy érzem, nagyon más lélegzetű dolog, mint a vers. A versnél el merem engedni a szöveget, mert van egy belső formája, kész dinamikája. A prózánál nem tudom, hogy hol vannak a keretek. Nem érzem, meddig tart és meddig viszi a saját lendülete, és mitől működnek a mondatok. Versírói gyakorlattal mindig attól félek, talán nem találok meg az ismétlések, a visszatérések helyes arányát és a sűrítésnek azt a határát, ami-

kor még prózaként tud működni egy szöveg. Ezért addig-addig nyirbálom, míg sikerül olvashatatlanná rövidítenem.

– *Mert folyton úgy érzed, locsogsz-fecsegsz?*

– Igen, igen! És van még valami. A versben a képek váltanak át egymásba, azok lendítik előre a szöveget; a vers a képeken mint pallókon megy előre. Úgy is mondhatom, a vers számomra „főnév-természetű”, a prózának ezzel szemben „ige-természetűnek” kellene lenni. Tehát, hogy valami motor szükségeltetik benne, ami nem feltétlenül cselekmény, történet, de mégiscsak olyasmi, amiben nem állóképek sorozata következik egymásra. Az én prózai szövegemet olyan villanások viszik tovább, amik nem próza-elemek. Nem tudom ugyanis beletenni ezt a bizonyos motort, mert amikor prózát írok, akkor is csak olyan, mintha egy diavetítőbe tenném be egymás után a képeket, és abból kell az olvasónak összerakni a történetet.

– *Film helyett csak diaképek.*

– Igen. Valaki azt is mondta, az a baj, hogy mindig belehúzó a prózai írásaimba egy fonalat, és abba kapaszkodom, arra fűzöm fel a cselekményt. Ez valóban így van, és úgy érzem, ha kihúznám, szétesne az egész. Ez számomra a legnagyobb titok, hogy miként lehet e fonal nélkül írni.

– *De hiszen ez a fonal maga a történet!*

– Igen, de az a baj, hogy én nem tudok *egy* történetet írni, hanem, mint a versben, nálam az *összes lehetséges* történet ott lesz állóképekben elbeszélve. Mert csak állóképekben tudom megcsinálni. Közben pedig akkora lendület van bennem! Igazából semmi más nincs, csak ez a végtelen nagy lendület, amivel mindig odaülök és „fogyasztom” a prózát. Egyre nyirbálom, és szűkítem. Egyetlenegyszer volt arra példa, hogy nem így működtem, amikor megkértek, hogy írjak az Interneten naplót. Akkoriban Marcit, a kisleányt még minden este kilenckor lefektettem, utána leültem és írtam. Mivel ennek a naplónak éjfélig meg kellett jelennie, mire az egy-két flekkel elkészültem, nem maradt időm, hogy a szöveget addig nyirbáljam, amíg elfogy. Felszabadító élmény volt, hogy tudok mondatokat csinálni, és ezekből a mondatokból, ha nem húzom ki őket, akkor előbb-utóbb mégiscsak összeáll valami. Később rájöttem, hogy csak azért történt így, mert szorított az idő, nem fontolgathattam nagyon sokáig azt, hogy mit hagyok benne. Ha másnapra kellett volna, akkor nem lettem volna képes megírni. Szóval ez csak így működött. És amikor egy év múlva átolvastam, azt éreztem, hogy ez a napló nagyon őszinte lenyomata annak az időszaknak, és sok fontos dolog belekerült, olyan is, amit egyáltalán nem akartam, tehát elkezdett önműködően íródni. Lehet, hogy azért is sikerült, mert poén volt, hogy prózát írtam, ugyanis senki sem várt prózát tőlem. Így, mivel nem ez volt az elvárás, a feladat, nem is kellett megfelelni ennek.

– *Talán a szabadság felelőtlensége segített. Nem kötelesség volt. A versírás, ha már egyszer valaki költő, gondolom, nem csak belső kényszer, feladat is. A köteteidből látom, volt egy pár év, hogy alig írtál. Nagyon nyomaszt, ha nem írsz?*

– Ez természetesen iszonyú nyomasztó érzés. Hosszú időszakok eltelhetnek, amikor nem írok, és ilyenkor, lehet, hogy ez nagyon bután hangzik, de úgy érzem, hogy nem is élek igazából, nincs igazolva, hogy *vagyok*. Lelkifurdalásom is van, hogy nem végzem a dolgomat. Nem valamiféle küldetésről van szó, hanem ez a munkám. Ilyenkor fordítgatók, az üveglablakaimat csinálok, meg minden módon megpróbálok nyomot hagyni. Így azért nem telnek a napok hiába, de igazából ez alibizés. Közben ráadásul örült feszültség és szorongás van bennem, ami néha átcsap kétségbeesésbe, hogy mi lesz, ha nem fog menni, mi lesz, ha elmúlik? Ilyenkor annyira csöndben van az a hang, vagy nem tudom, minek nevezzem, hogy attól félek, nem lesz következő vers, soha többé nem jut semmi az eszembe, és mindaz, ami bennem van, eltűnik majd egy idő után, vagy holt anyag lesz belőle, mert amikor majd újra elő tudom venni, már más lesz a szaga, a tapintása. Félek,

nem leszek képes már visszaidézni azt, amire használni akartam, vagy nem lesz meg a környezete. Pedig amikor a barátaim nyomasztanak engem azzal, hogy nem írnak, akkor én csak röhögök, hogy ugyan már, majd jön. Őket nagyon jól meg tudom nyugtatni, de ha rólam van szó, akkor mindig úgy érzem, hogy nekem viszont igazi okom van a kétségbeesésre, és nekem tényleg nem fog soha semmi az eszembe jutni. Vagy hiányzik hozzá... Hogy is mondjam... Az a koncentrált állapot, amit egy képhez tudnék hasonlítani, ahol a perspektívában a vonalak mind egy irányba tartanak, és valahol találkoznak. Szorongató érzés, hogy nem vagyok a magam ura ebben, és nem akkor írok, amikor akarok. Hiába szakma meg mesterség, nem megy. Sokan írnak folyamatosan. Azt hiszem, van, aki sokat ír, van, aki kevesebbet, de nem lehet folyamatosan írni. Létezik egy telítődési idő, és csak utána nyúlhatunk egy anyaghoz. Szoktam is „játszani”, hogy megérezem-e egy versnél, hogy az illető ezt *megírta* vagy *jött*. Van úgy, hogy nem tudnék belekötni a szövegbe, költői szempontból nem kifogásolható, biztos arányérzékkel, jól megcsinált vers, csak éppen *meg van írva*. Volt valami alapanyaga, amit nem hordott ki, hanem verset csinált belőle.

– *Ez veled nem fordul elő?*

– De igen, mert ha sokáig nem dolgozom, nagy a kísértés, hogy ha mégiscsak létrejön egy szöveg, annak megörüljek. Hogy van. Hogy van vers! Közben meg látható, hogy nem vers. Például vannak évek óta félretett sorok, amelyekről tudom, hogy valamikor majd vers lesz belőlük, várják, hogy majd egyszer bekerüljenek arra a helyre, ahová valók, vagy hogy megérkezzenek hozzá azok a mondatok, amelyek odatartoznak. Ezeket már többször beledolgoztam különböző szövegekbe, kerekítettem köréjük valamit, csak hogy fölhasználjam őket, de mindig éreztem, nincsenek a helyükön. Ilyenkor félre kell tenni őket. Nekem mintha lenne egy olyan raktárom, ahová behordom azt a világot, amire nekem szükségem van, és amikor nem gyűjtögetek és nem is figyelek, időnként elvonulok oda bogarászni. Így, visszatekintve úgy látom, hogy amikor nem írtam, akkor is írtam, csak a későbbi verseimet. Ez valahogy egy folyamat. Minden versnek megvan a saját üledési ideje, és én mindig akkor szúrom el, amikor ezt nem várom ki. Tehát amikor a saját belső ritmusom ellenére megpróbálok valamit megcsinálni, ami még nincs kész. Meg akarom írni, mert szeretném, ha élő vers lenne belőle, annak ellenére, hogy ezt az anyag még nem akarja. Kántor Péter mondta egyszer, hogy nem szabad sürgetni, nem szabad túl közel menni, de azt se kell hagyni, hogy nagyon eltávolodjon, mert akkor hirtelen halott anyaggá válik. Ha túl sokáig hordozza valaki magában, és nem merészkedik oda ezekhez a sokáig őrzött kis mozaikokhoz, amelyek lehetnek verbálisak meg képi dolgok is, akkor elmúlik. Tehát szerinte azért nem lehet évekig konzerválni.

– *Azt hiszem, nem is az a legrosszabb, ha nem dolgozik az ember, hanem az, ha nem lát, nem hall. Csak úgy kel, fekszik, megy az utcán, tompán.*

– Ezek zárójeles időszakok, de tulajdonképpen akkor is gyűlnek a dolgok: látok valamit, elhallok egy mondatot egy beszélgetésben. Tegnap például láttam a trolin egy lányt, nagyon szép volt hátulról a haja. Nézegettem, egyszer csak megfordult, és egy tetovált könnycsepp volt az arcán. És éreztem, hogy kaptam ezt a képet, elteszem magamban. Az a jó, ha az ember hagyja, hogy ezek a kis töredékek megérintsék, alapanyaggá váljanak. Nekem látványok szoktak elsősorban bevésődni.

– *Nekem is üldögél egy kisfiú már évek óta vasárnap a földalattin, egyedül, és törökmézet majszol. Már megbánta, hogy nem valami mást vett, mert túl édes, túl sok és túl ragacsos. Csak nyammog elvesztem.*

– Igen, ezek ajándékok! Egy látvány vagy egy mondat. Egyszer ezt a foszlányt kaptam el két férfi beszélgetéséből: „mentem haza az M nulláson”. És akkor rögtön megvolt, hogy „Hazafelé az M nulláson, eltűnődtem az elmúláson”. Tehát egy pillanat alatt is verssé válhat valami. De van úgy is, mint a kőlevesnél, hogy egy ilyen mozzanat, mint a tetovált könnycsepp, csak arra jó, hogy beindítson egy folyamatot, segítsen megfőzni a kőlevest,

és a versből kihagyom, nyoma sem lesz. Az álmokban is fontos dolgok történhetnek. Amikor egy irodalomtankönyvet írtam ötödikeseknek, akiknél a *János vitéz* törzsanyag, azt álmodtam, hogy valaki fekszik, mint János vitéz a subáján, nézegeti a felhőket, és a felhők, mint egy száj, táguló-szűkülő résbe állnak össze. És ebből a szájból az a mondat hangzott el, hogy „Messziről jött mondat, azt mond, amit akar”. Nagyon megörültem ennek, és már álomban próbáltam megőrizni, hogy majd felszínre tudjam hozni, hogy ne vesszen el, ha majd visszajövök. Annyi minden működik az emberben, megkapja a kulcsokat, csak oda kell figyelni. Mostanában azt vettem észre, hogy állandóan egy belső monológot folytatok, úgy, mintha visszabeszélnék valakinek, olyan dolgokról, amelyek nagyon fájtak nekem, évekig hurcoltam magammal őket, anélkül, hogy meg tudtam volna írni. És rájöttem, hogy ez is egy sugallat, hogy *vissza kell beszélni*. A szavakat visszafelé írva írtam egy verset, ami olyan lett, mint egy arab átkozódás. Az a mondat pedig, ami szinte véletlenül lett a vers utolsó sora, kicsit úgy hangzott, mint egy ima vége: „lénzén ebröküt ah anatrá men.” Ez a visszafelé írt vers szabadulási mágia volt.

– *Gondolom, egy vers ugyanúgy mágikus lehet, mint egy barlangrajz. Mágia és titok. A verseidet olvasva úgy érzem, gyakran van hiátus két vers között, és ezekben a hiátusokban titkok rejtőznek. Vagy legalábbis el van hallgatva valami fontos, ami veled történt.*

– Ez egy kicsit úgy hangzik, mintha életlenyomatként olvasnád a verseimet. Nyilván azok is, de azért a versekben nem csak az ember saját élete történik meg. Lehet, hogy nagyobb átfedésben van a lelki történéseivel, mintha naplót írna, de mégsem. Nem lehet azt nézni valakinél, hogy élete történései átfedésben vannak-e azzal, amit ír, mert a versben minden mindig működik, ami valaha történt vele. Sőt idegen történetek, idegen életek mozzanatai is, amelyek megérintették és a sajátjaivá váltak.

– *Nem arra gondoltam, hogy az élet hiányzik, hanem néhol úgy érzem, mintha egy vers kimaradt volna.*

– Biztosan van ilyen, de ezek nem kihagyott, hanem meg nem írt versek. Azt gondolom, annál jobb, minél nagyobb érzelmi feszításon minél nagyobb tartomány emelkedik be a szövegbe. A szövegek közötti hídoknak is minél nagyobb távolságokon kell átívelnie. Azt hiszem, olyan ez, mintha lenne egy víz alatti útrendszer, és csak a kiálló cölöpöket érzékeled, de tudod, hogy azokon lehet közlekedni. Tudsz a vízen járni, a cölöpökre lépve. Tehát nincs minden megírva. Pont ez a sűrítés izgat a versben is, a versek között is. Régebben inkább egy képet, egy adott pillanatot, mozzanatot akartam úgy lerajzszögezni a verssel, hogy ott maradjon. Most meg azt próbálok elérni, persze nem tudatosan, tehát ez nem egy projekt, hanem úgy mondanám inkább, az érdekel jobban a vers működésében, hogyan ölelhet fel egyre nagyobb időszakot. Így nagyon nagy hátországa lehet egy-egy történetnek. És megint Petrit említeném, amit nála mindig annyira élvezek, hogy egy mozzanatban ott van egy előtörténet. A versben is valahogy ez a nem leírt, hanem sejtett történet érdekel. Úgy hangzik, ahogy most elmondtam, mintha ez elgondolás, munkamódszer lenne, holott inkább csak sejtés.

– *Szívbéli kérdés.*

– Igen, talán. Részint felismerés, hogy nem csak rajtam múlik, részint elhatározás, hogy rajtam ne múljon.

Gyakorlóolvasmány

Szilunak, Pozsónak és Bárkinak

Ez a történet valóban megtörtént, alig néhány éve. A legfontosabb napilapok, televíziós csatornák – köztük két külföldi – többször is beszámoltak az eseményekről, az ügy kapcsán keletkezett indulatok azonban némileg elfedték a tényeket. Pedig ebben az esetben a tények pusztá rögzítésénél, természetesen minél pontosabb és aprólékosabb rögzítésénél nincs fontosabb feladat. Kétes, hogy valaha is megértjük-e a történeteket, precíz dokumentáció nélkül azonban ez biztosan nem lesz lehetséges. Tehát:

Egy csütörtöki napon, 1998. november 11-én 5 óra 10 perckor kezdődött minden. LM, a folyóparti kisváros egyetemének fiatal és tehetséges oktatója ekkor hajolt le a főutca kövezetén csillogó aprópénzért, vélhetőleg inkább csak szórakozottságból, a női fehéreneműszalon kirakata előtt, és ugyanekkor hajolt le az ötezres bankjegyért KZs is, a túloldalon, az ékszerüzlet bejáratánál. A pénz megérintésének pillanatában találkozott a tekintetük. Ez azért volt különös, mert bár nem választotta el őket nagy távolság, valószínűtlen volt, hogy a nyüzsgő emberáradatban megpillanthatják egymást. KZs, a saját lakással rendelkező munkanélküli alig észrevehetően elmosolyodott, mire LM némileg zavarba jött. Néhány másodperc múlva már mindketten tudták, hogy komoly hibát követtek el, de teljesen eltérő módon reagáltak. LM méltóságát megőrizve mozdulatlanra dermedt, meglehetősen szokatlan pózban, kinyújtott jobb kezét magasban a feje fölé emelve. A járókelők elsősorban mégis KZs viselkedésére lettek figyelmesek, aki – jobb kezét szintén a feje fölé emelve – korát és pocakját meghazudtoló sebességgel futni kezdett, majd egy hatalmas szökellés után elterült a betonon. Az emberek nagy ívben kikerülték, noha hangosan jajveszékelt és segítségért kiabált. LM ekkor már lábujjhegyen állt, továbbra is magasba emelt jobb kezét maró, égető fájdalom járta át, fejét pedig – bal válla felett – a továbbra is jajveszékeltő KZs felé fordította. Ismét találkozott a tekintetük. Néhány perc múlva, egészen pontosan 5 óra 15 perckor mindketten úgy érezték, hogy a karjukra tekeredő láthatatlan kötelek némileg meglazulnak, s a két bajbajutott férfi, mintha csak összebeszéltek volna, elindult egymás felé. A robosztusabb, erősebb testalkatú KZs valamivel magabiztosabban, könnyebben mozgott, néhány perc alatt megtette a kettejüket elválasztó kb. tizenöt méteres távolság nagyobbik felét, aztán megcélozta az LM-től mintegy hét méter távolságra lévő padot. Teljesen előredőlt – teste a kövezettel nagyjából hatvanfokos szöveget zárhatott be –, bal karjával erőteljesen kalimpált, mintha úszna, szeme pedig kidüledt az erőlködéstől, és nagyokat fújtatott. LM hasonló testtartásban szintén a pad felé igyekezett, jóval lassabban, szinte araszolva gyűrte le a normális körülmények között jelentéktelen távolságot, részben mert ő nem hadonászott a baljával (és nem is fújtatott), noha a feltűnést így sem sikerült elkerül-

nie. A pad, illetve az egymás felé közeledő két férfi látványa többekben pantomimelődés benyomását keltette, néhányan még meg is álltak, de KZs – valljuk be – meglehetősen alpári szitkozódása azonnal kedvüket szegte. 5 óra 20 perckor, iszonyatos erőfeszítések árán mindketten leültek, jobbjukat továbbra is a fejük fölött tartva, mint a tanórán jelentkező kisdíákok, bal kezükkel pedig görcsösen kapaszkodtak a padba. KZs viszonylag halkán, de hosszasan káromkodott. Aztán hallgattak. Aztán LM fejtette ki, hogy „mennyire kellemetlen számára ez a groteszk szituáció”. Aztán megint hallgattak. Körülbelül negyedórával később, amikor már teljesen egyértelmű volt, hogy nem múló „rosszullétről” van szó, tehát negyedórával később határozta el, hogy segítséget kérnek valakitől, nevezetesen egy járókelőtől, „először legalábbis ezt kell megpróbálni”. Megegyeztek a formulában, hogy LM fog beszélni, határozottan, de a lehető legudvariasabban és igen röviden. Az első járókelőt, egy ápolót, ötven év körüli asszonyt, hosszas megfontolás után választották ki, de a nő meg sem állt mellettük. Tíz perccel később LM egy egyetemi hallgatót állított meg sikeresen, de a lényegét illetően minden különösebb eredmény nélkül. A húszéves fiatalember legalább tíz percig beszélgetett velük, igen kedélyes hangon, minthogy természetesen tréfára vette a dolgot, úgyhogy a végén böszén és meglehetősen szemtelenül integetve, sőt még messziről is vissza-visszaintve továbbállt. Újabb tíz perc múlva LM sikertelenül próbált megállítani egy banktisztviselőt, majd néhány másodperc múlva KZs tett egy kísérletet, megegyezésük ellenére, kissé durván, türelmetlenül, és persze teljesen feleslegesen. A két férfi ekkor különbözött össze először, de a közös baj tudata hamarosan más irányba terelte gondolataikat. LM-nek eszébe jutott a mobiltelefonja, melyet ugyan elmulasztott előző nap feltölteni, de talán egy gyors hívást még kibír az akkumulátor.

Ahhoz, hogy telefonálni tudjon, bal kezével el kellett engednie a padot, amit meg is tett – némi habozás után –, majd kigombolta a kabátját és a zakója jobb zsebéből előhalászta a készüléket. A következő pillanatban elképesztő fájdalom hasított a jobb karjába, hirtelen a levegőbe emelkedett, majd a pad támláján át-bucskázva elterült a földön. Elegáns kabátja csupa kosz lett, KZs pedig ismét jajveszékelnéi kezdett. A két férfin néhány percre úrrá lett a pánik. LM előbb csak halkán, aztán egyre hangosabban nyöszörgött, majd maga is segítségért kiabált, de ha néhányan meg is álltak mellettük, hamarosan mindenki továbbment. A mobiltelefon a furcsa szaltó közben kicsúszott LM kezéből, a padtól jó három méterre hevert a kövezeten, de egyelőre egyikük sem gondolt rá, hogy a készülék visszaszerzése érdekében megkockáztasson egy expedíciót. LM-nek módjában sem állt volna semmi ilyesmi, tudniillik a pad mögött állva bal karjával kénytelen volt erősen kapaszkodni annak támlájába, bár néha még így is mintegy tizenöt-húsz centiméternyire a levegőbe emelkedett, mintha egy láthatatlan léghajóból rángatná valaki felfelé, kíméletlen brutalitással. KZs ekkor már a lábait is használta, pontosabban a bal lábát, melyet – amennyire csak képes volt rá – a pad bal lába köré kulcsolt, s bár a karját égető fájdalom erősödését ő is pontosan érezte, vele nem történt egyéb atrocitás. Nagyjából tíz perc múlva ismét mindketten megkönnyebbültek. A tömegközlekedés ekkor már ontotta a munkába igyekvő embereket, a főtca zsúfolásig telt velük, úgyhogy teljesen nyilvánvaló volt, hogy a telefont minél előbb vissza kell szerezni.

LM kimerültebb volt társánál, viszont állt, és valamivel közelebb is volt a készülékhez. A két férfi mindennek ellenére (vagy épp mindezért) néhány percig vitatkozott, becsületükre legyen mondva, ezúttal nem olyan indulatosan, bár még mindig nem teljesen megnyugodva. E groteszk (és persze tragikus) történetnek talán egyik leggroteszkebb mozzanata lehetett a sorshúzás, amely KZs ötlete volt – a zsebében lapuló kártyacsomagot használták hozzá –, s mely LM legnagyobb elkeseredésére a kártya tulajdonosának javára dőlt el. LM azonban – becsület ide, becsület oda – nem volt hajlandó mozdulni, és most csaknem ő kezdett el jajveszékelni, amint azt jóval az események után maga is elbeszélte. Ekkor azonban váratlan dolog történt. KZs, aki társánál vélhetőleg sokkal inkább kötődött a realitásokhoz, hirtelen, minden ceremónia nélkül felállt, s ugyanabban a testtartásban, ahogy nemrég a padhoz vonszolta el magát, elindult a telefon felé. Nehezen haladt. A háromméteres távot nagyjából két perc alatt tette meg, de tulajdonképpen problémamentesen, lehajolnia viszont csak nagy ügyel-bajjal sikerült. Ez a művelet további két percet vett igénybe, úgyhogy már nagyjából négy perce volt távol a padtól, amely valamelyes biztonságot nyújtott számukra. Amennyire csak tudott, igyekezett visszafelé, talán valamivel könnyebben is haladt. Aztán félúton rettenetes dolog történt. KZs a levegőbe emelkedett. Nem tizenöt-húsz centiméternyire, hanem három méter magasra, és nem csak egy-két pillanatra. Körülbelül fél órán át lebegett így, felfüggesztve ég és föld között, olykor néhány méterrel feljebb csúsztatva, majd hirtelen ismét alábukva, igazi zuhanással. Egyszer betört egy első emeleti ablakot, maga elé tartott jobb lábáról leesett a cipő, ráadásul alaposan elvágta a combját. Vére a kövezetre hullt és összefröcskölte a fényesre polcolt kirakatokat.

Sok minden történt ez alatt a félóra alatt. Egyrészt megérkezett két rendőr, telefonos bejelentés alapján, épp akkor, amikor KZs betörte az ablakot, aztán megérkeztek a tűzoltók és egy szirénázó mentő. A hivatalos közeg tagjai egytől egyig túl voltak az ötvenen, sok mindent láttak már, de most mégis megrettentek egy kicsit, valóban csak egy kicsit, sőt, talán szerencsésebb lenne valami furcsa meghatódottságról beszélni, amit a nagy titkok ébresztenek mindenkiben. Az egyik meghatódott rendőr a kíváncsiskodók csoportját terelte hátrébb (hárman LM mellől keltek fel a padról, ő viszont nem kelt fel, ami akkor senkinek sem szűrt még szemet), a másik rendőr pedig megállt KZs alatt, és férfiasan nyugodt, hivatalos hangján megkérdezte, hogy „mi történt”, de a válasz nem neki szólt, és gyűlölettől freccsítő hangon mondatott („szedjenek már le innét”). A rendőr ekkor elindult a tűzoltók felé, és nagy szerencséje, hogy elindult. Ugyanis KZs minden teketória nélkül lezuhant a kövezetre. A szemtanúk egybehagzó állítása szerint a hátára esett, és többen felsikoltottak a tömegből. De a következő pillanatban felpattant, és anélkül, hogy bárki a segítségére siethetett volna, elindult a pad felé. Mire a rendőr odaért, már ott ült LM mellett, bal lábát a pad bal lába köré kulcsolva. Jobb kezüket mindketten a fejük felett tartották és nem beszéltek. Ekkor eleredt az eső, igazi tavaszi zápor, és a hivatalos közeg megállapította, hogy nem egy, hanem két bajba jutott emberen kell segítenie, amiért is erősítést kértek.

Az eseményeket sokan és sokféleképpen értékelték már, és egyelőre remény sincs az ellentétes nézőpontok közti konszenzus megteremtésére. A különféle médiák eleinte „láthatatlan kötelekről” beszéltek, később – kimutatható módon

– kerülték e láthatatlan kötelek bármilyen fajta megnevezését, majd pártállástól függően és következetesen eltérő terminológiát kezdte használni. Két ártatlan élet forgott kockán, és mert az embereknek e két ismeretlen élete fontossá vált (az esti híradóban bárki megnézhetné, ahogy fájdalomtól eltorzult arccal lebegnek a levegőben, olykor szédítő magasságban, élet és halál között), a politikának is nyilatkoznia kellett. A polgármester keresetlen „nemtudomjára” az ellenzék tehetetlennek nevezte a városi önkormányzatot, s bár a későbbiekben kiderült, hogy a „nemtudomok” közt is számtalan árnyalatbeli különbség létezik, néhányan teljesen ellentétes módon nyilvánítottak véleményt. Az ügy magától értetődő módon a különféle egyházakat is állásfoglalásra készítette, és természetesen megszólaltak mindenféle szakértők (orvosok, pszichológusok, fizikusok és exorcisták, pedagógusok, mérnökök és pilóták, továbbá egy adóellenőr), akik – ezt valamennyien elismerték – hasonló helyzetben még nem szakértettek soha.

Mire az erősítés megérkezett, elállt az eső. Az erősítés első nekifutásra nem hitt el semmit. A két padon ülő férfi látványa félreérthetetlen mosolyt csalt az arcukra, majd néhányan hangosan felnevettek, és a közeli ablakokat kémlelték, „ahonnan egy elrejtett operatőr ezt az egész komédiát vélhetőleg filmezi”. Déli tizenkettőkor azonban már nem nevettek, noha egészen addig nem történt semmi különös. Az orvos ellátta KZs sebét, a cipőjét, ami közben előkerült, az asszisztens szépen a lábára húzta, értesítették LM családját (KZs-nek nem volt senkije), aztán vártak, egyre idegesebben, mert hát fogalmuk sem volt róla, hogy valójában mit is kell tenniük. Az egyik tűzoltó egy könnyű csákyát többször is áthúzott a két férfi magasba emelt jobbja fölött, de a csákya nem akadt meg semmiben, ami csak fokozta a nyugtalanságot. Fél tizenkettőkor megérkezett LM felesége. Meglehetősen riadtan látszott, de amint a férjét megpillantotta, határozottan megnyugodott. LM ekkorra már teljesen összeszedte magát. Feltétlen bizalommal volt a hatóság iránt, mint aki biztos benne, hogy abszolút jó kezekbe került, s noha kétségkívül balesetet szenvedett, immár nem történhet nagy tragédia. Még rá is gyújtott. A cigarettát a felesége tette a szájába, a felesége adott neki tüzet, aztán KZs is rágyújtott, bár a hatóság iránt érzett bizalommal az ő esetében ez nem volt összefüggésbe hozható. Az ekkor készült fotók mindenestre semmit sem sejtetnek az elkövetkező napok tragédiájából. LM az előtte guggoló rendőr kérdésére válaszol, közben szinte mosolyogni látszik, a mellette ülő KZs pedig hunyorog, mert szemébe ment a cigaretta füstje.

A dóm harangjai még zúgtak, amikor újra kezdődött. Egy amatőr filmes videószalagon rögzítette az eseményeket, az egyik országos tévétársaság pedig még aznap bemutatta a felvételt. A felvételen jól látható a padtól két-három méterre beszélgető két tűzoltó, KZs előtt a rendőr, ahogy éppen telefonál, LM felesége és egy másik rendőr (ők felfelé néznek, talán a korábban kitört ablakra), és jól látható az is, ahogy a két férfi hihetetlen gyorsasággal a levegőbe emelkedik, ahogy elsodorják az előttük állókat, majd nekicsapódnak a szemközti épület falának, úgy háromméteres magasságban, aztán még feljebb emelkednek, nekicsapódnak a második emelet ablakainak, és látható a lefelé hulló üvegtörmelék. Nehéz megítélni, hogy mekkora nyilvánosság szükségeltetik elhíttetni a hihetlent, de az bizonyos, hogy ez az eset szokatlanul nagy nyilvánosságot kapott, és komoly kétely nem merült fel soha senkiben. A városi televízió még aznap délután

több kamerát állított fel a helyszínen, másnap reggel megérkeztek az országos tévétársaságok emberei, délután pedig egy külföldi stáb. Valamennyien szemtanúi voltak KZs és LM szenvedéseinek, a gyengébb idegzetűek nézni se bírták, bár a főutca még így is zsúfolásig megtelt a város együttérző polgáraival, sokan közülük reggelig sem mentek haza. A főutca közeli kávézója a rendkívüli helyzetre való tekintettel egész éjszaka nyitva tartott, ingyen kávét kínáltak az együttérzőknek, de a süteményért és a szendvicsért fizetni kellett.

A két férfi másnap hajnalig lebegett a levegőben. Húsz méternél sohasem emelkedtek magasabbra, és háromnál sohasem süllyedtek mélyebbre. KZs végig eszméletlenül volt, elvégre az ember sokat kibír, LM viszont elájult, rögtön az elején, amikor először csapódott a falnak. Nehezen tért magához, és még aztán is meglehetősen zavarosan, összefüggéstelenül beszélt. Először csak annyit mondott, hogy „nem kér fokhagymát”, aztán kiabálni kezdett, hogy „crucifixus”, majd a feleségét és a gyerekeit szólongatta, végül pedig elragozta latinul a létigét. Öntudatlan állapotban kiejtett szavai később nagy jelentőségre tettek szert. A létige ragozása elsősorban a pszichológusok körében keltett nagy feltűnést, akik a „láthatatlan kötél”-elméletet az első perctől kezdve elvetették, végig egyfajta önhipnózisról beszéltek, és a probléma terápiás megoldását javasolták, bár azt elismerték, hogy a konkrét kivitelezhetőséget illetően nincsenek határozott elképzeléseik. A „crucifixus” szó többszöri elismérlése több egyház és jó néhány szekta szimpátiáját keltette fel LM irányában (KZs a jó, illetve alternatív variánsként a rossz lator analógiáját juttatta eszükbe), különös tekintettel arra, hogy LM valóban és pontosan harmincháromszor kiáltott crucifixust, ráadásul szombaton is kiabált („eli, eli, lama sabaktami”), „és ezt már nem lehetett félreérteni”. A fokhagymával kapcsolatos averzió épp ellenkező hatást ért el. Az ügyvel kapcsolatban nyilatkozó szekták többsége ugyanis LM-ben sátáni bűnököt bűnhődő bűnöst látott, KZs-ben pedig (minden különösebb distinkció nélkül) méltó társát. Hogy a feleségét és a gyerekeit szólongatta, azt senki sem tartotta szükségesnek interpretálni. Ha az ember bajban van, nagy bajban, akkor a feleségét és a gyerekeit szólongatja, ez ilyen egyszerű, és ez a két férfi most nagy bajban volt.

A hivatalos közeg ezalatt lázasan kereste a segítségnyújtás lehetséges módjait, teljesen eredménytelenül. A tűzoltók puha és vastag matracokkal borították be a köveket, ami azonban a későbbiekre nézve teljesen hasztalan fáradozásnak bizonyult, különféle létráikkal viszont képtelenek voltak az áldozatok közelébe férkőzni, akik ugyan néha kétségbeesetten igyekeztek megkapaszkodni egy-egy párkányban, az ereszcsonatában vagy az épület kiugró oromdíszeiben, de helyzetüket mindig csak rövid időre tudták stabilizálni, és gyakorlatilag megközelíthetetlenek voltak. Amikor LM magához tért, valóban magához tért, elvégre az ember sokat kibír. Olykor mintegy harmincméteres távolság választotta el társától, olykor sikerült összekapaszkodniuk, és e szörnyű tragédia talán leginkább megható jelenetei épp azok voltak, amikor ők próbáltak egymáson segíteni. Először KZs. Épp egymás mellett lebegtek, tíz méter magasan. Akkor egy hirtelen ötletnek engedve lábait, mint valami artista, a homlokzat egyik kiszögellésének feszítette, gyakorlatilag fejfelé lógott. LM maga is meg akarta ismételni a gyakorlatot, de az ő lába megcsúszott, hirtelen emelkedni kezdett, és akkor KZs szabad bal kezével utánakapott, majd a két szerencsétlen együtt re-

pült felfelé. Az emberek könnyeztek, sokan hangosan zokogtak, és valamennyien jobban szerették övéiket, mint egy nappal azelőtt. A tömeg különben egyre ellenségesebben viseltetett a hatóság képviselőivel, néha hangosan fütyültek, olykor trágár szitkozódást lehetett hallani, ami – ezt be kell vallanunk – egyáltalán nem vált az ügy előnyére. Mindenki ideges volt. Mert rettenetes dolog több emelet magasságban lógni egész éjszaka, felfüggesztve a semmire, a segítség minden reménye nélkül, annyi ember között, de hát az ember sokat kibír. Hajnali négyre már jóval a tető fölé kerültek, a fényszórók nélkül nem láthatta volna őket senki sem. Fél ötkor kezdek el süllyedni. Előbb az ereszcsonnáig, aztán lassan és fokozatosan még lejjebb, hétkor már alig öt méterre lebegtek (furcsa módon) pont a pad felett, nyolcra a tűzoltók elérték a lábukat. Csütörtök reggel kilenckor a két férfi újra ott ült a padon, pokrócba bugyolálva.

Egyes vélemények szerint ekkor még volt esély. A főutcát azonnal ki kellett volna üríteni, erős vasrácsot építeni a pad köré, azt bevonni erős és rugalmas dróthálóval, és persze felkészülni a legrosszabbra, az amputációra, ami ekkor még lehetséges lett volna. Csakhogy a hatóság ilyen értelemben nem intézkedett, ami persze utólag semmiképpen sem menthető. A landolás után egyébként a két szerencsétlen azonnal elaludt. Fél óra múlva ébredtek fel, és mindketten könnyítettek magukon, e célra üres műanyagflakonokat használtak, s bár a hatóság szemérmesen körülállta őket, a jelenetet mégis jól láthatták az emberek. Ha valaki még nem realizálta volna, hogy tényleg nagy a baj, akkor most kétség kívül realizálnia kellett. A két férfi maga volt a megtestesült fájdalom, a kiszolgáltatottság és keserűség élő szobrai. De a padon ültek, orvosoktól és rendőröktől körülvéve, úgyhogy a tömegben valami különös eufória lett úrrá, a szánalom, a fáradtság és az embertársaink iránti szeretet furcsa vegyülete, bár még korán volt örülni. Két újságíró riportot kért az áldozatoktól. LM, akinek a hatóságok iránt érzett bizalma nemcsak megcsappant, hanem teljesen eltűnt, semmivé lett, tehát LM kijelentette, hogy „nem nyilatkozik”, KZs pedig még csak nem is válaszolt. Aztán mindketten kaptak egy nagy csupor kávét, LM feleségétől, újra rágyújtottak, ismét LM feleségének segítségével, akit igencsak megviselt az elmúlt éjszaka. Ekkor jelent meg az exorcista, egy piarista szerzetes. A megyéspüspök kíséretében, annak kérésére érkezett, az ország másik végéből, ahol házfőnöki rangban funkcionált, fekete reverendáján pedig ugyanannyi gombot viselt, ahányszor LM előző nap crucifixut kiabált. Itt kell megjegyeznünk, hogy sem KZs, sem LM nem volt vallásos, hogy LM öntudatlan állapotban tett kijelentései – amint azt barátainak, családtagjainak utólagos nyilatkozatai is egyértelművé teszik – kizárólag a szakmájából adódtak, s azok indítéka nem lehetett semmiféle spirituális vonzalom. Az exorcizáció ellen azonban egyikük sem emelt kifogást, bár ez természetesen módjukban állt volna. A szertartásra viszont oda se figyeltek. A kávójukat kortyolgatták, meg-megszívták a cigarettájukat, nagyokat hunyorogva, mert a füst a szemükbe ment, semmi jelét nem mutatva az érdeklődésnek. A szertartás a szokott módon, a szokásos kellemek felhasználásával ment végbe. Az utolsó ünnepélyes szavak elhangzása után a két férfi magasba emelt jobbjá lassan aláhanyatlott, és szép volt az a pillanat, mert szépnek kellett lennie. A megyéspüspök magához ölelte a piaristát, akinek a szemében örömkönnny csillogott, a bámuló tömegeből többen térdre borultak, és az áhítat csendje borította be a főutcát, ha csak néhány percre is.

A láthatatlan kötelekkel kapcsolatos elméletek tarka sokaságát jelen dolgozat keretei között nincsen mód kimerítően ismertetni. Persze végképp itt lenne az ideje, hogy szellemi orientáció vagy akár politikai pártállás tekintetében valaki rendszerezze őket, hogy rendet rakjon a különféle terminusok között, ez a tanulmány minden bizonnyal közelebb vinne bennünket a megoldáshoz. De ugyanígy sötétben tapogatódzunk az események legvégső okát illetően is. Természetesen sokan emlegettek ufókat, akik az emberi faj tanulmányozása céljából érkeznek hozzánk távoli galaxisokból, sokat hallhattunk kegyetlenségükről, és szinte divattá vált gyűlölni őket. Mások bránvilágokról, árnyékbránokról, gravitációs erőről és extra dimenzióról beszéltek, megint mások a gonosz eljövételéről és világvégéről. Néhányan egyszerűen tömeghipnózisnak tartották az egészet, és kétségbe vonták a dokumentáció hitelességét, de kevesen voltak, és nemigen vette őket komolyan senki sem. Az emberek döntő többsége azonban megelégedett a „nemtudom” valamelyik árnyalatával, és el kell ismernünk, hogy ennél többet mi sem mondhatunk.

A főutcát beborító áhítatnak mindenestre igen gyorsan vége szakadt. Mindenki hallotta a tompa puffanást, és látták a püspök lába előtt heverni a magasból hullott pénztárcát, néhány bankjegy ki is kandikált belőle, aztán látták, ahogy a tárca ismét a levegőbe emelkedik, és eltűnik örökre. Mindez néhány másodperc műve volt csupán, de az emberek szívét megszorította a rettenet. Aztán LM is a levegőbe emelkedett (most csak ő), irdatlan erő rántotta fel nagyjából másfél méterig. Talán csak kificamodott a válla, talán csontja is törött, egy pillanatra ismét elveszítette az eszméletét („eli, eli, lama sabaktani”). Egy tizennyolc éves szőke lány ekkor áttörte az egyébként nem túl szoros rendőrkordont (mint utólag kiderült, Jehova tanúja volt), átölelte a lassan eszmélő LM lábait, előbb a cipőjét illetve csókkal, aztán – viszonylag gyanús magasságban és LM feleségének érthető megütközését váltva ki – a combját. LM kevés fogékonyságot mutatott az áhítat ezen újabb megnyilvánulása iránt, ami vélhetőleg a sebesült vállát égető fájdalommal is összefüggésbe hozható. Az ölelésből bal lábát kiszabadítva egyetlen rúgással taszította földre a szőke lányt, és a barátai szerint következetes ember módjára úgy halt meg, ahogy élt. A tűzoltók újra visszatuszkolták a padra. Lába ekkor érintette utoljára a talajt, az arcán már nem látszott a fájdalom.

Ami ezután történt, azt egy életre megjegyezte minden szemtanú. KZs, aki igazi metamorfózison esett keresztül, aki pocakos és nyöszörgő munkanélküliből igazi hérosszá magaszosult, szóval KZs baljával megfogta LM bal kezét. Felálltak. LM megcsókolta a feleségét, LM felesége pedig megcsókolta KZs-t, és közben szakadtak a könnyei. Aztán a két férfi lassan emelkedni kezdett, hogy néhány perc múlva eltűnjön a szemünk elől. Nem hallott róluk senki soha többé.

*

A szerző 33 (kisebb részben stiláris, nagyobb részben a cselekmény logikáját illető) hibát rejtett el a fenti szövegben (pl.: ha a történet egy csütörtöki napon kezdődik, a következő nap nem lehet ismét csütörtök). Keresse meg a hibákat, és a megoldást küldje be szerkesztőségünk címére. Az első három hibátlan megfejtés beküldője könyvjutalomban részesül. (A szerk.)

Zsoltárhangra

*Szárnyaid árnyékába rejts el engem,
hogy repülni ne lássanak, mikor
veled repülnék, a szemnek nem való
a szárny, a szem letöri a galamb-
tollat a fölfeszülő izmokon.
Piszkos guanó mind a rebbenés
a téren, autókerék hajtja el
morzsára tülekedő szégyenem,
mert úgy vágyom rád, szaggatott a fej,
buta galambmozgással üdvözülni.
Inkább szétkent madárszárny, út a test,
hozzád vezet, ha van, ha nincs a végén,
és hangja sincs, lifeg, galambtetem.*

Átokmalom

*Kitaszíttatni annyiféleképp
lehet, ne ismerd meg a te neved,
ne a szívedben élj, csak a szív körül,
ami üdvözül, azt dobogja szét
köréd a szív, forgasson legbelülre.
Addig óvd magad, míg óvásod is
óva lesz, ne nyúlj soha semmihez.
Addig mondd, kéz a kéz a kéz a kéz:
hogy kezeddél érint a kárhozat.
Ne ismerd meg a te neved, ne jöjjön
el új ország, arc, újabb szenvedély.
Elválasztva, mint égben régi ég,
kívül-belül burookban tartsanak,
malom forogjon benned, virradat,
nem éjszakára nappal virradó,
nem is sötét, hogy önmagát jelentse –
ne ismerjél meg egyetlen nevet se.*

kocsmai anzix

*minden kört más, aprópénz alig,
a forralt bor elzsibbaszt,
nem kívánod, fárasztó szlalom
dönti dugába estéd,
festett mintákat abroszon,
kerülgetsz, mint teli kancsót,
diktált iramba, akadályfutó,
megúszom szárazon, fásulsz,
üres zsebedbe érmek helyett
zsebkendőnyi bódulatokat,
érzelmekkel csínján, józanul
hajtogatsz ketté, négyrét.*

mária utca

*találtam egy fadarabot, lábam előtt
hevert a földön, alkalmi sétapálcámban
a rejtett tört kerestem rögtön, hiába, így
a husáanggal szúrtam, unalmamban
hadonásztam is, testvérem hátsójára
mérve ütéseim, kis híján sikerült megvakítani
anyámat, ordított, amíg kocsiztunk, „ilyen
kirándulást”, pillanatnyilag egyebet sem látott,
apám a volán mögül csitította, de csak a kórházi
folyosón hagyta időnként abba, hallgatása mélyült
a zöld falakkal, fél arcát fehér géz takarta, mintha,
ügyetlen Káina, helyettem hordana stigmát, fájdalmait
pisszenés nélkül tűrte, a csodával határos gyógyulás
reménye sem bírta szóra, legalább egy halk áment
kicsikarni, hogy valamiben még bízik, hihetnénk, ahogy
lép, kőkocka csilingel, mint akinek teher a járás, felsőtestét
ciradás oszlopnak dönti.*

Pacificus Maximus **Hecatelegiumából**

**Aemilianusról, a grafomán eposzköltőről,
aki amit pártfogói farából kinyal, azonmód papírra is veti**

*Mondják, hashajtót szed a Múzsád, Aemilianus,
bárha elég verset szart ezelőtt is a korcs.
Undorító aggszűz, már-már kész hulla szegényke,
véres az alfeletáját: annyi izélteted őt.
Egykor elégiásort szart, hosszút és elegánsat,
ódát szült azelőtt jókora segge lyukán.
Láttam, amint nászdalt sajtolt ki a végbele nemrég,
barna bogyókban jött s mélyről a hexameter.
Székrekedése ha van: csak epigrammát kakil akkor,
ámha a széklete híg: fröccsen a hósi eposz.
Éppen a fórumról jöttem, s mit hallok az utcán:
rottyan a büszke eposz, dörren a váteszi hang.
Múzsád ült iszonyú kínok közt: szart szakadatlan,
véres verskupacok nőttek a segge alatt.
Ámult minden lény, ennyit fél Róma se termel,
ennyit még az egész pontusi csürhe se tud.
Alcides se kakilt ennyit, noha nincs, ki falánkabb,
még a Chiméra se tán, ennyit a Scylla se tud.
Nőttön-nőtt az eposz, féltünk, hogy a mennybe fölér majd,
és hogy a költészet szent pöcegödre benyel.*

Melanippushoz, arról, miként akarta megénekelni erényeit

*Szép Melanippus, erények bajnoka, ritka reménye,
nem volt és sose lesz párod e Város ölén!
Múlt szerdán kihajóztam a tenger tarka vizére,*

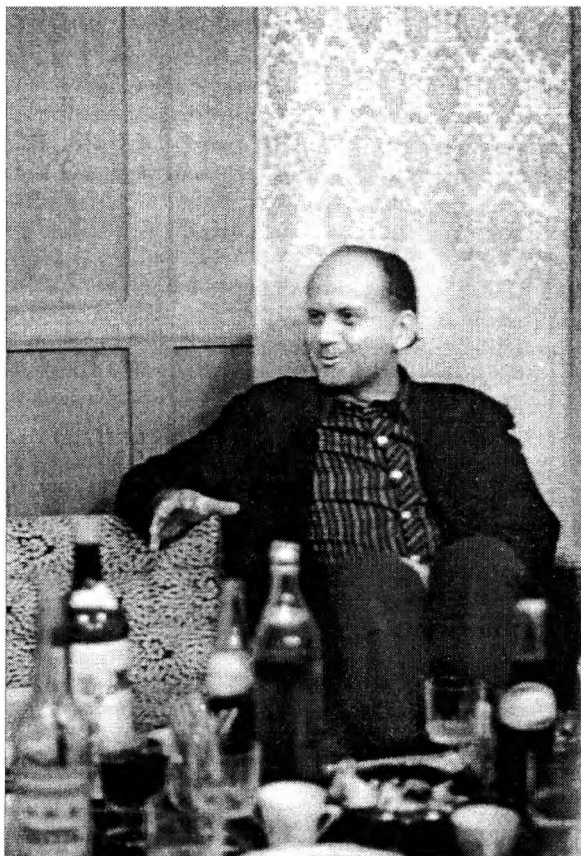
Pacifico Massimo, latin nevén Pacificus Maximus, a quattrocento priapikus költészeti vonulatát képviseli, mint például Antonio Beccadelli. Életrajzi adatai szinte kinyomozhatatlanok. Kötetét, mely a *Hecatelegium* címet viseli, többek közt Mátyás király és a török szultán kegyeibe ajánlotta, ám egyikük pártfogását vagy tetszését sem nyerte el. Verseit féktelen erotizmus, pornográfiába hajló leírások, durva invektívikus hangnem, kedélyes szószátyárság jellemzik.

könnyű bárkámát tolta ezernyi najád,
sőt, Galathea derék páros delfinjei húzták,
zsenge virágkoszorús orra gyönyörbe alélt.
Vettem lantomat és készültem zengeni fényed,
tünde tehetséged, fényes erényeidet,
ám akkor gyomrom mordult, mint hogyha jelezné,
vészes hullámok vésztele árja robog.
Tollamat eldobtam, húrom szakadozva rikoltott,
szám remegett s bőfögött gyomrom, a ritka mohó.
Hánytam. Mit hánytam! Hisz okádás volt a javóból!
Ritka decens, mégis férfiasan derekas.
Földre lövellt vacsorám, mit nálad faltam előtte,
langy pocsolóáikban úsztak a lomha halak.
Jött a deszert! A narancs mézlő kandírkarikákkal,
és a banán péppé érve kitoccsadozott.
Sárgán, lusta fehér löttyedékbe alélt a kenyérhéj,
délgyümölcs-falatok kúsztak a hurka felé.
Márnszelet fröcsögött, bűzhödt fokhagyma utána,
tintahal is toccsant – római, ősi fogás! –,
lassan kúszott föl, mit Apiciusunk sose látott:
zsenge flamingószáj, manduladús kocaméh.
Szép Melanippus, erényeid izznak versbeszedetten,
tétova tervemből csak locsadéka maradt.
Ámde pazar lakomád – hány égi fogás neve fénylik! –
most beragyogja e vers szertekuszált tereit.

**Vitéz Jánoshoz arról,
miért nem hívta meg oktatni a pozsonyi Accademia Istropolitánára**

Zsenge babérmalacosút kössön kobakodra Apolló,
Jánosom, és áldást hozzon az új egyetem!
Múzsák lakhelye lesz: Bolognát veri meg Pozsony ebben,
kétséggem csöpp sincs, egy, ami elkeserít:
engem nem hívtál oktatni jeles tudományom,
bezzeg ezernyi iá-t ont a katedraporond!
Cirkusz ez itt netalán? Gladiátora meg te magad vagy?
Léha komédia, mely hars nevetésre fakaszt?
Kettőig számol csak ez – azt is két abakusszal,
az meg csillagokat lát, ha kupán verik épp.
Hol van a bölcsélet itt? Ami zajlik, hullagyalázás,
gyűl a lerágott csont, annyi tömény unalom.
Hogyha beszél a professzor, nem sejtéd, latinul szólt
moslék nyelvén vagy csak görögül gügyögött.
Egy borzasztóbb lenne, ha nőt hívnál nevelőnek,

sőt, ne is egyet hívj, négyet-ötöt legalább.
Oktatnak főzést, varrást, pletykát, divatot majd,
s bordélyként pénzt is hozna e fránya hodály.
Büszke Pozsony, van már, van már tudomány falaid közt,
Castaliák lettek még pöcegödreid is!
Drága Johannesem, gondold jól végig a dolgot,
mint lendíthetnék én is a színvonalon!
Oktatnék borozást, a vegyítés bacchusi titkát,
rút Amor únt cseleit, mesteri versfaragást.
Jó vagyok én szerelemben, bajnok a borvedelésben,
zsenge fiúk seregét – nyílt titok! – élvezem én!
Nincs görögobb nálam, s latinabb sem akadna keresve,
bármibe fogjak, lám, mindig a csúcsra jutok.
Gondold meg, de siess, mert hívnak más fejedelmek,
s nélkülem elsápad most kivirult Pozsonyod!

Szederkényi Ervin 1970 körül.

MAI, FUTÓ GONDOLATOK ILLYÉS GYULA KÖLTÉSZETÉRŐL

Hogy múlik a világ dicsősége! Ez évben épp húsz éve, hogy elhunyt Illyés Gyula, a huszadik század egyik legnagyobb magyar írója, s nem tagadható: életműve épp a felejtés állapotában nyugszik. Halálának pillanatában hívei a legmagasabb és legmagasztosabb stílusban fogalmaztak: „1983 áprilisában érte a nemzetet a hír, hogy Illyés Gyula eltávozott közülünk. Ez nagyon fájdalmas volt mindenkinek, [...] mert úgy éreztük, hogy elvesztettük a Pásztort. [...] De ő nemcsak pásztor volt, nemcsak egy kisebb nyáj pásztor, hanem – ahogy egyik versének címe is mondja – számadó. Sok-sok pásztor által őrzött nyáj – egész népe – gondját viselő ember.”¹ Az emlékére kiadott nagyszabású könyvben a megemlékezők, az irodalmi élet nagyhatású figurái szinte azt vélték a legtermészetesebbnek, ha a most távozottról a kultikus hódolatnak és nyelvhasználatnak akár legszélsőségesebb retorikájával is élnek (csak néhány példát idéznék): „Apánk a halott”; „Hogy-hogy? Meghalt, s az órák nem álltak meg, az ég nem feketedett el, az erdők nem fagytak meg...?”; „Hajdani időkben – hitem szerint – ő lett volna a nagyságos fejedelem. Ha kell, Bethlen Gábor, ha kell, Rákóczi Ferenc” stb. Szinte az egész kötetnek az a végkövetkeztetése, hogy az élet ezentúl „immár illyési törvény szerint” fogna folyni...²

Am ma azt kell látnunk, e jóslatnak nem lett igaza: sem az ország, sem az irodalom élete nem követte az illyési „törvényt”, sőt mára inkább csak olyan rendkívül szigorú ítélet mondható el róla, mint amelyet Illyés maga írt meg Adyról, Ady halála után másfél évtizeddel: „Nem csinált iskolát. A költészetben ma már nincs követője; olyan értelemben, mint Petőfiről, hatásáról nem beszélhetünk. Se nyelvezetének, se költői magatartásának, se kifejezésbeli fordulatainak nincs nyoma az utána következő nemzedékben. [...] Pályafutása rendkívüli volt, bámulatra méltó, de nem utánzatra.”³ Illyés Gyula a mai élő és ható irodalomra (megszorítással élve: arra az irodalomra, melyet én valóban élőnek és hatónak tekintek) jóformán semmilyen hatással nincsen, életművét teljes, noha ünnepélyes csend övezi, s a kilencvenes évek recepciójának is mindössze csak két említésre méltó aktusát tudnám itt megnevezni; egyrészt Kulcsár Szabó Ernő nagyszabású tanulmányát, mely ritka alaposággal elemezte és indokolta az illyési líra problematikusságát és önellentmondósságát,⁴ másrészt pedig (az aktív szépirodalom részéről) Márton László elsöprő erejű, fantasztikus travesztíáját, mely épp az illyési életmű központi helyén elhelyezett, méltó tisztelettel és kultikus csodálattal övezett nagy verset, az *Egy mondat a zsarnokságról*t fordítja

A JAK Tanulmányi Napokon, Pécsen, 2003. október 4-én elhangzott előadás írásos változata. (A szerk.)

¹ „Legenda Illyés Gyuláról. Albert Zsuzsa rádióbeszélgetése Czine Mihállyal, Csoóri Sándorral, Domokos Mátyással, Fodor Andrással, Hubay Miklóssal, Juhász Ferencsel, Sinkovits Imrével, Tornai Józseffel”, in: *Kortárs*, 1996/7. 4–17. o.

² *Illyés Gyula Entlékkönyve*, Illyés Gyuláné (szerk.), Szépirodalmi, 1984. 505., 501., 499., 512. o. A nyilatkozók az idézetek sorrendjében: Annus József, Czímer József, Csoóri Sándor, Tamás Menyhért.

³ „Ady öröksége” (1934), in: Illyés Gyula: *Útirajzok, esszék, tanulmányok. Illyés Gyula Művei III.*, Magyar Remekírók, Béládi Miklós (szerk.), Szépirodalmi, 1982. 171. o.

⁴ Kulcsár Szabó Ernő: „Az (ön)függőség retorikája”, in: uő.: *A megértés alakzatai*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 103–131. o.

ki, kellő alázattal és kegyetlenséggel, egyszerre mutatván rá az illyési gesztus erejére és (legalábbis) történeti hatására, másrészt viszont folytathatatlanságára és ebből következő relatív időszerűtlenségére (megjegyzendő: a vers távolságtartó iróniája attól is új fényt kap, hogy egy olyan dráma betétdalaként kellett volna elhangzania, mely épp a hajdani nagy konkurens-barát, Déry Tibor regényéből készült volna...): „Hol szabadság van, / ott szabadság van / nemcsak az elpusztított tájban, / nemcsak a lelki félhomályban / (...) / a teljes bizonytalanságban, / a levegőnek mondott mérges gázban; / szabadságot világít át a röntgen, / szabadság van a börtönökben, / (...) / te is egy darab szabadság vagy, / s meghalsz, a szabadság rád fagy: / ő mondja meg, mi lettél, / hírtelenebb hírednél.”⁵

* * *

Márton e paradox szabadság-verse a zsarnokság-verssel összevetve igen nagy erővel mutat rá arra a generális dilemmára, mely – megítélésem szerint – Illyés egész életművének problematikusságát okozta: az ő számára, ki mindvégig úgy mutatta és állította, hogy közössége (osztálya, népe, nemzete) felszabadításán dolgozik, maga a felszabadítás, felszabadulás (illetve annak igénye és ígérete) nemigen jelentett mást és tartalmasabbat, mint a zsarnokság hiányát, a zsarnokság lebontásának szükségét, s épp ama kérdés, miszerint vajon *mi végre* lesz majd jó (s kinek a számára) az elkövetkezendő szabadság, nem tétetett fel. Az a fantasztikusan szép és tágkeblű, valóban kirekesztés nélküli nemzetfelfogás, mely Illyés legnagyobb szabású megnyilatkozásaiban testesül meg, állandóan és minden ízében a szabadság igézetében fogalmazódik meg – csak épp az nem mondatik ki soha: vajon milyen lesz vagy lehet egy olyan szabad élet, melyre a történelem csapásai miatt eddig nem kerülhetett sor, de amely egykor bizonyára eljövendő; az nem körvonalaztatik vagy konkretizálódik, hogy a társadalmi igazságtalanságok lebontása és felszámolása *után* mit is fog majd csinálni a felszabadult közösség: az utópia, mely mindent áthat, üresen marad. Természetesen nem azt hiányolom, hogy Illyés nem dolgozta ki utópiájának részleteit: csak arra hívnam fel a figyelmet, hogy Illyés célkitűzéseinek minden eleme, programjának minden mozzanata a legnagyobb általánosságoktól a legkicsinyebb ízig *utópikus* volt – és súlyos problematikusságát, a ma számára nehezen követhető voltát alighanem az okozta, hogy ezt az utópikus jelleget a konkrét népi-társadalmi kötődések és aktuálisnak tekintett feladatok állandóan emlegetett és hangsúlyozott „földközelségével” folyamatosan elkenődzni is próbálta. Ha egy olyan általánosító, egyszerre történeti jellegű s egyszerre aktualizáló tendenciájú mondatot vizsgálunk meg most, melynek előfordulása Illyés bármely korszakában elképzelhető volt, talán világosabban látszik ez az utópikus vonatkozás – s talán kiviláglik a megfogalmazás erősen elliptikus jellege is. A *Hajszálgyökerek*ben olvasható a következő állítás: „A magyarság évszázadokig hontalan volt a hazájában. Ennél is kevesebb. Hazátlan a saját országában. Így a nemzeti érzés számára csak ritkán volt összetartó erő.”⁶ – melyben egyértelműen felfedezhető Kölcsey nagy és rettenetes víziójának továbbélése: „Szertenézett s nem lelél honját a hazában”, ám Kölcsey romantikus pátosza és konkrét allúziókat sejtető historizálása már nem. Illyés itt idézett első, programszervező mondatának ugyanis mind alanya, mind állítmánya nehezen azonosítható: nem tudható meg pontosan sem e szövegből, sem Illyés más ilyen tárgyú megnyilatkozásaiból, hogy a „magyarság” egészének és egységének szubsztancialitása (azaz: szubjektum-volta) vajon nyelvi, kulturális, történelmi, politikai közösségsszervező erőnek tulajdonítható-e (Illyés esetében az etnikai-faji csoportképzés ideálja egyértelműen kizárható); másrészt pedig nem könnyen értelmezhető, mit is tesz a magyarság „hontalan” volta, pontosabban: mi is lenne e megfosztottság pozitív inverze, azaz egy olyan állapot, melyben a magyarság már

⁵ Márton László: „Bowen monológja sötétben”, in: 2000, 1992. jan. 2–4. o.

⁶ „Egy vita eleje és vége” (1974), in: Illyés, id. kiad., 777–785. o.

„hazatért” volna vagy fellelte volna igazi „honját” – s miként is működhetnék a nemzeti érzés összetartó ereje oly esetekben, mikor – *majdan* – a nemzeti közösségnek már nem kell a zsarnokság elnyomása alatt szenvednie (vagy mikor az elnyomott néposztályok leráznák magukról a társadalmi kizsákmányolás elviselhetetlen terheit). Illyés számára – legtöbbször nyilatkozata alapján – a nemzet összetartása mind a múltban, mind a jelenben csak az *irodalomban* nyilvánul meg (nyilván a romantikusoktól kidolgozott nemzetfogalom kulturális víziója nyomán), s a nagy nemzeti-társadalmi utópia alighanem valamely magasán szervezett népművészet ideáljának keretein belül lenne majdan belátható – ám az, hogy milyen lenne, milyennek kellene lennie annak a hazának, mely a történelmi csapások megszünte után nem a „magasban”, hanem a föld színén fogalmazná meg magát, mind végig kérdéses és körvonalazatlan, azaz illuzórikus marad. A *Haza a magasban* koncepciójának egyszerre emelkedett és esendő, megrendítően szép látomása, mely függetlenül a kulturális önzonosság egyszerre individuális és közösségi módon afirmatív indulatát a természetesen mindig mostoha történelemtől és a kizsákmányoláson alapuló társadalmi viszonyoktól, mindig reziduummént fog hatni, ha tetszik: mintegy nemzeti hatókörű „elefántcsonttoronyként” – mely értelemben ha a fenyegetettség és zsarnokság valaha megszűnnék, maga e hazaelképzelés fosztaná meg saját magát létalapjától (vö. a vers néhány versszakával: „Már meg is osztom, ha elmondom, / milyen e biztos, titkos otthon. / Dörmögj, testvér, egy sor Petőfit, / Köréd varázskör teremtődik. / (...) / Ha új tatárhad, ha kufárhad / özönli el a tiszta tájat / (...) / te mondd magadban, behunytt szemmel, / csak mondd a szót, miktől egyszer / futó homokok, népek, házak / Magyarországgá összeálltak...”)⁷

Illyés nemes és sokrétű, összefoglaló nemzetelképzelése az irodalom végtelen sokféleségén és gazdagságán alapul: *bárki*, bárholnan származó író és költő hozzájárulhat e haza építéséhez (vö. pl. az etnikus fajelmélettel szemben írott cikkeit vagy szonettjét, *A faj védőit*),⁸ ám legfontosabbnak az individuális vállalást és kontribúciót állítja, annak összes esendőségével és paradoxitásával együtt; vö. például azt, ahogy a fentebb idézett vers konklúziója nagyon erősen hangsúlyozza e vállalkozás bonyolultságát, majd hogyan abszurditását – vagy ha tetszik, kiválasztott módon megélhető csodás és a mindennapok (a történelmi létezés) *felett* történő mivoltát: „Mert ha sehol is: otthon állok / mert az a való, mit én látok, / akkor is, ha mint délibábot, / fordítva látom a világot...” Az irodalom, ezek szerint, mikor a világ kimondására tör, egyben radikálisan el is határolja magát a világtól (történelemtől), otthon-valósága egyben a sehol-sem-léte is jelenti, s egy olyan lényegiség letéteményesének vallja magát, melynek történelmi-aktuális ekvivalensét kimutatni nem lehet – ami mindebből a „valóságban” (vagyis: az irodalomban) ténylegesen látszik, az, mint látjuk: fordított világ délibábszerű tüneménye. Épp ennek a nagyon izgalmasan átszubsjektivizált és individuálisra formált irodalomvízióknak a fényében meglepő (és bizonyos mértékig zavaró), hogy Illyés, aki a kulturális sokféleség nagyszabású képviselője volt, az irodalom hordozójával és teremtőjével, a nyelvvel szemben sokkal zártabb és kizárólagosabb álláspontot képvisel, s a nemzeti nyelv egészét rendkívül erőteljesen köti *egy* történelmi állapothoz vagy szituációhoz, ha tetszik, egy társadalmi réteghez, s a szubsjektívizmusnak a nyelv terén semmiféle „engedményt” sem tesz. Mikor Illyés a magyar nyelvről általánosságokat mond, önmagában is roppant szűk történelmi horizontot és társadalmi meghatározottságot tételez fel vagy engedélyez, s ezzel bizony kulturális horizontjának tágkeblűségét is erősen korlátozza. Szerinte a magyar nyelv jellege ugyanis egyrészt oly egyértelműen meghatározható, ahogy az irodalom az ő számára vagy az ő részéről soha nem lett volna meghatározható („férfias, nem az alkudozás, a meggyőzés, a latolgatás nyelve, hanem a kijelentés, az ítélet, az akaraté. Tagoló nyelv, minden szót erősen megnyom. Idegenek

⁷ *Haza a magasban* (1938), a *Hűtlen jövő* című kötetből.

⁸ *A faj védői* (1961), az *Új versek* című kötetből.

első hallásra vezényszó-nyelvnek érzik. Nem az. Nem parancsolót és engedelmességre váró csoportot idéz, hanem szabad pusztaságot, rajta két férfit nagy távolságra egymástól, akiknek minden betűt tisztán kell kiejteniük, hogy megértsék egymást; minden szó külön felröppentése után meg kell várniuk, amíg az legyőzi a természet ellenállását, a fák és habok szószátyárkodását. A magányt idézi már az ősidők kezdetén. S a tiltakozást a magány ellen. [...] Még nehéz hazudni e nyelven. Ilyenkor megfagy.”⁹ másrészt szociologikusan is oly szigorúan és mereven (s mondhatnánk: oly igen történetitlenül!) körülhatárolt, hogy az már szinte a továbbfejlődést is kizárja a lehetőségek közül: „A magyar nyelv természeténél fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja. Nem minden nyelv ilyen. Vannak nyelvek, melyek nem is annyira az észhez, mint inkább az érzelmekhez akarnak szólni. Vannak még csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek is. – A magyar nyelvnek a maga sajátos természete onnan van, hogy kialakításában vajmi kevés része volt az alku-szoknak, kereskedőknek, fiskálisoknak s más efféle csűrő-csavaró beszédű embernek. Jobbára kétkezi emberek nyelve volt a magyar. (...) Olyanoké, akik valóságot és igazságot akartak közölni egymással. Akik világos, tiszta gondolatot fejeztek ki általa. Akiknek nem volt rejtgetni valójuk egymás előtt. Akik nem szorultak se hazugságra, se hízélgésre.”¹⁰ Mindez azért nagyon meglepő, mert egyébként más (elsősorban önmagáról és nem a népről/nyelvről szóló) nyilatkozataiban Illyés a különböző nyelvek egymásra hatását is elismeri, sőt dicséri – lásd például az önéletrajzi anekdotát Kosztolányival folytatott beszélgetéséről: „– Te kitől tanultál magyarul? – kérdezte. – Én, jobbadán, Jules Renard-tól – feleltem mosolyogva. Rögtön megértette: a világosságról beszéltünk, a szabatos egyszerűségről, minden valamire való művész és nép legfőbb becsvágyáról.”¹¹ S alighanem ez a nagy kettősség (vagy ha tetszik: súlyos ellentmondásosság) teszi, hogy Illyés nagyszabású irodalmi programjának utópiája mára elvesztette relevanciáját.

* * *

Hasonló feszültségeket tapasztalunk Illyés költői szerepvállalásának esetében is – az eddigi szakirodalom e téren nyújtotta a legátfogóbb leírásokat, s Kulcsár Szabó Ernő említett tanulmánya is e kérdésnek adta meg igen radikális kritikáját. Tudjuk, Illyés volt a nemzeti váteszköltő ideáljának legizgalmasabb huszadik századi megtestesülése – az, ahogy fejedelemnek, pásztornak stb. látták vagy láttatták, mind e vállalásnak a leképezése. A *költő felel* – szólta Illyés önmeghatározása: felelete esetében persze azt kell megvizsgálni, miként volt feltéve ama kérdés, melyre a válasznak érkeznie kellett. Illyés műveiben, minden korszakában egyszerre kétféle szerepben mutatta magát: társadalmi elkötelezettségéből következően egyrészt az alsó osztályok, a nép tagjaként, részeként, másrészt viszont a nép és a nemzet konkrét történelmi megjelenési formái *főle* emelkedett képviselőként, a nép és a történelem külső szemlélőjeként. A két, egymástól természetesen el nem választható szerep azonban folyamatosan ellentmondásban is van egymással: a művekben a költőnek, az írónak emiatt, tulajdonképpen társadalmi felemelkedése okán, állandó lelkiismeretfurdalása van, s költészetét, írói mivoltát így egyszerre éli meg menekülésként, valamint elhivatottságként is. (Vö. a *Nem menekülhetsz* című versnek sokszor szinte programként vagy ars poeticaként idézett strófiáival, melyekben a megjelenített, társadalmilag igazságtalan és elnyomó szituációt – azaz a nehéz fizikai munkát és a munkást szemlélő, bensőjében felkavarodott figura természetesen továbbra sem az életközösséget vállalja a kizsákmányolástól nálánál jobban szenvedő munkásokkal, hanem az erkölcsileg ki nem kerülhető társadalmi-

⁹ „Magyarok” (1938), in: id. kiad., 607–608. o.

¹⁰ Illyés Gyula: *Anyanyelvünk*, Magvető, 1964. 44. o.

¹¹ „Tíz síron túli Kosztolányi-könyv”, in: Illyés Gyula: *Útirajzok, esszék, tanulmányok. Illyés Gyula Művei III*, Magyar Remekírók, Béládi Miklós (szerk.), Szépirodalmi, 1982. 185. o.

értelmiségi képviseletet, mely képviselet így állandó köztes pozícióba kényszeríti vagy emeli fel a szemléltőt).¹² A népből jött és felemelkedett író-figura állandó szociális lelkiismeretfurdalás közepette él és alkot – s e köztes szituációját hol magasztosnak, hol megalázónak éli meg (lásd a hatalmas vízió, *A kacsalábon forgó vár* állandó kettősségeit, kivált a vers lezárásának egyszerre emelkedett és rezignált önarckép-imagóját: „magam is gazdag / vagyok, vagy annak / tarthat ki nem falhat kalácsot / [...] / s ha egyszer a mocsár feltámad, / vagy feltámadna / lerontani e ragyogó csodának / nagy tengelyét / [...] / én akkor is majd hallgatag / csak félreállok, / hogy midőn már minden letűnt / sorban, / még higgadtabban, tárgyilagosabban tanúságot / tegyek, mint folyt életünk / e történet-előtti korban.”¹³ (Ísmételten felhívnam a figyelmet a vers ideológiájának *utópikus* jellegére: történelem *előtti* korban járunk!) E köztes pozíciónak a nagyszabású beismerése adja Illyés szociális töltetű lírájának igazi érdekességét – ugyanakkor alighanem az ezzel járó, ebből következő, erre visszavezethető kompenzációs mechanizmus hozza magával a váteszi magatartás és lényeglátás igényét és lehetőségét: csak az adhat felmentést a kiemelkedés, úgymond, erkölcsi hűtlenségéért, ha a továbbiakban a költő a teljesség képviseletében tudja felmutatni magát, ha önmagából, figurájából mintegy helyettesítő áldozatként, az egzisztenciális és társadalmi igazság (és *csak* az igazság) letéteményeseként tud prófétikus szerepet formálni. A költő azáltal nyeri el kiemelkedett pozíciójának igazolását, hogy *tökéletesen* azonosul azokkal, akikről beszél (népével, nemzetével), olyannyira, hogy ő mint lényeglátó képességekkel felruházott (mondhatnánk: „igazlító”) alak a képviselendők mindenikénél és egészénél is mindent jobban tud – még azt is ő tudja, amit az általa képviselt ember legbelül *érez*. Két verset idéznék e szerep szélsőséges omnipotenciájának illusztrálására: az egyikben e tétel szubjektívabb formában jelentkezik: „Egy mezétlábas gyermek áll a sárban, / egy félvad, kócos jobbágy-ivadék. / Mit érez, ő nem tudja, én tudom csak, / minthogyha most is helyén állanék.”¹⁴ A másikban viszont az épp most látott, ábrázolt és képviselt ember (nép) szubsztanciálisan is azonosul magával az irodalommal, azaz a vers megíródásának és megjelenésének aktusa tökéletesen átfedi és áthatja a megismerni és megismertetni óhajtott élet egészét – a költői láttatás mintegy önmagától megteremti az „igazságot”: „Megy az eke, szaporodik / a barázda, / mintha egy nagy könyv íródnék / olvasásra. / Papirosa a határ, a / tengerszéles, / a tolla meg az a szegény / öregberes. // Megy az eke, telik a könyv / sorról sorra, / én vagyok az egyedüli olvasója. / Én tudom csak, mit jelent ez / és mit ér ez, / először szánt a magáén / az a béres.”¹⁵ Mint látjuk, a költő, és egyedül ő, képes, de nem csak arra, hogy kimondja, hanem már arra is, hogy csak lássa és tudja, mi is történik a külvilágban és az emberek lelkében – a feladat „csupán” annyi, hogy a költő ne meneküljön el e tudás és kimondás terhe és öröme elől: hogy a költő vállalja az igazság hordozásának, hirdetésének és az erkölcsi példaadásnak nyilvánvaló kockázatait is (megjegyzendő: alighanem a vállalás paradox voltának elfojtott beismeréseként is lehetne olvasni ezt a sort: „én vagyok az egyedüli olvasója”). Illyés nagyvonalú irodalomkezelése épp abban nyilvánul meg, hogy ezt az omnipotenciát nem személyes adottságként vagy képességként prezentálta, hanem az irodalom (vagy talán: a magyar irodalom) oly egyetemes, el nem idegeníthető tulajdonságaként, amely *minden* író által és számára megnyilatkozik – számára minden író valamilyen szinten *törvényhozó* (mily különös, hogy az *Óda a törvényhozóhoz* című verset épp egy olyan íróhoz, Tersánszky Józsi Jenőhöz írta, akinek irodalmi stratégiája – legalábbis az én olvasatom szerint – nagyon távol állt az Illyésétől).¹⁶ A költő azáltal tudja

¹² *Nem menekülhetsz* (1937), a *Rend a romokban* című kötetből.

¹³ *A kacsalábon forgó vár* (1937), a *Rend a romokban* című kötetből.

¹⁴ *A töltés mellett* (1935), a *Szálló egek alatt* című kötetből.

¹⁵ *Megy az eke* (1945), az *Egy év* című kötetből.

¹⁶ *Óda a törvényhozóhoz* (1965), a *Dőlt vitorla* című kötetből.

képviselni az igazat, hogy vállalja a képviseleti szerepet – a képviseleti szerep azáltal fogadtatik el, hogy az igazság felismerése alapozza meg: megrázóan körbeforgó érvelés! (Sőt: a körbenforgás egyébként olyannyira tökéletes, hogy mind az ideologikus eredeztetés, mind pedig az etikai hierarchizálás megszokott rendjét képes kifordítani, minek során a képviseletre elhivatott gyermek önnön szülőinek atyjává növekedhetik: „Aki megszültél s fölneveltél, / öreg tanya, öreg anyó, [...] / szót, éneket dödögető, tanítgató, / hogy is értessem meg veled – / a lányom lettél”.)¹⁷ Illyés számára e szerepvállalási kör logikája azonban a kezdetektől mindvégig természetesnek, magától értetődőnek, kétségbevonhatatlannak, egyetemesnek és kizárólagosnak állíttatik: „Egy istenféle lény mutat ránk: a Múzsza. Ő figyelmeztet szerepre és kötelességre. Arcát szigorúbbnak érzem, mint egykor Ézsaiás Jehováét. Múzsán [...] azt a lelkiismeretet értjük, mely szóra kel vagy szóra készítet... Megértem, aki ez elől húzódná, aki a parancs teljesítését, e feladat vállalását is színpadszerűnek érezné. De érzem, ez alól nincs kibúvó. A szerepre most nem az olvasó figyelmeztet, hanem a mű. [...] Az Alkotás figyelmeztet [...], egy ujj konokul ránk mutat és szerepre kényszerít. Ahogy a hazugságok és az azoknál még veszélyesebb dörgő semmitmondások sűrűsödnek, a társadalom úgy fog kiszorítani magából bennünket egy hivatásra... Nemcsak az igazság és valóság makacs kutatására és kimondására fog kényszeríteni bennünket, hanem példaadásra is. [...] Meglehet, hogy hőské kell válnunk. Csak Júdás nem lesz köztünk, nem lehet. Engem kezdettől fogva az vigasztalt az irodalomban, hogy az írásmű már természeténél fogva nem bírja el a hazugságot. [...] Hűtlen író nincs, mert a hűtlent az irodalom rendszerint még az árulás előtt kivetí magából. [...] Erősségünk, hogy mesterségünknek a lenge szépségen kívül a kemény erkölcs is tartozéka.”¹⁸ Alighanem a példaadó igazságképviseleti igény különleges voltát, nem mindenki által elfogadott vagy élt kizárólagosságát mutatja az a tény, hogy Illyés, kortársaihoz és barátaihoz képest meglepő módon, verseiben rendkívül sokat foglalkozott a költői figura önreflexív és didaktikus körülírásával, igen sokszor fogalmazta meg újra és újra (nyilván önmaga és környezete számára) e költőszerep követelményeit, s a társadalmi feladatok költői kijelölése terén igen sokszor „csak” a *költői* feladatok kitűzéséig jutott el (vagy akart eljutni).

Persze e képviseleti tartás tartalma a történelem (és Illyés hosszú élete) során jelentősen módosult: a szocializmus ideológiája és gyakorlata (s kivált elnyomó mechanizmusa) megszüntette Illyés nemzetszemléletének háború előtti, egyértelműen társadalmi jellegű emancipatorikus tendenciáit, s Illyés helyettük a nemzeti sorskérdések általánosabb (és kevésbé körvonalazott) problematikájába ereszkedett bele vagy hozzájuk emelkedett fel (hogy ezek aktuálpolitikailag valóban égetőek is lehettek, az most nem tárgya e cikknek). A költői tartás etikája és poétikája, „természetes” igazságképviseleti igénye azonban talán egyre erőteljesebb lett (s rendkívül nagy ívű általánosításaiából egyre inkább kiszorultak a konkrétumok, s csak a végső, néha igencsak fájdalmasan üres konklúziók maradtak meg; ahogy az összegző vers mondja: „a rosszat nem szántszándékkal csináljuk, / csupán a jót”).¹⁹ E szerep irodalmi érvényét kezdte ki talán legerősebben a huszadik század utolsó harmadának irodalmi fejlődése (mely egyszerre nyitott vele szemben vitát egzisztenciálfilozófiai és nyelvfilozófiai téren is) – azt pedig csak feltételezhetjük, bár meglehetősen komolysággal, hogy e szerep erodálásához igen súlyosan járulhatott hozzá Illyés sok ellentmondással fűszerezett konszolidációs-ellenzéki működése a Kádár-korszak irodalmi-politikai életében.

¹⁷ *Mozgó világ* (1965), a *Dólt vitorla* című kötetből.

¹⁸ „Az író hűsége” (1939), in: Illyés: *Útirajzok, esszék, tanulmányok*, id. kiad., 623–626. o.

¹⁹ *A költő felel* (1956), a *Kézfogások* című kötetből.

Illyés költői nagysága azonban alighanem akkor is kiviláglik, ha mind programjával, mind szerep-imágójával szemben egészében fenntartásokkal élhetünk – ha szabad (egyszerre kétfelé vágó) ironikus allúzióval élni, mintha az ő esetében is bekövetkezett volna „a realizmus diadala”, s mintha lenne költészetének olyan lehetséges olvasata is, mely *nem* az önideológiának vagy a hozzá kapcsolódó interpretációs hagyomány apologetikus irányának az útmutatását követné (egyrészt Illyés költészete rengeteg olyan verset is felmutat, melyek – akár szeretjük, akár nem – sehogyan sem magyarázhatóak az igazságképviselő szerep igényével; másrészt azonban én úgy látom, még programversei is kínálhatnak más olvasatot). Illyés költészetének legizgalmasabb vonása – számomra – abban rejlik, ahogy a költő a számára evidensnek tételezett igazságokat is állandóan dialogikus beszédszituációban prezentálja, s kijelentéseit, melyeknek egyébként általános igazságképviselőt tulajdonít, különböző diskurzuselemek bevonásával, a beszédhelyzetek szituatív mozgatójával azon nyomban relativizálja is. Illyés verseinek többsége mintha állandóan a *cífoló* vita szituációját idézné meg (politikailag ez természetesen érthető: a különböző, de mindig rossz történelmi körülmények miatt kifejtéseinek mindig kellett hogy legyen bizonyos védekező jellege valamely váddal szemben), s abból a minimalizmus felé leszorított helyzetből beszélne, melyet a nagy reformációversben fogalmazott meg: „és ha – ez se volna?!”²⁰ A beszélő állandóan konfrontálódik valamivel (az esetek nagy többségében egy meg nem nevezett partnerrel, vagyis: *önmagával*), a versek több önálló, egymással vitázó, egymást kiegészítő, egymást modifikáló részből fognak állni (emiatt igen gyakoriak bennük például a betétszövegek is), s kivált a kései versekben elszaporodik a polifon szerkesztés is. A polifónia viszont rájátszást jelent, a generálisnak feltüntetett (és egyébként, teoretikusan, mindig homofonnak és monotonnak ideologizált) igazság relativizálását, vagy legalábbis univerzalizálásának leszűkítését. Emiatt hatnak oly meglepően a versek lezárásai (még azok is, melyek önmagukban nemritkán didaktikus példaadást sugalló csattanó gyanánt szólnak meg! – lásd például a már idézett reformáció-vers megdőbbentő záradékát: „maga az Isten se tudhatta másképp”), elkülönülésük bizonyos gondolati és modalitásbeli disszonancia „belopakodását” mutatja. Illyés verseiben egyébként is igen gyakran találkozunk olyan ellenpontozásos szerkezettel, mikor a felstilizált tendenciákat a mozgósított képanyag kötöttségei majdhogynem átironizálják. Csak egy példát hoznék a legismertebb programversek egyikéből (*A költő felel*). A vers eleje tökéletesen hozza a szerep-imágó programosságát: „...formálok azt is, amivé ti / válhattok – azt munkálom én ki: / azt próbálok létre idézni, / azt a lényt, ki még csak agyag / bennetek s halvány akarát; akire vágytok...”; a több részből összeállított vers utolsó szakasza azonban ezt a demiurgoszi nagyságot már visszavonja, s bár a költői szerep fölérendeltségét és fölényét egészében nem adja fel, a végeredmény mégsem azt fogja meghozni, amit pedig a program ígért volt: szerénységében egyszerre sokkal kevesebbet és többet, s a társadalmilag igényelt és igenelt akarati világ helyébe egyszerűen idillt teremt: „Ide teszem az akácról az illatot. / Ide teszem a Dunáról a fényt, / leányról a mosolyt, fiúról a dacot; / ebből csinálok költeményt...”²¹

S a költői polifónia egyik legerősebb példájaként hadd idézzem azt a verset (*Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*), amelyet szinte kizárólag ideológiai-politikai programversként szoktak olvasni (olyannyira, hogy mint ismeretes, a Horthy-korszakban felforgató jellege miatt vádat is emeltek Illyés ellen, s a marxista kritika, mintegy egyetértve az ügyességgel, úgy fogalmazott róla: „nincsen magyar költő, akinek oeuvre-jében Dózsa alakja és egyedül helyes »metodikája« a földkérdés megoldására akkora szerepet játszana,

²⁰ *A reformáció genfi emlékműve előtt* (1946), a *Kézfogások* című kötetből.

²¹ *A költő felel* (1956), a *Kézfogások* című kötetből

mint az övében”, s hogy Illyés „újra elmondja Dózsa ceglédi beszédét”).²² E vers kapcsán ma alighanem épp az a különösen érdekes, hogy egy tartalmilag lázító, társadalmi-politikai konkrétumokban dúskáló szónoki beszédet, a keletkezéskori aktualizáló interpretációt mintegy eleve lehetetlenné téve, egyáltalán nem csak tematikailag historizáló módon a magyar középkori himnuszok műfajában és versformájában prezentál, s ezzel a politikainál rögtön jóval szélesebb és bonyolultabb értelmezési horizontot kínál fel (Illyés ehhez a gesztushoz nagyon hasonlóan járt el akkor is, mikor például az *Iffjúság* című elbeszélő költeményét, melyben a Tanácsköztársaság utáni idők hányattatásait idézi fel, úgy konstruálja, hogy újraírja Petőfi *Tündérválját*): „Ha a nemes lakomázik, / ugrál vígan, parolázik, / lódít serleget a falra, / a paraszt jajdul fel arra / (...) / Na, nem értjük a beszédet! / Elég is annyi, testvérek, / Balta, csép, már hadarólap / magyarázza igazunkat. // Vérszopó dög, elég ennyi, / farkasféreg valamennyi, / testvéreim – hajlokát is, / szélbe szórjuk a porát is! / Segél Krisztus minket!” Továbbmenvén: mikor Illyés e lázító beszédhez olyan kommentáló záróstrófát fűz, mely a megidézett lázító beszédet nemcsak szituálja, s ezáltal eltávolítja az aktualitásoktól, hanem rendkívül súlyos fenntartások és minősítések beiktatásával meg is vonja a vers egészétől a közvetlen igazságképviselő vagy kimondás alapjait, lényegében a vers konkrétumokra irányuló társadalmiságát is eliminálja: „Elképzelem, így szólt, s nagy bajszát törölve, / néz a futó égre, majd a zajló földre. / Homlokán a harag rőt koszorújával / s szinte tántorogva nehéz igazával / indul Temesvárra süllyedni jeltelen, / szörnyű mocsaradba, magyar történelem! / S mint egy barát írta harcairól szólván: / nyomában ott tolong százhuszezer sátán.”²³ Mint látjuk, a vers végére a beszélő alany megváltozott, a szituáció eltolódott, a történeti reprezentáció helyét a vízió foglalta el, az aktuális harci riadót a szörnyű vég időtlenné általánosított fenyegetése váltotta fel, a történelem helyére pedig a sátáni apokalipszis idézete került... Illyés, mikor nem szűnik meg az igazságot képviselni, verseinek dialógusában az igazságosztó szerepén kívül vagy mellett is képes folyamatosan a szerepjátszásra (e vers esetében megfigyelhetjük a szerepjátszások egymásra irányított szép vitáját is) – ez pedig olyan mozgalmasságot kölcsönöz verseinek, ami nagyon közel áll bizonyos posztmodern tendenciákhoz is. Alighanem igaza volt Domokos Mátyásnak, mikor így fogalmazott egy emlékező interjúban: „azt kell mondanom, hogy évtizedekkel megelőzte azt, amit ma posztmodernnek neveznek, mert modorában, stílusában is mindig tudatosan rájátszott valamire.”²⁴

Befejezésül: Illyés hatalmas vállalkozásából mára valószínűleg nem az marad meg olvashatónak és tovább- vagy felülírandónak, amit a kortárs fogadtatás, az önideológiára támaszkodva, javallt volna – az ő esetében is mintha megismétlődhetnék Arany János korai recepciójának nagy csele: a nagy, mandátumos költészetnek azon vonásai elevenedtek meg, melyek hajdan, úgymond, eredetileg, melléktermékként vagy ornamentikaként voltak számon tartva. De ha a helyzet egészét ma nem is láthatjuk úgy, amint a jó barát Szabó Lőrinc szerette volna megjósolni: „Magyarország minden lakosa, s ami több, egész jövődönk kultúrélete adósa neki”,²⁵ azt elmondhatjuk: Illyés egész működésére, szerepére nagyon is ráillik a magyar népmese okos leányának példázata (amelyet oly sokszor alkalmaztak rá politikai bölcsessége, ravaszsága és ügyessége kapcsán) arról, hogy hozott is ajándékot, meg nem is... S ha az ajándék (az ígért igazság utópiája) messze elrepült is, azért a nagyszabású produkciótól ne tagadjuk meg elismerő csodálatunkat.

²² Fehér Ferenc: *Magatartások. Bírálatok a hatvanas évekből*, Radnóti Sándor (szerk.), Gond-Cura Alapítvány, 2001. 167 o.

²³ *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon* (1937), a *Rend a romokban* című kötetből.

²⁴ In: *Kortárs*, 1996/7. 4–17. o.

²⁵ Szabó Lőrinc: „Bevezetés Illyés Gyulához” (1956), in: uő.: *A költészet dicsérete*, Szépirodalmi, 1967. 378. o.

CÍMSZAVAK, CÍMSZÓMAGYARÁZATOK HAMVAS BÉLA ÍRÁSMŰVÉSZETÉHEZ

[zárvány] ~ az, ami feltörhetetlen, bekebelezhetetlen, amit használni nem, csupán ki- vagy elkerülni lehet; ~ az, ami ürességment, szakadásként, résként, az őt körülvevő folytonosság hiányaként ugyan, de jelen van. Nem tudom persze, hogy e definíciókísérletek mennyiben tarthatók érvényesnek és főleg mennyiben használhatónak, ha e mostani konferencia témájául szolgáló, olyannyira széttartó életművek közös nevezőjét – a konferencia címének sugalmazására – épp azok zárványjellegében kellene látnunk. Vagy ahány zárvány, annyiféle? Nem tudom. Mindenesetre, ami Hamvas Bélát illeti, tagadhatatlan, hogy a nyolcvanas évek közepének-végének úgynevezett „Hamvas-renaisszánszát” követő években is folyamatosan csordogáló (értsd: átütő erővel nem rendelkező) s mellesleg nem is olyan gyér számú Hamvas-irodalom egyik közhelye valóban az *oeuvre* idegenségének, beskatulyázhatatlanságának szinonimájaként használt zárvány, amely legfőbb érvnek bizonyult mind a Hamvas mellett, mind az ellene felvonulók érvrendszerében. Oly erős hagyomány ez a Hamvas-recepció történetében, hogy alóla én se tudom kivonni magam. Kivált azért nem, mert – mint ahogy reményeim szerint alább ki is derül – Hamvasé eminens módon olyan életmű, amelyhez szerves módon tartozik hozzá annak (már most is megkerülhetetlennek tűnő) recepciótörténete. Most mégis mellőzöm az irodalom-szociológiai és irodalompolitikai szempontokat: nem utolsósorban azért, mert ezek felvétele esetleg azzal a veszéllyel járna, hogy kiderülne: zárványról, zárványletről szó sincs... Továbbra is szavakról fogok beszélni tehát.

[*éncentrikusság*] „Gondolkodói–autoritárius–éncentrikus alkatának tulajdoníthatóan a kultúrkörünktől messze eső kultúrák interpretálásához a személyiségén át közeledett, vagyis és emiatt az általa prezentált filozófiatörténetek és -közelítések erősen át vannak szűrve a hamvasi lokál- és éncentrikusságon. [...] Az, hogy Hamvas az én-centrikussága igazán mégis tudott hiteles formát közvetíteni, az egy sajátos magyar szellemi helyzetnek a következménye. [Tudniillik] Hamvas evidenciává tudott lenni.” „[...] az éncentrikusság csatornáján át éppen [tőle, legnagyobbjaink egyikétől] kaptunk a másság hitelességét igazoló gondolati világot ajándékba.” Idézem Mészöly Miklós Hamvas Bélát méltató sorait, amelyekre a Szigeti Lászlóval folytatott *Párbeszédkísérlet* című kötet 124., 127. és 128. oldalán bukkanhatunk, egyébként, azt hiszem, kétszeresen is váratlanul, mert egyrészt Mészöly tudvalevőleg nem az az ember volt, aki meggondolatlanul és két kézzel szórta volna a szuperlatívuszokat, másrészt meg éppen Hamvasra? Különben Hamvas Béla neve – Füst Miláné mellett – olyan szövegösszefüggésben bukkan föl az idézett mű 121. oldalán, mint akiben, idézem: „erőteljesen dolgozott a másságra irányuló létkorrekciós szemlélet.” Most ne firtassuk, hogy a fent idézett mondatok mennyiben valóságrefereensek, mennyiben felelnek meg a valóságnak, mert hiszen nem kizárt, hogy ezek indirekt módon voltaképpen Mészöly utópiái, öngigazolás-kísérletei a megkonstruált elődök előtti tisztelgés álcájában. Mert amikor Mészöly Hamvas „erős énjéről”, „éncentrikusságáról” beszél, akkor vajon Hamvas melyik énjére gondol? A mindent felülről és kí-

Elhangzott 2003. október 4-én Pécsen, a JAK Tanulmányi Napokon. (A szerk.)

vülről néző titánira, vagy a parányiség, az esendőség, a „nihil humani” tudatában levő, a kegyelemre rászoruló kiszolgáltatottság érzésével teli másakra? A Mesterre gondol, avagy a tanítványra, aki húszezer könyv elolvasása, az ötödik, hatodik, tizedik nyelv megtanulása után is belefogott a következőbe, s aki ugyanakkor (vagy talán épp ezért) mégis csodálkozik, tehetetlenül és bután állt az élet érthetetlen nagytörténete előtt? A kierkegaard-i, picard-i értelembe vett keresztényre, arra, aki a leparadoxabb történeti igazság egzisztenciális tapasztalatának volt birtokában? A nevezetes névtelenre, vagy a nyelvnek arra a zsenijére, aki a beszédet úgy volt képes folyamatosan kérdésessé tenni, hogy az erről való beszéd mégis eseményszámba menjen? A halküonikus, vidám tudományú, könnyű lábú, tüzes, bátor, nagy logikájú, merész szellemiségű, a csillagok táncát, a délies lidércfényeket, a sima tengert, a tökéletességet meg- és felidézni tudó prózatörédékek szerzőjére? A késő modernre? A kora posztmodernre? A formabontóra? A forma-teremtőre? Arra a valakire, aki az irodalom *écriture*-re válásának korában (Mitosz) mégis kísérletet tett egy olyan irodalom létrehozására, amely nem hátrált meg az elől, hogy magára vegye a valóság súlyát?

[*Éndisszemináció*] (Azaz *énszóródás*, az *én megsokszorozása*, avagy hogyan válik egy félreértés terméketlenné?) És Hamvas melyik 'én'-jére gondolt Kerényi Károly, amikor a szerzőtől megkapta *A magyar Hüperión*, a magyar irodalom talán legkülönösebb, de minden bizonnyal legkülönösebb sorsú és leginkább félreértett esszéfűzésének elkészült darabjait, amelyek Kerényi fülében éppen végletes 'énességüknek' köszönhetően csengtek elviselhetetlenül hamisan. *Falsch*. Mert bár e levelekben kétségkívül kimutatható a szerzőnek a mű címszereplőjével való azonosulási szándéka (mi több: e szerepek olykor tökéletesen egymásba is folynak), ám a hasonlóságok – vagy akár az átfedések! – számbavétele mellett vajon miért hagyja Kerényi figyelmen kívül azt a kézenfekvő tény, hogy voltaképpen egyébről sem szól a mű, mint az érvessztésről, énszóródásról, az *én* körvonalazhatatlanságáról, vagyis a mű beszélője és a mű címszereplője közötti (ön)ironikus és persze egyben patetikus-fájdalmas távolságtartásról? Miért nem veszi észre, hogy Hamvas egy már „foglalt” címet ad művének, miáltal az imitáció ürügyül szolgáló „eredeti” szerzőjét (jelen esetben: Hölderlint) is mintegy „társ szerzőjévé” avatja? Hogy a szűzsé nehezen beazonosítható „természeti tája” és benne a lecsupaszított emberi alaptévékenységek nem egyszerűen „hasonlítanak” Hölderlin 'Kunstnatur'-jára, hanem lényegi azonosságot mutatnak vele? Kerényi hogy mehet el ilyen süketen amellett a Hölderlin mellett tehát, aki (a jeles ókorász egyik levelének tanúsága szerint) írói ambícióinak talán legfontosabb viszonyítási pontja is egyben? Miért nem veszi észre, hogy *A magyar Hüperión* az irodalmi hermeneutika adaptációs elvének egyik legszebb gesztusa, és nem csupán gesztusa: megvalósulása is a magyar irodalomban? Hiszen Hamvas nem elégszik meg a múlt egy tetszőlegesen kiválasztott széletének, egy adott vetületének (jelesül a Hölderlin-féle *Hüperión*nak) újbóli „játékba hozásával”, hanem az aktuális jelen és a letűnt múlt horizontját „össze is rántja”. Minek következtében nemcsak a múlt képes új életre kelni, hanem az aktuális jelen is a múlt, a „hagyomány” és (esetleg) az utópisztikus jövő szövetébe ágyazódni. Hamvas ugyanis azzal, hogy a Hüperión-mítoszt bizonyos értelemben megteremtő Hölderlin művét teszi meg hivatkozandó alapszöveggé, nem egyszerűen „imitálni” kíván egy másik megszólalásmódot, nem is versenyre kelni, „emulálni” vele, hiszen a szerző nem elsősorban írói kvalitásairól akarja meggyőzni olvasóját. De Hamvas nem is valamiféle szentkuthys szerepjátékot játszik a kínálkozó hangok, (ál)arcok folytonos cserélgetésével, hanem a hagyomány hagyományozódásának buktatóin, vargabetűin keresztül a hagyományra mint olyanra kérdez rá, ideértve a lehető legtágabban értelmezett „klasszika-filológianak” saját tárgyához való viszonyát is. Ez pedig óhatatlanul együtt jár a – megint csak tágan értelmezett – „eredetre” irányuló kérdéssel. Hamvas célja, hogy Hölderlin *Hüperión*-ját egy olyan nyitott műnek állítsa be, amely nemcsak hogy

megengedi, de meg is követeli az aktív beavatkozást a befogadó részéről. Festészeti metaforikával élve, Hamvas Hölderlin művének nem egyszerűen a lehető leghívebb le-másolását szorgalmazza, s maga se csupán erre törekszik, hanem mintegy a kész (re-mek)műre viszi-festi rá a sajátját. S hogy még nehezebb legyen e két „réteg” egymástól való elkülönítése, Hamvas ugyanazokkal az anyagokkal és motívumokkal dolgozik, amelyek az eredetit is jellemezték. Vajon mindezt miért nem veszi észre a Hölderlin-rajongó, az eredet után kutató klasszika-filológus Kerényi Károly?

[*ezotéria I.*] Egy nem eléggé figyelmes olvasat, amilyen Kerényié is lehetett, és amely megleégszik a Hamvas-szöveg felszínével, törvénytörően tematizálja úgy Hamvasnak szinte bármely írását, hogy benne voltaképpen a valamiféle „rejtett tudásba”, „titokba” beavatott próféta-vátesz (s még jobbik eset, ha nem egyenesen a hús-vér Hamvas Béla!) szól, szól ki sajátos ezoterikus pozíciójából, az ezoterikus fedezék mint az egyén és a sokaság gyögyíthatatlan szembenállásának metaforája mögül. És végeredményben a szöve-gek e tematikája eredményezné – állítólag – az ellentmondást nem tűrő, elviselhetetlenül fals és fülsértő apodiktikus hangnemet. Mert hát tegye föl a kezét az az olvasó, aki szíve-sen vállalja magára azt a szerepet, hogy ő maga a tömeg, no jó, legalábbis egy a beavatan-dó sokaság közül, akinek meg kell mondani, szabad-e tejszínhabbal ennie a földiepret...

[*metaszöveg, ezotéria II.*] Nem vonom tehát kétségbe az olyanféle, Hamvasra vonatkozó kitételek jogosságát, mint amilyen például a szintén Mészölytől származó idézetben is áll: „Hamvas a filozófáló ember típusaként a magyar gondolati prózában tölt be kivételes pozíciót, azon egyszerű oknál fogva is, hogy a magyar gondolati prózában és esszéiben ő egy sajátos foghíj dolgozik, melyet a magyar tudományos és gondolkodói érdeklődés beépítetlenül hagyott. [...] az általános magyar olvasói érdeklődést hallatlan intenzitással irányította egy olyan művészi terület felé, amelynek nálunk nem voltak meg a tradíciói.” Csakhogy – sajátos természete miatt – épp e foghíjról tudunk a legkevesebbet: magát Hamvast parafrazeálva, nem tudjuk, hogy tudjuk-e vagy sem, mit rejt a múlt mélységes mély kútja. Hamvast nevezhetjük ugyan „ezoterikus” szerzőnek, de csak a szónak abban az értelmében, amellyel Thomas Szlezák a Platónnak tulajdonított törekvést jelöli, jelesül, hogy a „tudással szigorúan a címzett személyére szabott, vagyis ‘ezoterikus’ módon” kell bánni, azaz meg kell keresni a szólásnak, a megszólalásnak azt a módját, amely hozzáse-gíti a címzettet, a hallgatót ahhoz, hogy a szóban forgó tárgy alapját ő maga lelje fel végül önmagában. Meggyőződésem szerint ennek a (talán tudatos, talán ösztönös) törekvésnek tulajdonítható Hamvasnál az a nehezen azonosítható, a bevett beszéd- és megismerésmó-dok egyikéhez sem sorolható [lásd még: *zárvány és foghíj*] „saját” nyelv és sajátos műfaj megteremtésének kísérlete, amelyet az egyszerűség kedvéért nevezünk metaszövegnek. A „meta” előtag egyrészt, ha csak „áthallásosan” is, a „metafizikára”, másrészt a metatudományok (azaz a tudományok lehetőségfeltételeit kutató tudományok, úgymint metaaxiomatika vagy metamatematika) elnevezésére játszik rá. Hamvas ugyanis kétség-kívül olyan szövegeket ír, amelyek szinte maradéktalanul besorolhatók lennének a „szépirodalmi szöveg” jelentéstartományába, onnan mégis kilógnak, mivel Hamvas a szöveghez mintegy kívülről közelít, amennyiben a szöveggel (a szövegben) a szöveg lét-rejöttének folyamatát (is) rögzíteni kívánja.

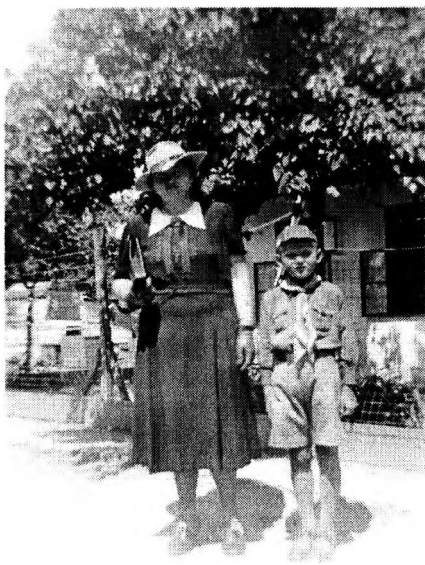
[*esszé I.*] Mihail Epstein korszakos jelentőségű, ám az esszé ügyében nálunk lefolyta-tott viták tanúsága szerint szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyott írásából [„A kötetlen műfaj törvényei”, *Orpheus*, 1993. 2–3. sz. 176–211. o.] tudható, hogy az esszémű-faj megteremtője, Montaigne könyvének második részében [*Esszék*, II/18., Jelenkor Ki-adó, Pécs, 2002. 416. o.] úgy határozza meg művét – és ezzel mintegy definiálja is az esszé műfaját –, hogy az nem csupán a „valamilyen sajátos, külsődleges célok vezérelte” és az „időtöltést” szolgáló „más könyvekkel” áll szemben, hanem hogy benne teremtődik meg a mű (az objektum) és a szerző (a szubjektum) sajátos – a modern önmegismerés egyik

formáját is megelőlegző – viszonya. Ám az esszében, ahogy *A magyar Hüperión* kapcsán fentebb utaltam is rá, az 'én'-nel kapcsolatos tudnivalók nem egységes, állandó, az elbeszélésbe szervesen illeszkedő témaként funkcionálnak, hanem mint a szöveg megszakításai, szünetei [vö. *zárvány*]; az 'én' annyira nem azonos saját mivoltával, hogy többnyire képes 'nem-én'-ként szerepelni – lehet 'bármilyen világon'. Innen ered a valamire való esszében a nézőpontok szeszélyes váltakozása, a diszkurzív egynesvonalúság helyett a gondolatmenet körkörös szerkezete, a „cikkcakkok” és vargabetűk, a hirtelen váltások és az „ugrások” az egyik tárgyról a másikra, az előadásmód töredezettsége. Ha elfogadjuk, amit megkerülhetetlen műfaji alapelvként Montaigne egyszer s mindenkorra rögzített, nevezetesen, hogy az esszé legfontosabb tétje az esszét író személyiségnek az esszéíró általi meghatározása (voltaképpen „önmeghatározása”), akkor az esszé nem is működhet másként, mivel a 'meghatározó én' végérvényesen sohasem képes a maga teljességében körülhatárolni „tárgyát”, a 'meghatározandó ént', hiszen szubjektumként minden alkalommal túllép önmagán mint objektumon.

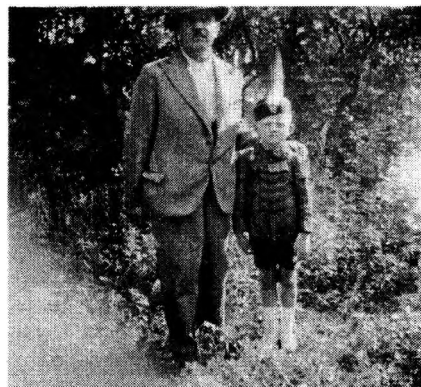
[*Redlichkeit*] Nem csoda, ha Hamvas esszéi (tulajdonképpen egész életműve) inkább tekinthetők aforizmák laza együttesének, a gondolatok ide-oda cikázó játékának, mint azok rendszeres-logikus kifejtésének; meggyőző képeiben és metaforáiban nem ritkák a váratlan hasonlatok és fordulatok, de az esetleges önellentmondások sem, hiszen ezeknek nem annyira a leírás és a megfontolt magyarázat, mint a kiélezett kérdésfelvetés, a meghökkentés (olykor az olvasó fölháborítása és megbotránkoztatása) a céljuk, és ezért sokszor inkább hasonlítanak vad és fésületlen érzelmi kitörésekre, mint józan és módszeres vizsgálat eredményeire. Úgy tesznek kijelentéseket a világról, hogy egyrészt önmagukról, másrészt a szövegek szerzőjéről szólnak. Amit mondanak róla, az nem *richtig* és nem *falsch*, hanem *redlich*. Úgy érzem ugyanis, s ez indokolta írásom elején a Nietzscheparafrazist, minden okunk megvan rá, hogy miként Jean-Luc Nancy Nietzsche-t, mi is a „megbízható”, a „becsületes” jelzővel illessük Hamvas beszédmódját. Hiszen Nancy azt a megállapítást nevezi *redlichnek*, amely „megfelel annak, amiről számot ad. Megfelelően szabott beszéd, Rede ez, logos homioios: bizonyos értelemben az igazság beszéde” – „bizonyos lehetek a mondottakban, [amelyekkel szemben] semmiféle gyanakvással sem kell élnem. A tisztesség tehát az, amelynek szavahihetőségét az ember nem kell, hogy ellenőrizze. Nem annyira megfelelés ez annak, ami a beszéden kívül és azon túl marad, mint inkább olyan beszéd, amely magától visszaigazol vagy re-prezentál, [és amelynek] Igazságát nem kell alárendelni alkalmassága vizsgálatának és bizonyításának, hiszen alkalmassága – ha ez a fogalom e vonatkozásban még egyáltalán értelmes – közvetlen és nyilvánvaló, magában a kijelentésben rejlik. Tisztes az a beszéd, amellyel szemben nincs helye kételynek: s ez nem valamely tekintélynek köszönhető, s még kevésbé tetszőlegesen kialakított verifikációnak. Hiszen nem a tudás, de nem is a hit birodalmába tartozik.”

[*erős gondolat, esszé II.*] Ám ha a hamvasi szöveg folyamatosan kiszolgáltatja is magát a permanens destrukció lehetőségének, ez csak azért van, hogy helyet hagyjon az „ismeretlennek”, mely persze megint csak nem mond ellent annak, hogy Hamvas (sok esetben) úgy veti el a grammatika és a logika szabályrendszerét, úgy destruálja a megszokottabb poétikák normáit, hogy az így létrejövő hang sohasem veszít „testességéből”, és maga a szövegegész mindvégig magas szinten átpoetizáltnak hat. Más kérdés, hogy aligha eldönthető: vajon Hamvas írói praxisa a valóságnak valamiféle „imitációját” adja-e, vagy, éppen ellenkezőleg, Hamvas írásait olvasva a „valóságteremtés” folyamatának válik részesevé az olvasó. Nem csupán valamiféle (nevezzük az egyszerűség kedvéért: romantikus) önmeghaladásról és önmegalkotásról van tehát szó Hamvas esetében, hanem arról is, hogy – a költészet és a filozófia tudatos (vagy pusztán csak: elkerülhetetlen) összekapcsolása révén – az „erős gondolat” paradigmáját teremti meg. Az erős gondolatot mint *hapaxot* a Vattimo-féle „gyenge, azaz »posztmodern« gondolattal”, az *il pensiero debole*val szembeállítható para-

digma megnevezésére használok, amennyiben ez utóbbi éppenséggel nem tör a kultúra egészének radikális megkérdőjelezésére és újraalapozására, vagyis nem kívánja saját történelmi – és személyes! – pozícióját döntőnek, illetve saját történelmi korszakát végpontnak beállítani. Az erős gondolat képviselője azonban olyan reflexiórendszert teremt meg, amelyben a kortárs (a mindenkori, az éppen aktuális) kultúra radikális kritikája mellett megpróbálja újraalapozni és/vagy újraértelmezni annak egészét. Hogy e reflexiórendszer kidolgozásához elégséges-e vagy a legmegfelelőbb-e a művészet, az autonóm, önmagáért való, érdek nélküli szépség terepuma á la Kant, persze kétséges. Hamvas válasza sem egyértelmű. Mert miközben egész életműve nem egyéb, mint patetikus hittétel amellet, hogy a „létezés csak esztétikailag igazolt”, hogy „a létező igazsága csak a műben nyilatkozik (nyilatkozhat) meg”, ugyanakkor műveiben éppen egy kifejezetten esztétikaellenes, „elkötelező [jellegű és érvényű] valóság” feltámasztásának igénye munkál. Más szavakkal: Hamvas egy lényegileg nem „esztétizáló” (hanem „ontologizáló”) művészet magas szintű poétikai megalapozására tesz kísérletet szinte majd’ minden jelentősebb írásában, melyekben a szépség számunkra nem pusztán a valóság lehetséges értelmeként, hanem mint az ember számára kötelező érvényű, az emberre kötelezettséget rozó, magábanvalóan létező valóságként jelenik meg, olyan valóságként, amely a hagyomány történelem- és egyénformáló szerepére kérdez újra és újra rá. És ennek egyáltalán nem mond ellent a, meggyőződésem szerint, Hamvas számára is maradéktalanul elfogadható pessoai gondolat: „Mindaz, amit az ember kimond vagy kifejt, egy elejétől a végéig kitörölt szöveg széljegyzete. A széljegyzet tartalmából többé-kevésbé kihámozható, hogy mi lehetett a szöveg jelentése, de valami kétely mindig marad [bennünk].”

Szederkényi Ervin édesanyjával,
Linde Magdolnával 1944 körül.

Szederkényi Ervin édesapjával,
Bollóg Jánossal 1940 körül.

REMÉNYIK, A *HELIKON* ÉS „AZ ÚJ ARCÚ MÁS”*

Uralkodnak rajtam durva hatalmak
És sötét kényszerek –
(Reményik Sándor)

A férfi volt, ki mindig visszatér,
Ahányszor egy kor számot vet magával,
És tudni akarja, hogy mennyit ér.
(Rilke)

Mindkét mottót az *Erdélyi Helikon*ból másoltam ki, mindkettőt az 1941-es évfolyamból. Az első a *Megszállottan s szétdaraboltan* című versből való (a vers alatt olvasható keltezés: Kolozsvár, 1938. november 9.), a másodikat tulajdonképpen kölcsönveszem Jékely Zoltántól, a mélységesen személyes hangú Reményik-búcsúztató, az *Arion* élen találtam. Azt gondolom, a kettő együtt alkalmas rá, hogy sokadik Reményik-olvasatunkhoz irányjelző legyen. A huszadik század első feléből örökölt, a kilencvenes évektől erőteljesen közénk idézett „márványember” helyébe a valóságos költőembert állítani: ehhez segíthetnek hozzá a választott mottókban felvillanó szempontok. Együttal arra is figyelmeztetnek, hogy az untig emlegetett-szavalt antológiadarabok mellé próbáljuk végre odahelyezni azokat a szövegeket is, amelyek teljesebbé, igazabbá alakítják a Reményik Sándorról a „szakmában” és a nagyközönségben kialakult képet. Folyik ilyen irányú könyvkiadói munka és kutatás, magunk is ezt az utat próbáljuk járni jó néhány éve, de még nagyon sok az ismeretlen forrás, az alig-ismert Reményik-vers, levél, értekező írás.

Az *Erdélyi Helikon* 1928 és 1944 között megjelent tizenhét évfolyama számos meglepetéssel várja azt is, aki már átlapozta párszor ezt az elhallgatást-kiátkozást bizonyára túlélt, az irodalomtörténet-írástól több figyelmet érdemlő kolozsvári folyóiratot. Reményik-ügyben az első reflex a *Pászortűz*ért nyúl, hiszen Reményik Sándor ennek (a köztudatban élőnél szintén érdemlegesebb erdélyi „családi lapnak”) volt 1921-től a főszerkesztője, hosszú időn át az egyik meghatározó személyisége. Amellett, hogy a konzervatívabb *Pászortűz* és a kétségtelenül liberálisabb *Erdélyi Helikon* közt tematikában és a szerzők te-

* A magyar líratörténet és (irodalmi) sajtótörténet XX. századi fejezeteiben – még az első negyven-nyegenöt évre vonatkozóan is – vannak fehér foltok, illetve nagy elrajzolások. Merem állítani, hogy az irodalmi köztudatban, a szakmán belül sem tartják érdeme szerint számon az *Erdélyi Helikont*. Korábban politikafüggő volt a megítélése, aztán kiment a divatból a lappal való foglalkozás. Reményik Sándorról, a Babits és Németh László által az erdélyi költőnek nevezett jelenségről csak részben állítható ugyanez; ő ugyanis tegnap is, ma is egyfajta Erdély-politikával kapcsolattott-kapcsoltatik össze – és bizonyos körben (főként Erdélyben) divatja van. Ez a divat azonban elfedi a költői-irodalomszervezői életmű egy jelentős részét, talán éppen azt, amely új értéket szerezhetne a rendkívül gazdag Reményik-örökségnek. Legalábbis azok közt, akik például Babits Mihályt, Jékely Zoltánt nem tekintik eleve „meghaladottaknak”. Őket szeretném megszólítani a tanulmányommal. – K. L.

kintetében volt átjárás – elég a két költő-szerkesztőre, Reményikre és Dsidára utalni –, az 1918 utáni erdélyi magyar irodalom egésze nem volt annyira megosztott, mint azt a múlt század ötvenes-hatvanas éveinek osztályharcos sajtója, irodalomtörténet-írói, illetve emlékezői hirdették. Jékely, aki 1935-ben tette közzé a háború utáni erdélyi magyar irodalomról és Kuncz Aladáról írt tanulmányát, határozottan állítja: „A Pásztortűz-csoport kapcsolatot tart az Ellenzékkel, a Bartha Miklós által 1860-ban alapított kolozsvári napilappal, melynek irodalmi szerkesztője 1923-tól Kuncz Aladár. [Tegyük hozzá: 1924-től Áprily Lajos is.] Itt kezdődik Kuncz békítésből és kiegyeztetésből álló irodalmi-diplomata küldetése...” Az egyeztetés („békítés”) Kuncz halála után is folytatódik. A kilencedik helikoni találkozó jegyzőkönyve (Marosvécs, 1934. június 22-24.) ezt külön is hangsúlyozza. Az ide vonatkozó szöveg: „Reményik Sándor, Kovács László, Járosi Andor, Makkai Sándor, Császáz Károly, Dsida Jenő, Moldován Pál, Nyíró József, Bánffy Miklós és Kós Károly hozzászólása után megállapítják azt, hogy a Helikon és Pásztortűz között ideális együttműködés valósítható meg, s hogy az mindkettőre nézve üdvös és gazdaságos lehet anélkül, hogy egyik a másiknak eredeti célkitűzéseit és egyéniségét érintené. Az Erdélyi Helikon és Pásztortűz szerkesztősége állandó érintkezést tart fenn, és időnként a Helikon és Pásztortűz vezetősége közös megbeszéléseket tart. A testvéri kézfogást esetleg félremagyarázó közlemények vagy beállítások kikerülése végett erre vonatkozó kommuniké szövegezését tartják szükségesnek, ennek megszövegezését közös bizottságra bízzák. Az együttműködés gyakorlati részének megvalósítására az időnként érintkező vezetőségeket és a két szerkesztőséget bízzák meg.”

Reményik Sándornak – talán egyetlen (1933-as) pillanatot leszámítva – nem volt szüksége ilyen egyeztetésre-békítésre. Az *Erdélyi Helikon* első szerkesztője, Áprily Lajos a kolozsvári Református Kollégiumban iskolatársa volt Reményiknek; érdemes megjegyezni itt, hogy noha Áprily volt az idősebb (három évvel), az 1920-as (R. S. kolozsvári lakásán történt) újratálkozásokor tisztázták: nem a fiatalabb, hanem a nagyobb diák őrizte meg emlékezetében a majdani költőtársat, barátot, az akkor még „csipkegalléros kisfiú” kollégistát. (Az esetet Áprily egy tervezett Reményik-emlékkönyvbe szánt esszéjében meséli el; a kézirat az *Álom egy könyvtárról* című Áprily-kötetbe került be, 1981-ben.) A barátság, a kölcsönös szeretet és tisztelet aztán egy életen át tartott. A Reményik-örökség őrizte bizonyítékokat hosszan lehetne elsorolni, akár az *Erdélyi Helikon* lapjairól is; a vallomásos vers, az *Arany napokból a bíbor berkenyc* alighanem a legelkötelezettebb tanúságtétel (1940-ben jelent meg a *Helikonban* Áprily Lajosnak ajánlva):

*De én tőled tanultam:
Van egy világ
Idő s embertörténelem felett!
Én most itt őszi, havasi világban,
Barangolva a verseid nyomában,
Ki akarom kiáltani Neked,
Míg a Sors végleg közibénk nem áll:
Mi voltál nekem: Barát, Költő-testvér,
Ember-minta és férfi-ideál!*

(A „Sors végleg közibénk nem áll” sor nem egyébre, nyilván Reményik halál-érzetére utal.)

Egy érdekes, *Helikon*-történeti mozzanatot ugyancsak érdemes kiemelni a dokumentumok rengetegéből, ami viszont Áprily féltő szeretetét messzemenően bizonyítja. Reményik Sándorhoz címzett, 1934. január 2-i levelében ezt olvassuk: „A Helikon. Ezt a gondolatot minden ravaszága mellett is nagyon szimptomatikuskak tartom. Úgy látszik, ők is ráeszméltek erkölcsi mivoltod tőkéjére és jelentőségére. [...] Sajnállok és félt-

lek. A Helikon ügye nem állhat olyan jól, hogy aggodalom nélkül ajánlhatnám a szerkesztés elvállalását. Ide a Te eszményi célkitűzéseiden kívül amúgy is kellene még egy ember, szívós, adminisztráló, lemorzsolhatatlan, hogy Te ott is megmaradhass termékeny, becsületos törekvéseket csoportosító erkölcsi tartaléknak. Hogy leveleket ne írj, ne tépelődj, és a völgyi viharok felett is felemelhesd a fejed egy kékebb erdélyi atmoszférába. Féltetek, mert ha a Helikon bukik (itt [mármint Budapesten, K. L.] olyan pletykát is hallottam, hogy B. kifelé készül), akkor a decrescendo ódiúját a Te félreállt s aztán a félreállásból kormányhoz álló ellenzéki ségedre hártják [...] Akik felvetették a gondolatot (úgy sejttem, M. Sándor és B. együtt), számot vetettek-e a te ilyen irányú erkölcsi idioszinkráziáddal? Sajnálalak, mint ahogy a fiamat sajnálom, mikor azt látom, hogy előbb-utóbb reá fog lépni keserű emlékü útjára az én életemnek.”

A „tán légüres pasaréti térben” végiggondolt lehetőségek alakulása, illetve elvet(él)ése külön kutatandó tárgy – a lényeg az, hogy Reményik Sándor kezdettől egyértelműen az *Erdélyi Helikon* belső köréhez számított. Bánffy Miklós (egyébként ő az Áprilylevélben emlegetett B.), aki a *Helikon* és írói nevében búcsúzott Reményiktől a Házsongárdi temetőben, így kezdte gyászbeszédét: „Reményik Sándor a miénk is volt, talán jobban a miénk, mint bárki másé.” (Zárójelben megjegyzendő, hogy itt – vagy itt is? – került nyilvánosságra a második bécsi döntés után súlyos depressziót átélő költő kifejezett akarata, hogy áttelepedik a továbbra is Romániához tartozó Dél-Erdélybe. A Bánffyszövegből idézve: „Ez utolsó évben, ilyen betegen, gyöngén, mégis, – tudom, – arra készült, hogy átmegy – odatúl. »Azoknak van szükségük reám!« – mondotta nekem.) Az irodalomtörténész Jancsó Elemér 1942-ben kiadott tanulmányában (*Reményik Sándor élete és költészete*) pedig szentenciaszerűen jelenti ki, tételestí: „A Helikon megteremtésével létrejött irodalmi egység új korszakot jelent a háború utáni erdélyi irodalom történetében. Az új írói csoportosulás három vezető egyénisége, ideológiai iránymutatója: Reményik Sándor, Kuncz Aladár és Tamási Áron. Egyik az erdélyiség gondolatának, másik az európai kitekintésnek, a harmadik a székelységből megújuló népi gondolatnak és irodalomnak legjellegzetesebb kifejezője. Mindhárman látszólag más és más írói szemlélethívei, valójában azonban költészetük azonos talajban gyökeredzik.” (Az idézethez, zárójelben, két megjegyzés kívánkozik. Az egyik: kicsit furcsa, de talán a *Fekete kolostor* jogán lehet Kuncz esetében is költészetet emlegetni. A másik: Jancsó annak ellenére emeli ki Reményik helikoni érdemeit, hogy egy évtizeddel korábban Reményik Sándor éppen az *Erdélyi Helikon*ban utasította vissza keményen Jancsónak „az egész erdélyi polgári társadalom és irodalom felett” mondott „könyörtelen ítéletét” és a transzszilvanizmust elmarasztaló, „internacionálisan kicsengő” hangját.)

A személyes kapcsolatok és irányzatos (ideologikus) beállítások után nézzünk néhány adatot. Reményiknek az *Erdélyi Helikon*ban 110 verse (egy műfordítással együtt 111) jelent meg. 1928 és 1941 (halálának éve) között minden évfolyamban jelen volt. Sokszor könyvkritikával, recenzióval is – összesen 27 alkalommal. Versközléseinek évek szerinti megoszlása: 1928 – 7, 1929 – 6, 1930 – 8, 1931 – 10, 1932 – 7, 1933 – 1, 1934 – 5, 1935 – 2, 1936 – 10, 1937 – 12, 1938 – 1 (a 18 részből álló *Hontalan versek*), 1939 – 1, 1940 – 14 (ebből 9 másodközlés, a bécsi döntés alkalmából összeállított erdélyi vers- és prózaválogatásban), 1941 – 22, 1943 – 4 (az *Egészen* című posztumusz Reményik-kötetből). Kritikát közölt a *Helikon*ban Kós Károly (*Erdély, Kalotaszeg*), Áprily Lajos (*Idahegyi pásztorok*), Bánffy Miklós (*Martinovics, Megszámláltattál*), Tamási Áron (*Ábel a rengetegben*), Illyés Gyula (*Három öreg*) műveiről, a *Klingsor* erdélyi magyar számáról, fiatalok antológiáiról. 1930 februárjában Reményik Sándor mélt.ítja, vezérhelyen, Kuncz Aladár előző számban napvilágot látott korszakos ankétját (a József Attilát, Illyést, Balázs Ferencet, Csuka Zoltánt, Dsida Jenőt, Hevesi Andrást, Ignóus Pált is megszólaltató *Fiatalkorok*) – a szerkesztőénél is teljesebb elismeréssel, *Magyar szívárvány* cím alatt.

Mindezek ismeretében meglepő az a most hozzáférhetővé vált, a legszorosabb baráti körébe tartozó Olosz Lajosnak küldött Reményik-levél (Kolozsvár, 1933. június 13.), amely nem csupán érdeklődik az EMIR, a *Helikon*-vezetés ellen lázadó Erdélyi Magyar Írói Rend mibenlétéről, hanem meglehetősen szigorú, sőt súlyos bírálatot mond a helikoni ügyintézésről, a vezérekről. A levélíró már olvasta Áprily Lajosnál a „kisjenői írói találkozás és új csoportosulás” jegyzőkönyvét (Berde Mária, Tabéry Géza és Olosz indította a vállalkozást); személyes tapasztalatait akarja most szembesíteni az Oloszék által elhatározottakkal. („A Ti állásfoglalásotoknak motivumait közelebbről és *éppen téled* szeretném tudni, ez csak tisztázhatja a jelenleg bennem dúló harcot, meghasonlást, és a saját állásfoglalásomra nézve esetleg döntő lehet.”) Tulajdonképpen az Erdélyi Szépmíves Céh szervezetével, vezetőivel, adminisztrációjával keveredett konfliktusba (az erdélyi magyar könyvek magyarországi terjesztése körül támadt a vihar, és ebben Reményik Budapesten élő sógora is érdekelt). Mindenért Kovács László felelne? „Bánffy, a ma is kétségtelenül nagyvonalú főúr anyagilag semmiért sem felel, és Kovács László, akinek semmije sincs, felel? És ennek fejében diszponál? El lehet-e hinni azt, hogy ne úgy menjen minden ma is ott, ahogy Bánffy akarja, Kós utolsó szava, hiszem, hogy őszinte szava szerint? Mehet ez így tovább? Lehet-e az erdélyi irodalom továbbra is kiszolgáltatva egy ilyen szervezetlen, zavaros, felelőtlen társaságnak?” A könyvkiadót érintő felháborodása átterjedni látszik a folyóíratra is: „Nem bírok a Helikon folyóíratnak írást adni többé, mert ők szerkesztik. Pedig Kovács László nem volt rossz szerkesztő. Nem tudom, ki áll Kovács L. gyenge egyénisége mögött...” A *Pásztorüzet* kívánja erősíteni „mint sáncot és végvárat”, passzivitást jelez az *Erdélyi Helikon* és a Szépmíves Céh irányában.

A történet intézményi folytatása nem tartozik szorosan témánkhoz – mint a felsorolt közlési adatok mutatják, Reményik Sándor szerzői minőségben feloldotta a zárlatot, 1934-től ismét sűrűbben közöl a *Helikon*ban, főként verset. Ha nem csupán a számokat (a versek, kritikák–recenziók számát) nézzük, hanem súlyukat is a folyóiratban, az 1928-as, az 1932-es évre és 1940-41-re érdemes erősebben odafigyelniük.

Áprily néhány mondatnyi (1928. májusi) beköszöntője után a lap programját lényegében már Kuncz Aladár adja a *Tíz év* című összefoglalójában, a költői program pedig Reményik Sándor *Mint aki elfelejtett emberül* című verséből olvasható ki. Ez már messze nem a Végvári-hang – nem azt keresi, ami elválasztja az embereket, hanem ami összeköthetné őket. Visszavonulás? Művészetbe-menekülés? Vagy inkább más távlatok keresése:

*Még néha próbálom az anyanyelvem,
Nagyon szeretnék megérteni mást,
S vágyom, hogy megértscnek engemet,
De belebotlom szárnyas vágyaimba –
És félre-szóllok, mint a lázbeteg.*

*Az ember-nyelvet aki elfeledte,
Meg nem tanulja újra soha már.
Mehalt, ki elfelejtett emberül.
De én haló-poromban álmodom,
Hogy van még nyelv az emberén kívüli.*

*Világ-nyelv, melyen nincs félreértés,
Világ-nyelv, mely szó nélkül magyaráz,
Világ-nyelv, mely végtelen szánalommal
Engedi beszélni a csillagokkal
Az élet rég kirostált szemetét.*

*Ha ezt a nyelvet bírnám megtanulni,
S minden bűbájos tájszólásait:
Hűlő szívemnek minden dobbanása
A Mindenséggel volna párbeszéd,
És szólnék, ahogy eddig soha még.*

Nincs azonban arról szó, hogy Reményik véglegesen feladná erdélyi önmagát. Ugyanitt, az első *Helikon*-számban egy másik verse, a *Kedves kertész...* szól az Órhegyről, „A délibábian – Erdély színei” sor pedig önmagáért beszél. És megszólal Reményik az úgynevezett schizma-pörben is. Ravasz László Budapesten elhangzott vádjára, miszerint Erdély ma szakadást hoz a magyar irodalomba, Benedek Elek, Berde Mária, Kós Károly és Makkai Sándor után (a júniusi, tehát második számban) Molter Károly, Reményik, Spectator, Szentimrei Jenő és Tabéry Géza válaszát közli a szerkesztő. Reményik Sándor ellenérvként az erdélyi magyar irodalom két forrására hivatkozik: az Ady-generációra („Schizma volt-e az ő forradalmuk? Ha schizma volt: nekünk is vállalni kell a szakadárságot, mert tudatosan vagy öntudatlanul, de bizonyos, hogy sokat tanultunk tőlük”) és a „saját életünkre”, az ősi erdélyi múltra s a jelen viszonyok különösségére. Ez utóbbi kútfőt véli mélyebbnek: „Ebből a kútfőből fakadnak újabban Erdélyben a történelmi regények, innen buzog, néha még zavaros erővel, de mindinkább tisztulva, a székely lélek még feltáratlan egész csodálatos világa. Ha ez szakadárság, akkor schizma és lázadás volt a magyar nemzeti szellemmel szemben Erdély egész történelme, önálló politikai múltja. De nem volt az a múlt és nem az a jelen sem.”

Az odafigyelést érdemlő újat, mondhatni áttörést – legalábbis a Reményik-életművön belül – az 1932-es *Helikon*-ban találjuk, versben és prózában (kritikában, esszében) egyaránt. *Élet és irodalom* címmel ankétot hirdet a folyóirat, az irodalom és a költő szerepére kérdeznék rá (a mai világban), egyben arra is, hogy „mennyiben más az erdélyi költő helyzete?” Az első számban Makkai Sándor válaszát három Reményik-vers követi, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek nem az ankétra születtek, de rájuk hivatkozott – válasz helyett – a költő. A három vers: a *Tények*, „*Elefántcsont-torony*” 1931-ben, *Rádióba mondom*. „Tények: szigorú, vas-szürke titánok” – ők tépik fel a költő behunyt szemét. A *Rádióba mondom* pedig a nemzedékek őrváltását híreli. A kételyekben sosem szegény, önmagát sokszor ostorozó Reményikben most hangsúlyosabbá válnak az efféle gondolatok, de az utána következőktől elvárja, hogy legyen fülük a valóságot és a „legnagyobb Leadót” meghallani:

*Én nem füleltem éber értelemmel
Az élet orgonázó titkait,
S mögöttük a legnagyobb Leadót,
Kit minden állomás csak közvetít.*

*Csak azt kívánom: az új arcú más,
Ki helyembe a mikrofonhoz jó,
Mielőtt szikra-szárnyon szava szállna,
Lett légyen soká néma felvevő.*

És ugyanennek a januári számnak „Könyvek és írók” rovatában szemlézi az *Új arcvonal* című antológiát. Reményik megállapítja a tizenkilenc fiatal erdélyi íróról, hogy – hála Istennek – nem *egyformán* fiatalok. Jancsó Elemérrel szemben László Dezső nagyon alapos tanulmányát emeli ki (*A kisebbségi élet ajándékai*). Debreczeni Lászlónál a felbukkanó Szabó Dezső-i „vérség-elméletet” kifogásolja, amelyet a szerző a magyar művészetre pró-

bál alkalmazni. A poéták közül Szemlér Ferencet, Bányai Lászlót és Varró Dezsőt dicséri. Végül pedig „az olcsó programmal, olcsó propagandával, plakáttal, reklámmal, szavalókórssal, »áruló írástudókkal«” Áprily verssorait állítja szembe.

Kétségbe nem vonható tény, hogy Reményiket ekkor már állandóan foglalkoztatja az irodalom, a költészet hogyan továbba. Illyés Gyulának a *Három öregben* megvalósuló lírája, ennek „átható földszaga, földíze” – az erdélyi lokálpatriotizmussal rokonítható dunántúlisága – egyértelműen kedvére való. „Így valóban csak a nép fia lát – méltatja Illyés kötetét –, megajándékoz bennünket újra gazdag és eredeti népi fantáziával, annak szülötteivel. De aki így lát, az Dózsa Györgyből csodálatosan tud Arany Jánosba áthangolódni. És ez az ereje, ez a nagy művészete.” Az apákon túl a nagyapákhoz való visszanyúlás eszébe juttatja a recenzensnek Kosztolányit. És Ady Endrét: „Ady is a nagyapákhoz ment vissza, talán azért nem értették az apák. De a Fekete Zongora után nagyon jólesik megint ez a Juhász-furulya, amelyik egyszerűbben csinálja. Neoprimitíven: mondanám talán, ha tanár volnék.”

Tanárian vagy inkább mesterien idézi halála ötvenedik évfordulóján Arany Jánost, *Balladák világa* című kiváló esszéjében. Itt is felbukkan Ady, ezúttal vele ellentétez, hogy a múltat és a jelent összekösse. A lelkiismeret mint a ballada lelke és a világot uraló lelkiismeretlenség foglalkoztatja, és ebben a morális érzékenységben Reményik Sándor találkozik – Szerb Antallal; Szerb ugyanis ebben a *Helikon*-számban *Arany János és Európa* címmel hasonló kérdéseken töpreng.

És ezzel még nincs vége Reményik Sándor 1932-es remeklésének az *Erdélyi Helikon*-ban. Az Illyés-kötet kapcsán is emlegetett lokálpatriotizmus, „a legszűkebb haza” és a mélység dimenzióiról értekezik Kós Károly *Kalotaszeg*-könyvét elemezve. A Kós-jelenségről nemigen írtak találobban, mint Reményik ebben a politikától induló eszmefuttatásában: „Visszavonuló élet, igénytelenedő élet, méreteiben szűkülő, kvalitásában növekedő. Annál inkább, minél erősebben nehezedik a politikai letöröttség után a teljes gazdasági letöröttség reánk. A visszavonulás útja politikából kultúrába, országházból templomokba, nemzeti pantheonokból falusi cintermekbe vezet. Az általánostól a különöshöz, a patriotizmustól a lokálpatriotizmushoz. Az egységes magyar nemzet-lélektől Erdély lelkén át Kalotaszeg lelkéig. Kétségtelenül menekülés ez: etnikai és egyúttal etikai azíliumokba, menekülés államtalan és hatalomtalan népi egységekbe, családba, vallásba, művészetbe, bensőségbe. Egyszóval: lélekbe. De ez a látszólagos visszavonulás egyúttal hódító és felfedező körút. Önmagunk, gyöker-magunk megismerése és birtokbavétele. Látszólagos szétszóródás, mely voltaképpen a legerősebb szervezet.”

Hasonlóképpen közeledik a fiatalabb írótarshoz, amikor a maga és olvasói számára értelmezi Tamási Áron Ábelét, az *Ábel a rentgetegben*. Itt is előbukkan Ady: találkozás a (*Páosztortűz*-szerkesztőként) az első Tamási-novellával valami hasonló gondolatot váltott ki belőle, mint amikor Ignotus a *Fekete zongorát* olvasta. Tamásival is hadakozik, birkózik Reményik, akárcsak Kóssal (a *Czímereseket* rossz regénynek tartja), amit viszont a Hargitáról hozott Tamási Áron, abban maradéktalanul gyönyörködni tud. A „madárnak s a melegnek szárnya van s szabadsága, az embernek pedig egyetlen szülőföldje és sok kötelessége” – ez Reményik Sándor szerint „a tizenhárom esztendő erdélyi program – székelly fogalmazásban”. Vívódását, vitáját a Tamási-művekkel, a Tamási-jelenséggel döbbenetes őszinteséggel vallja meg ezeken a *Helikon*-oldalakon. Nem kell a részletekben egyetértőnk Reményikkel, hogy értékelni tudjuk e vallomás erkölcsi nagyságát. Íme: „Tusakodtam Veled, Tamási Áron, szerettelek és majdnem gyűlöltelek egyszerre. És féltettem tőled sok mindent. Sokszor bántottál bennem olyasmit, amit magamnál nagyobb-nak tartottam. Értsd meg jól: nem magamat féltettem s nem azt, aki vagyok. Mert por és hamu és haszontalanság vagyok. Azt féltettem s annak az értékeit, aki lenni szeretnék. Nem azt féltettem tőled, amik vagyunk, úgy, ahogy vagyunk: Egyházak, Magyar Párt,

Hivatalos Nemzeti Álláspont, Magyar Nép, Minerva, Pásztortűz, Helikon, Szépmíves Céh. Nem. Mert mi mindnyájan, ahogy vagyunk, por és hamu és haszontalanság vagyunk, és méltók a kritikára, sőt az ítéletre – akárcsak Temagad, Tamási Áron. Azonban mindnyájan *jelentünk* is valamit, ami *több* nálunk, s néha úgy éreztem, hogy eziránt a több iránt nincs Neked érzéked, hogy megtalálsz egészen vadulni és kiöntöd a feredővízzel együtt a gyermeket is. Az eszményeinket féltettem tőled néha. Máskor megint másként mutatkoztál. És látod, ezt a sokféleséget benned, és ezt a bizonytalanságot magamban nem mertem vallani és vállalni – mert kifejezni sem tudtam.

És – úgy éreztem azonkívül, hogy még mindig nem tudok székelni elég jól. Ma is úgy érzem. De hála Istennek, amíg engem székelre tanítottál, – Te megtanultál országgraszolóan magyarul – Tamási Áron.”

Az 1932-es *Helikon* örzi Reményik költői életművének egyik legnagyobb – legegyszerűbb és legmonumentálisabb – darabját is: a Jékely Zoltánnak ajánlott „természetleíró költeményt”, az *Őriült telekre őriült tavaszok* címűt. (Az 1941-es szabálytalan nekrológban, az *Arion*ban Jékely ehhez a Reményik-vershez tér vissza.) Mintha a fiatal Illyésnél értékelt – s a nagy költővé érett, öregedő Illyés művében, a *Kézfogások* verseiben kiteljesedett – egyszerű lírai hangot hallanánk, két évtizeddel korábban:

*Őriült telekre őriült tavaszok, –
A havas a Szamosba kavarog.*

*Tán a folyóba szakadt mindenestől,
Valamit számon kér az emberektől.*

*Vagy minden nyomorúság benne árad,
Morajjal tölti meg az éjszakákat.*

*Ez valami szabadság indulója?
Fiatal szíved talán a tudója.*

*Ha itt volnál ezen az éjszakán,
Egy ütemet kihallanál talán.*

*Vigasztalót, nem csak félelmeset,
És helytettem rónád a rímeket.*

*Hídról hajolnál a sötét folyóra,
Csapongna hajad szőke lobogója.*

*Néznéd áradó, friss, szabad-magad.
Én döbbenve nézem a partokat.*

A Petőfivel indult, Ady példájára figyelő Reményik Sándor itt megértette – és ki tudta fejezni, a magyar költészet XX. századi szintjén – „az új arcú mást”.

Az *Erdélyi Helikon* Reményik-története még hosszan folytatódik, és bizonyos tekintetben a negyvenes évek legelején tetőződik. A Végvári-Reményik által megszenvedett igazságok újfajta veresszövegekként mutatkoznak meg. „Korszerűtlenségüket”, lehet, nem csupán egyes Reményik-kortársak vélték valóságos korszerűtlenségnek – talán a Reményik-hagyatéknak csak egy bizonyos részét fogyasztók ma sem gondolkodnak másképp. Pedig hát az 1939-ben írt *Magunkba le* és az 1941. januári *Üzenet Sopronba*, a májusi

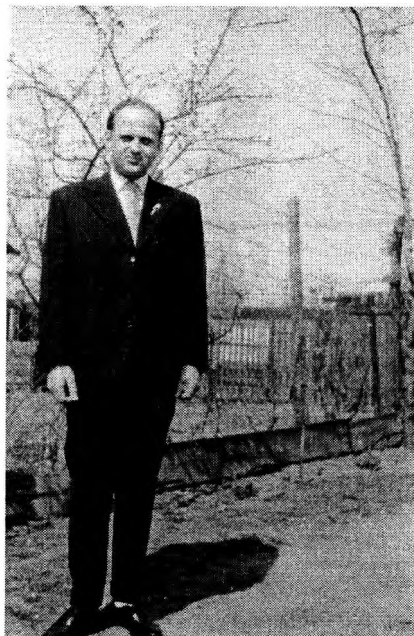
És így is őrzője a várnak s a Mi a magyar? ugyanabból az érzésvilágból fakadt. Reményik Sándornak szerzett joga volt – és maradt – elmondani: „Mert az országnál mélyebb a magyarság.” És azt is, hogy

*Csikoroghat az államgépezet,
Mert minden állam test és csikorog –
De Arany János dallama örök,
S Petőfin nem fognak ki divatok!
Vannak bolondjai a szerelemnek,
S örültjei a honfi-láznak is –
De néha nagyon is hamar kisül,
Hogy mindez múltó, balga és hamis.
Vannak korszakos szörnyű tévedések
És vad politikai divatok –
De néha egy-egy költő mondja el
Joggal: az állam mostan én vagyok.*

Ezek a verssorok az *Erdélyi Helikon* 1943. januári számában „A hátrahagyott versek” cím alatt voltak olvashatók.

Szederkényi Ervin 1952 őszén

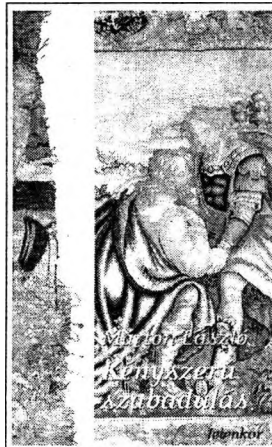
Szederkényi Ervin 1961. április 2-án,
esküvője napján

KÉPZELETBŐL ÉLETHŰEN

Márton László: *Testvériség*

Márton László művét, a *Testvériséget* szóban és írásban mindenki trilógiának nevezi; még Bényei Tamás is, aki tudomásom szerint egyedülként hívta fel a figyelmet arra a nem elhanyagolható tényre, hogy ez egy regény, s nem három komponensből összetevődő alkotás. (Tehát cáfolja, hogy a *Testvériség* trilógia lenne, miközben maga is a „trilógia” elnevezést használja.) Az is kétségtelen viszont, hogy a regény három könyvben jelent meg, mindháromnak önálló címe volt, s talán az sem pusztán tipográfiai kérdés, hogy a *Testvériség* cím mindhárom köteten/kötetben zárójelbe téve, illetve alcímként szerepeltetve tűnt föl. (Noha az egészen bizonyos, hogy ez a regény tulajdonképpeni címe, és ehhez képest az egyes kötetcímek csak „kényszerű” technikai megoldások.) Ráadásul időben elcsúsztatva, 2001 és 2003 között évenként jelent meg egy-egy könyv. Márton egészen furcsa, érdekes hermeneutikai szituációba hozta interpretátorait: ha a mű ugyanis trilógia, akkor kétségkívül lehetséges, sőt szükséges is minden egyes könyv különálló értelmezése, recepciója. Ed-digi legfontosabb, leginveciózusabb értelmezői közül (Bazsányi Sándor, Kálmán C. György, Schein Gábor, Borbély Szilárd, Bengi László például) így is jártak el, amikor az első vagy a második kötetet elemezték külön-külön, esetleg az első kettőt együtt (ironikusan tesszem hozzá, a harmadikat már senki; azt már csak a többivel egybefogva: Ágoston Zoltán, Keresztesi József, Bényei Tamás). Ha a mű viszont egy szöveg, akkor azért elgondolkodtató, hogy a szöveg lezárulásáig miről is beszéltünk korábban. (Valószínű, hogy ennek a problémának a nagyon erős végiggondolása készítette például Kálmán C. Györgyöt arra, hogy a *Kényszerű szabadulásról* írott bírálatában a kérdő mondatok döntő módon túlsúlyban vannak a kijelentésekkel szemben.) Nem lenne persze érdektelen a szöveg szinekdochés vizsgálata, tehát az, hogy egyes részei mennyire tükrözik és foglalják magukban az egésznek a jellegzetességeit (s arra juthatnánk, hogy bizony igen, nagyon erősen, nagyon kimunkáltan ott rejtőzik minden részben, részletben a teljes történet minden narratív eleme, eljárás módja, különös tekintettel az elbeszélés bizonytalanságokat kelthető jellegére), ám a *Testvériségre* mégis inkább az allegorikus alakítás és szemlélet a jellemző (erről majd később és más aspektusból tennék néhány megjegyzést). A szöveget már olvasók előtt talán nem kell bizonyítanom, hogy a három kötet csak nagyon korlátozottan tud önállóan „viselkedni”, lévén története (ha van ilyen neki), cselekménye (ha van ilyen neki) fabuláris szinten és időbeli tagozódásában összefüggő. Klasszikus példával élve, Móricz *Erdély-trilógiájából* nyugodtan kivehető a *Tündérbert* (azt is olvassák a legtöbben) anélkül, hogy *A nagy fejedelem* vagy *A napárnyéka* című részekre figyelnénk. (Ezzel persze nem akarom azt állítani, hogy teljesen függetleníthetők

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2001
199 oldal, 1400 Ft

egymástól, s különösen nem azt, hogy Móricz *trilógiája* mint egyetlen egység nem hordoz olyan tartalmakat, melyek az egyes darabokhoz képest többletjelentéssel bírnak.) A *Testvériség* története (bármilyen módon írjuk is le: soványnak avagy éppen gazdagnak) ugyanúgy tükröz valamit abból a klasszikus epikusi formálásból, amely úgy jellemezhető: a mű a végéről, visszamenőlegesen érthető és értelmezhető igazán; ami persze egyben a cselekménynek, történetnek a teleologikus felfogását, szemléletét is jelenti. Márton László alkotása azonban – s talán ez a regénynek az előbbi szempontokból tekintett alapvető paradoxona – nem jut el valamiféle végponthoz, célponthoz; olyanhoz semmiképpen, amely feloldaná az általában vett történet „rejtélyeit”. Tehát nem klasszikusan célulvú, noha természetesen a célulvúséget teljes mértékben nem tagadhatja meg (a legcsekélyebb teleologikus előfeltevés nélkül „szervezett” értelmezhető szöveg aligha képzelhető el). A paradoxon a *Testvériség* történetében éppen az, hogy a szöveg által keltett bizonytalanságok, a szöveg által hangsúlyosan tagadott (vagy erősen leplezett) célulvúség teljes körű megértéséhez és a szövegre való visszavetítéséhez mégiscsak el kell érünk a „végéhez”, hogy onnan belássuk, hogy tényleg nincs megoldása sem a történet felidézte „életnek”, sem az „irodalomnak”. Ennyiben pedig a mű – bár három részre van szabdalva – összefüggő; az elbeszélő mindvégig „rá is játszik” erre azzal a nem elhanyagolható elbeszélésmóddal, amelyben kötetről kötetre fenntartja a narratív feszültséget, a befogadói kíváncsiságot, hogy majd „egyszer”, a „végén” a rejtélyek lelepleződnek, kiderül: ki is volt Károlyi István, Károlyi Sándor gróf testvérbátyja, meg az is: miért is lett elbeszélve ez a szövevényes történet.

Mindez talán műfaji, szövegszervezési szempontból szörszálhasogatásnak tűnhet, mégsem minden jelentőség nélkül való, s hogy miért nem, az részben éppen Márton egy interjújából derülhet ki. 2001-ben, már a *Kényszerű szabadulás* után mondta el, hogy milyen okokból is szabdalta fel a történetet három részre. A magyarázatban keverednek az irodalmon kívül és az azon belül elhelyezkedő szempontok, bár én inkább hajlok arra a nézetre: az előbbiek döntöttek. Eszerint a szerző félt, hogy megismétlődik az *Átkelés az úvegen* (kereskedelmi) kudarca (mert a recepcióval aligha lehettek problémái, hiszen külön tanulmánygyűjtemény született róla), látta, hogy pályatársai hasonló méretű epikus vállalkozásai sem sikerültek ilyen szempontból, terjedelmi okok miatt: „(...) rájöttem, hogy (...) a szerkezetből adódóan lesz három kötet. Az első kötet arról szól, hogy Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja Bécsben találkozik halottnak hitt fivérével, a második kötetben hazaviszi, a harmadik kötetben meg perbe fogja. És kész, csókolom. (...) És még egy fontos szempont van, azon kívül, hogy elég alantas módon arra is rájátszottam, hogy az első kötet várákosokat keltsen, amiket majd vagy beteljesít a második, harmadik, vagy nem, meg hogy egy ekkora könyvet könnyebb elolvasni, mint egy nagyobbat. (...) a XIX. században gyakori dolog volt, hogy írók nagyobb terjedelmű munkáikat több kötetben publikálták, és az elég jól ment ...” Azzal most nem foglalkoznék, hogy ennyire őszintén és nyíltan emlékezem szerint senki nem érintette az előbb felvázolt, egyszerre kereskedelmi és hermeneutikai, befogadásesztétikai problémát; hogy az (értékes) kortárs magyar irodalomban bárki is bevallotta volna: igenis tekintettel akart lenni az olvasóra, no meg merkantilista megfontolások is vezették (egyébként meg füllent, persze nem szándékosan, mert a műben maga ezeket a külső-belső szerzői igényeket végül is távolról sem elégíti ki; valójában nem is állt szándékában). Sokkal fontosabb (csak erről Márton nem szól világosan), hogy a mű már megjelenési módjával is (hogy úgy mondjam, az első betűje olvasása előtt) egy irodalmi, epikai és formai hagyományra utal nagyon határozottan. Mégpedig nem is annyira XIX. századira (arra is persze, lásd például Dickens *Pickwick Club*ját, vagy általában az e században születő, a hírlapírással összeköthető, részben már más szerkezeti kérdéseket, problémákat is felvető *folytatásos regény* fogalmát; amikor Márton a „várákosok felkeltéséről” beszél, öntudatlanul is rámutat a folytatásos regény mint közlési forma „alantasságára”), ismétlem, nem is XIX. századi tradíciókra, hanem jóval korábbi epikus

formákra céloz. Csak egyet említek meg: Sterne *Tristram Shandyjét* (Bényei Tamás jogosan utalt arra, hogy a *Testvériség* és Sterne műve között nagyon komoly átjárások lehetségesek), mely 1760 és 1767 közt kilenc kötetben jelent meg. Ha a XVIII. századból araszolgatunk visszafelé, a barokk heroikus-gáláns regények és a középkori lovagregények forrásaihoz, akkor tisztán láthatóvá válik, hogy a szerző edíciós elképzelései mély rokonságban vannak e korok gyakorlatával. Az olykor összességében több ezer oldalt kitevő, egymást követő, éveken áthúzódó kötetek kiadása (a *Testvériség* elbeszélője említ is ezek közül egyet-kettőt; az egyik híres példa az *Amadís*, de Montalvo műve) bizonyára modellként szolgálhatott Márton Lászlónak is. Annál is inkább, mert a *Testvériség* nemcsak a kiadási formájával utal nyomatékosan egy valóságos, a nagy európai irodalmakban nyomon követhető írás- és szemléletmódra, hanem azzal is, hogy önnön szövegében tematizálja az első magyar nyelvű regénykezdeményt, a Mészáros Ignác által fordított, írt *Kártigámot*. Ha az előbb azt írtam, hogy a kiadási forma mélyen gyökerező európai hagyományokra támaszkodik, akkor a *Kártigámmal* ezt nem egyszerűen megerősíthetem, hanem nyomatékosíthatom is. A teljes érthetőség kedvéért tegyük ehhez kis történeti kitérőt.

Mészáros Ignác *Kártigámja*, mely a *Testvériség*nek részben az epikusi hátterét, részben – más szempontból – az epikai alakítottságának a lényegét alkotja, 1772-ben jelent meg. Magyar szakos egyetemi hallgatók réme, majdnem olvashatatlan mű, melynek azonban nem csekély érdemei vannak (Márton László *A kitaposott zsákutca* című esszéjében említi is erényeit s persze fogyatékoságait). Azon túl, hogy a regény nagy siker volt, a korabeli olvasóközönségnek hosszú éveken át kedvence, nem túl sok mondható el róla. Nem befolyásolta a magyar nyelv alakulását, nem volt hatással a későbbi, XIX. századi magyar nyelvű regényírásra. Bizonyos értelemben kitörlődött a nyelvi, epikai és még a kulturális emlékezetből is. (Petőfi brutálisan nyilatkozott róla egyik versében.) Márton László tehát egy teljesen elfeledett, de végül is valaha létezett hagyományra apellál könyvében. Hogy miért, arra több válasz is lehetséges, elsősre csak egyet emelek ki.

Említettem, hogy Mészáros regénye valójában fordítás, melyben az eredeti szöveget csekély mértékben önálló, maga által írt szövegekkel egészítette ki. Az „eredeti” 1723-ban látott napvilágot, német nyelven, bizonyos Menander álnevű szerzőtől, ki amúgy a David Christian Walther névre hallgatott. Ám az ő műve sem volt eredeti alkotás (modern kori értelemben semmiképp), mert valójában Johann Leonhard Rost (álneve Meletaon) *Die Türkische Helena* című, 1710-ben megjelent regényét dolgozta át. S hogy az epikusi bonyodalmakat még fokozzuk, Meletaon *Török Helénája* minden valószínűséggel (erről már az irodalomtörténeti kutatások és tanulmányok konkrétan nem szólnak, csak utalnak rá) valamilyen francia ősforrásra vezethető vissza (mint szinte minden heroikus-gáláns szövegvariáns a középkorban és reneszánsz-barokk időkben). Arról már aztán tényleg nem beszélnek részletesen, hogy a korszakkal foglalkozó elemző tanulmányok mindegyike kimutatja (s itt most nem a *Kártigámról* van szó), hogy a középkori-reneszánsz-barokk (francia, a spanyol pikareszk, később német) regények mintái szinte mindig visszavezethetők ókori, görög s főleg római forrásokhoz is. Márton regénye pedig ennél is tovább megy, amikor részben vizuálisan, részben szövegesen is utal Ézsau és Jákob bibliai történetére: tehát konkrétan és metaforikusan: a Könyvre mint az emberi emlékezet és történet alapszövegére.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2002
279 oldal, 2100 Ft

A most csak éppen felvillantott történeti folyamatnak több eleme is nagy, részben elméleti jelentőséggel rendelkezik, csak kiragadva említek néhányat. Már a *Kártigám* alakulástörténetéből is pontosan látszik, hogy a (középkori) barokk szerzők a mindenkori (eredeti) szöveget egyáltalán nem tisztelték, hanem aszerint használták, ahogy a mindenkori narratív elképzeléseik diktálták. Fordították, átírták, ráírtak a szöveg testére, s mindebből két dolog is következett: bár irodalomtörténeti forráskutatásokkal kimutatható ugyan, hogy mely szöveg melyik másiktól kapta az inspirációt, nehéz lenne megállapítani az eredetiséget, az originalitást. Még pontosabban: az eredetiségnek – először a romantikában nagy becsre jutó problémája – fel sem merül. A francia, spanyol, olasz, angol és német szerzők számára a korábbi szövegek – tehát a lejegyzett, írott (ám még ezeken túl, az orális) hagyományok – mint közös, mindenki által használható emlékezet kútfői működnek. E tényből kifolyólag egyfelől természetzerű a szerzőség semmibevétele, másfelől viszont egy nagyon szerves folyamatot is feltételez az epikai alakítás történetében; és végül harmadjára az is igen természetesnek tűnik fel, hogy ez a folyamat, illetve történet nemzetek fölött áll. Az a mód, ahogy az egyes nemzeti kultúrákból és nyelvekből az epikai forma és alakítás, narráció és megjelenítés, valamint tematikus motívumrendszer áttemelődik egy másikba, olyan közös európai diskurzusra utal, mely nem határokhoz és nyelvekhez köthető, hanem egyfajta „nemzetköziséghez”, valamiféle közösen birtokolt nyelvhez (amit érthetőbbé tesz az is, hogy a „roman” lényegében a latinról való átültetést jelöli, azaz eredetileg egy latin szöveg lefordítását, vagy egy latin szöveg hatására született művet; a közös nyelv tehát nem csak szimbolikusan értendő). „Ez a hatalmas irodalmi termés mégsem véletlenszerűen alakul, hanem a korábbi és kortárs szövegek folyamatos olvasásának és újraolvasásának függvényében. A burjánzó elbeszélésből a fordítók közönségük beállítódása, az ország és a történelmi korszak függvényében választják ki a nekik tetsző szereplőket és kalandokat. A középkori regény egyik fő jellemzője éppen állandó, »naprakész« megújulása” – írja a francia szerzőpáros, Michel Stanesco és Michel Zink monográfiájában (*A középkori regény története az európai irodalomban*). Megállapításaik is azt támasztják alá, hogy itt folyamatos és szerves alakulástörténettel nézhetünk szembe, amihez hozzátehető még, hogy „A szerzők az egész múlt teljességéből válogatnak, és a múlt az ő szemükben nem csupán lerakódott kulturális örökség, nem az immár végleg passzív elemek raktára, hanem olyan emberi kaland, mely a jövő felé mutat.” A *Kártigám* (s néhány más fordításregény) esetében érdemes mindezt egy villanásra összevetni a XIX-XX. századi nemzeti irodalomtörténet-írásban megmutatózó irodalomfelfogással. A konzervatív nemzeti irodalomtörténet-írás egyik kevéssé invenciózus képviselője, Császár Elemér például nemcsak arra hívja fel a figyelmet *A magyar regény története* (1922) című művében, hogy nálunk a regénynek milyen nyelvi és egyéb formai fogyatékoságai vannak (nem is szólva megkésettiségről, hiszen a XVIII. század második felében Sterne már éppen „szétírja” a műfajt; erről persze a tudós nem tud), hanem jóval inkább azt teszi kifogás tárgyává, hogy „a magyar léleknek, a magyar képzeletnek és érzésnek semmi része sem volt bennük. (...) a *Kártigámra* és társaira a magyar regény életre keltésében semmi szerep sem várt. Ezeknek fejlődéstörténeti jelentőségük nincs.” S bár ez utóbbiban nyilvánvalóan igaza is van, a fejtegetés burkolt lényege, hogy a *Kártigám* nyelvi-műfaji „nemzetek fölöttiségét” ellentétben állónak sugallja a XIX. századi nemzeti regény (Eötvös, Kemény, Jókai és Mikszáth) megszületésével. Márton László, amikor a *Kártigám*hoz fordul, akkor éppen ezt a „fejlődési” fokot lépi át a legteljesebb természetességgel, mintegy az előbb sorolt szerzők feje fölött próbál kapcsolatot teremteni egy mai posztmodern és az akkor épp csak születőfélben lévő (s el is vetelő) barokk gálans regény között. Vállalkozásában az tehát semmiképpen nem meglepő, hogy egy harmadrangú (és harmadrangú előzményeken alapuló), a mai olvasóközönség előtt ismeretlen magyar fordításregényt tett meg saját regénye alapjának-háttérének, hiszen ezzel (az eredeti mű értékétől függetlenül) saját regényét és általában a magyar epikát is egy ez idáig

a magyar regényírásban elfedett/elfeledett kontextusba, diskurzusba helyezte el (vissza). Sokkal meglepőbb (bizonyos mértékig kétséges is) a vállalkozásnak az az eleme, hogy az elbeszélőnek e kapcsolatteremtéshez valójában nincs vagy alig van (a Császár Elemér-i értelemében) anyaga, tehát magának kell megteremtenie a nem létező magyar regény XVIII. századi mintáját is, ahogy Aranyának a nem létező magyar eposzt. Innen származtatható Márton szövegének az a sajátja, hogy az elbeszélő néhány néven, igen csekély szövegen kívül a *Kártigám*ból szinte semmit nem idéz, viszont újraírja, illetőleg teljesen átírja azt mind cselekményében, mind történetében; az eredetiben alig említett Andró gróf például Márton megalkotásában főszereplővé válik, az eredeti főszereplője pedig, Kártigám, a *Testvériség*ben meg sem szólal (hogy Kártigám-Krisztina miért néma, arra a regény történetében tulajdonképpen majd Kollonch bíboros ad magyarázatot). Ám éppen ezzel az „átíró” gesztussal tud az elbeszélő jóval szorosabb és hitelesebb kapcsolatot teremteni a két szöveg (s részben két kor) között, hiszen semmi mást nem tesz, mint a középkori és barokk lovag- és galánsregények szerzői: újraolvas valamit, s ezáltal újra is értelmezi azt, s persze egyúttal aktualizálja is az olvasottakat. Egészen érdekes és kivételes, ahogy a barokk és a posztmodern szövegalkotási módokat ötvözni képes. Az egész eljárásban van azonban egy időbeli bökkenő.

Írtam már, a *Kártigám* magyar változata 1772-ben jelent meg, minden irodalomtörténetész elemzője egybehangzó véleménye szerint majd száz év késéssel az európai tradíciókhoz képest. A regényben elbeszélte történet ideje – amire a mű teljes címe is utal: „Buda Várának visszavételekor a keresztények fogságába esett egy *Kártigám* nevű török kisasszonynak ritka, és emlékezetes történeti” – a XVII. század vége. Márton regényének közvetlen elbeszélte történeti ideje is ugyanez (1697 szeptember elejétől 1699 tavaszáig), ám főszereplői – Károlyi Sándor, Barkóczy Krisztina, akik a *Kártigám*ot olvassák – nem ismerhetik valójában sem a magyar változatot, sem a Menander-, sőt a Leonhard Rost-féle német előképeket sem. Ráadásul a még meg sem született regény szereplői tevékenyen részt vesznek a *Testvériség* történetében, sőt, történelmében. Ha realista (sőt, kritikai realista) aspirációkkal és módszerekkel közelítünk a műhöz, akkor itt (valamint még számos más narrációs ponton) feloldhatatlan problémához érkezünk el. Márton *Testvériség*ének éppen ez az egyik narratív téje, hogy ugyanis miként lehet a valóságos és a képzelte elegyíteni, illetve egyáltalán elbeszélni. Ahhoz, hogy ezzel kapcsolatosan bármit is leírhasak, pár dolgot, de legalább hármat egy kicsit részletesebben kell megvizsgálnunk.

Először is a középkori és barokk regény történetképzését és -kezelését kell szemügyre vennünk. A *Kártigám* története – stílszerűtlenül fogalmazva – vadromantikus történet, melyben kitüntetett szereppel bírnak az álnevek, álruhák és az elbeszélő által önkényesen alkalmazott váratlan és megmagyarázhatatlan események, hogy végül aztán – követve az erkölcsi alapokon teremtett mintákat – minden jóra forduljon: a kikeresztelkedett, jó erkölcsét minden bajban őrző török leány és Tuszánói Sándor herceg szerelme beteljesül, egymáséi lesznek (valamint kiderül, hogy a török leány nem is török, hanem magyar nemesi származék). A történetnek sem elbeszélte ideje, sem elbeszélői ideje nincs; időtlen térben játszódik, átívelve országokon és nyelveken. Szereplőinek ezért nincs belső idejük sem, így gyakorlatilag bábokként jelennek meg egy tarka paraván előtt, azonosíthatóságuk pusztán éppen aktuá-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2003
281 oldal, 2100 Ft

lis elnevezésüktől függ, valamint külső megjelenésüktől (például: Kártigám > Krisztina > Bojárdó ugyanazt a személyt jelöli). A történetalakításban az elbeszélő teljhatalommal rendelkezik, bár – éppen a *Testvériség* tükrében – megfontolandó az is, amit a mű 1890-es kiadásának 181–182. lapján olvashatunk: „A gondos és szemfüles olvasó szeretné talán itt tudni, vajon minémű gondolatjai lehetnek akkoron a Krisztinának? De ez ha az eddig folytatott beszédünkre kevéssé az elméjét visszafuttatja, maga jobban elgondolhatja, mint azok neki vélekedési szerént megfejtegettetnének.” Az idézet nem öncélú, a bíráló olvasója összevetheti a *Testvériség* elbeszélőjének hangnemével, sőt olykor szöveges fordulataival, amikor részben önkényességéről, részben pedig az olvasóval való szövetségéről elmélkedik – legtöbbször ironikusan.

A *Testvériség* története ennél is egyszerűbb első megközelítésben (olvashattuk erről Márton László szavait). Károlyi Sándor Bécsbe utazik, hogy rég halottnak hitt, s most mégis felbukkanó bátyjával, Istvánnal találkozzék, onnét hazautaznak Szatmár megyébe, a Károlyi-birtokra, de már ekkor felmerül Sándor grófban (jól megfontolt érdekei miatt is), hogy István talán nem is a testvére, csak bitorlója a névnek, s az azzal együtt járó rangnak, birtoknak. Perbe fogja, hogy kiderüljön a (számára kedvező) igazság, de a történetnek ezzel vége lesz; nem derül ki semmi bizonyos: nem tudható, hogy Nagy Geci és Károlyi István azonos személy-e (tehát névbitorlásról van-e szó), vagy Károlyi Sándor igaztalanul perelt. Az elbeszélés közvetlen ideje rövid tartamú (alig másfél év), az elbeszélő idő viszont évszázadokat fog át mind előre-, mind visszatekintve a történet idejéből. A temporális elrendezettség tipikusan a klasszikus modern és a posztmodern szövegalkotáshoz utal. A szereplők mozgásában, megjelenítésében azonban a barokk gáláns regények formái mintái működnek közre (az *anagnorízis*, tehát az elveszettnek, halottnak hitt szereplő föltűnése, az álnév használat, s még a nem eltitkolása is felbukkan). Az alaptörténet háttérében ugyanakkor valóságos történelmi személyiségek (Károlyi Sándortól, a majdani áruló kuruc tábornoktól Kollonich bíboroson át Köleséri Sámuelig) lépnek föl, többnyire valóságos történelmi eseményekben (vagy legalább történelmileg igazolható szituációkban). A *Testvériség* tehát lehetne akár valóságos történelmi regény is (állítólag még a névbitorlási ügy is reális alapokon nyugszik), bármit is értsünk e fogalmon. Az elbeszélő azonban megbízhatatlan, és ezt teljesen világossá, átláthatóvá is teszi, mindjárt a regény 6. lapján: „Tizennégy év telt el az ostrom óta...”, olvashatjuk 1697 szeptember elején. Buda visszavétele a törököktől azonban 1686. június 18-án indult, s a Vár szeptember másodikán este hét órakor már felszabadul. Ez mindösszesen 11 év az elbeszélés idejéhez képest, s hogy ne legyenek kétségeink, nem véletlen tévedésről, elírásról van szó, az elbeszélő a 7. lapon ismételi: „az ostrom óta eltelt másfél évtized alatt”. A regény szövegében előre haladva aztán számtalan hasonló „esettel” fogunk még találkozni: kezdve azon, hogy az elbeszélő Károlyi Sándor a valóságban is létezett Klára nevű lányának születési dátumát (1698) bevallottan „kitolja” a történet idejéből 1700-ra, végezve azon (s ez csak egy apróság), hogy azt állítja: „kevással történetünk előtt” történt a világon elsőként hazánkban „bányabeli robbantás”, s ez Wenzl Ciprián nevéhez fűződik (a valóságban az első bányarobbantót Weindl Gáspárnak hívták, tettét nem „kevással történetünk előtt”, hanem 1627-ben Selmezbányán hajtotta végre).

Képzelt és valóságos tehát a regényben nagyon gyakran szétválaszthatatlan egymástól. Ebben ugyancsak a középkori és barokk szövegalkatás módszereire ismerhetünk rá. A már idézett francia szerzőpáros a következőképpen definiálja a módszerből következő szemléletet: „A regények szerzőit (...) nem az érdeklő elsősorban, hogy milyen is a viszony elbeszélésük és a történelem között”, noha sokszor önmagukat történetíróknak állítják, tehetném hozzá. S valóban, a történetírás mint a történelem írása és a történetírás mint kalandos regények írása egymásba folyik. A regények szerzőit és az úgynevezett krónikásokat nem különböztették meg, hanem, mint az idézett monográfiában olvashatjuk, „egyaránt azon írók hosszú sorába tartoznak, akik az emberi nem tetteit »kalandként«, az utókorra

hagyandó, nagy erkölcsi tanúsággal bíró kalandként beszélték el. Walter Scott évszázadokkal később visszhangozza ezt: »Íme, a mesterem!«, kiáltott fel állítólag az író 1826-ban, mikor elérte Froissart egyik kéziratát. A regényben az elbeszélő tulajdonképpen az előbb elmondottakat allegorizálja, amikor Benkovits Ágoston, a névbitorlási ügy vizsgálóbizottságának elnöke számára kétféle írásmód megkülönböztethetetlen lesz: „sehogyan sem jött rá, hol végződik a római fabula (a *Kártigám* – D. P.) és hol kezdődik a hivatalos jelentés.” A történelem tehát bizonyos tekintetben ugyanolyan kaland (mely a jövő felé irányul), mint egy kitalált történet kalandja. Márton regényében több helyütt is hangsúlyosan említődik, hogy „Nem az a fontos, amit látunk, hanem az, ahogyan értelmezzük”, valamint: „Nem az a fontos, amit elfelejtünk, hanem az, ahogyan értelmezzük.” S ebben benne foglaltatik az is, amit a francia szerzők egy más korról kapcsolatban így fogalmaztak meg: „A középkori irodalomban nem létezik »realista regény«. Nincs egyetlen szerző sem, aki Stendhal módjára megpróbálna »egy ösvényen tükörrel végigsétálni«. Ezt az irodalmat nem alapozza meg semmiféle, mimézissel kapcsolatos elmélet, és nem is célja, hogy illúziókeltő módon tükrözze vissza a valóságot.” A *Testvériség*ben e szemléletnek szintén (mint a középkori-barokk művekben) az időbeli elrendezettség lesz az egyik sajátos alapja, mégpedig oly módon, hogy az egyébként látszólag jól elkülöníthető idők valójában nagyon is egybemossódnak. Az elbeszélő világgossá teszi, hogy mely időpontból nézve beszéli el a történetet: ez a huszadik század vége (sőt, át is lépünk rajta). A közvetlenül elbeszélte időről már szóltam (XVII. század vége), a kettő közé ékelődik a regényben mindvégig „megíratlan regénynek” nevezett XIX. század végi virtuális mű ideje. Kérdés, hogy valóságos idők-e ezek, s így elválaszthatók egymástól, vagy inkább egy semleges, valójában „kortalan” időről van szó. Az elbeszélő eligazít bennünket e téren is: „... nem az évek vagy az évszázadok múlásáról van szó, hanem arról a tapasztalatról, hogy az idő nem telik többé, mindössze múlik; ha pedig nem telik, úgy tegnap, tegnapelőtt és valószínűleg háromszáz évvel ezelőtt sem telhetett. / Márpedig az olyan idő múlása, amely visszamenőleg is üresnek bizonyul, a megszokottnál nagyobb mértékben rányomja bélyegét az elbeszélés alakzataira.”

Ha mindez így van, akkor természetessé válik, hogy kitalált (a *Testvériség* elbeszélője által kitalált és a *Kártigám* elbeszélője által kitalált) szereplők és történelmi személyiségek azonos módon viselkednek, „működnek”, hitelességüket pedig nem valóságosságuk vagy éppen imaginárius létezésük eltérése szabja meg, hanem az a közös (testvéri) sors, melyet a teremtés (akár Isteni, akár szövegalkotói), azaz a megalkotottság adományoz nekik. Kölcsey Gábor, a mű egyik nem jelentéktelen szereplője „nemcsak szemléletből vagy emlékezetből, hanem képzeletből is élethűen rajzol”, figurája egyben a regény elbeszélőjének is az allegóriája. Az „igaznak” és a „kitalálnak”, valóságosnak és képzeletinek a szembeállítás, illetve egymásban való feloldása a regény egész narrációját átszövi. Nemcsak a történet és a cselekmény szintjén, hanem az elbeszélői reflexivitásban is, mely legalább kettős rétegű: egyrészt valóban az elbeszélő állandó önkomentárjaival szembesülhetünk arra nézvést, mi is a narrátori kompetencia, hogy mindentudó, önkényes vagy éppen korlátozott érvényű. Másrészt ugyanilyen reflexív fejtegetéseket hallgathatunk egyes szereplők szájából is, például Kollonich bíboroséból, amikor a római fabulák poétikai-világképi természetéről elmélkedik Károlyi Sándornak. Így aztán a regény több mint hétszáz oldalán át lépten-nyomon az epikai megformálhatóság (az Ottlik-féle „az elbeszélés nehézségei”) amúgy valóban nem jelentéktelen problémájának megvitatásába botlunk. Ironikusan úgy is fogalmazhatnám, a *Testvériség* magában foglal egy megíratlan (egyébként nagyon is megírt) XIX. századi regényt, aztán a *Kártigámot*, egy *Tzingáriász* című elképzelt eposz terjedelmes vázlatát, sőt magát a *Testvériséget* is – valamint egy prózaelméleti szaktudományos kis könyvecskét, melyből mindenki kifogástalanul tájékozódhat az elméleti kutatások jelenlegi helyzetéről. Ezt időről időre egy kissé el lehet unni, mégsem sújtja nagyon a regényt, mert az elbeszélő többnyire azért önironikusan és humorral kezeli. S hogy igazságos is legyenek,

azt is hozzátehetem, az elbeszélő valójában nagyon nehezen kerülhetne volna el, hogy e kérdéseket ne tematizálja a művön belül, s nem azért, mert vitája van vagy lenne a realizmussal (lásd a Mikszáth-, Kemény Zsigmond-utalásokat, bár ez utóbbit nem értem teljesen), hanem azért, mert a regénynek az egyik alapvető motívuma az irodalom, az irodalmiság (s az ezekhez köthető fogalmak) mibenléte, létezmódja. Az írás, az irodalom a narrátor számára bármennyire problematikus is mint epikai megjelenítés, a tekintetben nem (vagy alig) hagy kétséget, hogy az egyetlen forma, amiben sajátosan, paradox módon a létezés elemei egyáltalán ontológiai értelemben felfoghatók és értelmezhetők. A konkrét irodalmi utalásokon túl – Ilosvai Selymes Pétertől Arany Jánoson át Babitsig (sőt a bálna hurcolgatásának emlegetésével Krasznahorkai Lászlóig) – az írottság, a lejegyzettség döntő motívuma a regénynek. Kártigám kisasszony gyermekként a róla szóló történet lapjai alól bújják elő, Kölcsey Gábort (és Nagy Cecit?) a regény lapjai fedik be, Barkóczy Krisztina tüsszel, vízzel, földdel és a széllel próbálja elpusztítani a *Kártigámot*, sikertelenül. Számptalan helyet lehetne idézni, ahol az elbeszélő részben arról elmélkedik, hogy a regény (itt: a *Kártigám*) még meg sem született, szereplői mégis olvashatják, részben pedig arról, hogy a szerző (jelen esetben Menander) halála után is tovább íródik a kézirat, s ennek okát nemcsak rejtélyes, megmagyarázhatatlan okokkal köti össze, hanem – bármennyire ironikus is a megfogalmazás – valóságosakkal (vagy legalábbis valóra válhatóakkal) is: „Újabb és újabb Menanderek támadnak sorban egymás után, a végétélet kürtszaváig!”, olvashatjuk a harmadik kötetben, s ugyanitt azt is, hogy: a szavak testté válnak, illetve a test szavakká. Az irodalom így az egész létezését átfonja, olyan forma, amelyből csak meríteni kell, s szinte mintegy készen áll elő belőle a történet. S végül így a szavakban már minden előre megvan, csak ki kell bányászni onnét (mint Pénzásó Pista a föld mélyéről a nagy történelmet). A realista elképzelésekkel ellentétben, mely szerint a mű tükrözné az életet, a *Testvériség* lapjain e viszony sokkal bonyolultabbá válik; nem egyirányú, de legalábbis oda-vissza mozgás tapasztalható a kettő között, bár az elbeszélő nem kevés komolysággal azzal is eljátszik, hogy valójában az irodalom írja elő az élet (egyébként zűrzavaros s így alig értelmezhető) formáit. „Vedd észre, édes szívem, hogy előre meg volt írva, ami aztán a valóságban történt” – vigasztalja Károlyi Sándor a feleségét (távolról sem a reformáció szellemét idézve, lévén katolikus). Mindezek fényében kap aztán igazán jelentőséget az, amit a dolgozat korábbi részében az igazi *Kártigám* előképeiről (s rokon társairól) jeleztem. Az egymásra utalások, az átdolgozások és a ráírások a múlt emlékezetét mint irodalmi alkotások emlékezetét allegorizálják. Ez az emlékezet sor az időben visszafelé vagy előrehaladva is végtelennek nevezhető. A szövegeket pedig – éppen az előzőek értelmében – egy nagyon erős, hangsúlyosan írom, testvéri kötelék fűzi össze. Márton regénye címének ez az egyik, allegorikus jelentése, jelentésrétege. Az irodalmi alkotások, az irodalomként felfogott szövegek összefonódott testvéri szála ugyan – az elbeszélő szerint (itt újra Márton esszéjére is hivatkozhatnék) – alkalmanként megszakadhat, ám a narráció menete azt is sugallja, hogy a folytonosság helyreállítható, rekonstruálható, s így az a jelenben is folytatódhat. Nem ironikusan mondom, a szövegek testvérisége megbonthatatlanul tűnik fel az elbeszélő számára. A regényben összeálló műfaji sokféleség – szatirikus-komikus eposz, gáláns regény, realista regény és posztmodern regény – ugyanerre utal nyomatékosan. Mindez Márton regényének egyszersmind az egyetlen valóságos, nem kételyekkel kialakított és felmutatott biztos állítása. A szövegnek minden más jelentéseleme nehezen azonosítható megnyugtatóan.

Például a mű címének egyéb jelentésrétegeit már sokkal bizonytalanabban fejthetjük meg. A „testvériség” szó (az értelmező szótár szerint) ritka irodalmi jelentésben használatos csak valóságos családi szálak jelölésére, de alkalmazása a Márton-regényben ebben az értelemben is pontos – Sándor és István rokonsága –, csakhogy, mint láthattuk, e családi szál mégsem azonosítható, a testvériségnek e jelentése tehát a regény rejtélyes, megfejthetetlen „bűnügyi” motívumához tartozik; tőle akár el is tekinthetünk (bár e vonatkozásban

is található magyarázatra érdemes jelentéselem). Vannak azonban szavak, melyeknek a konnotációi olyan erősek, hogy a történeti és kulturális emlékezet mindig ugyanazokat a jelentésösszefüggéseket hívja elő belőlük. A „testvériség” így az európai emléktudat és elbeszélés számára elsősorban és meghatározóan kapcsolódik össze a francia polgári forradalom jelszavával, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas elemű, de mégiscsak egy egységű kifejezésével. (A regény szövegében az elbeszélő – nem nagyon burkoltan – el is játszik vele.) Ám a műben, hogy úgy mondjam, sem szabadság, sem egyenlőség nincsen (nem is lehet persze, mert történetileg „korábban vagyunk” majd száz évvel). De az időbeliségtől elvonatkoztatva sem lehet, mert a regény szereplői ugyan mindannyian ugyanabba a „nagy elbeszélésbe” (az emberiség történetének elbeszélésébe, lásd a bibliai utalást) tartoznak, de nem egyformán és nem ugyanazzal a szabadságfokkal. A románhistoriákról elmélkedő Kollonich bíboros szavai kiszámítottan pontosak ez ügyben: „szép dolog a szabadság, de csak az úgynevezett regényekben, ismertebb szóval római fabulákban vagy románhistoriákban fordul elő. A regényekben a megkeresztelt rabnő mindjárt grófi rangot is kaphat az uralkodótól (...) Mi azonban úgy képzeljük, hogy hús-vér emberek vagyunk, valódi férfiak, nem pedig egy regény szereplői. Ezért a mi cselédházainkból nincs átjárás a császári palota kertjébe; a mi szolgálóink és cselédeink pedig némák (vö. Kártigám *rabnővel* – D. P.), már csak azért is, mert életüknek nincs története.” Más aspektusból, de az előbbiekkal egybehangzóan Ilosvai Selymes Péter „továbbá azzal is tisztában van, hogy a költői képzelet számára tilos az átjárás a köznapi hús-vér valóságba. Olyasmi nem fordulhat elő, hogy a nagyidai cigányok önmaguk úgynevezett igaz történetét olvasgatják...” A *Testvériségben* – sok más egyéb fejtegetés mellett – ezt bizonyítja az azonosság létezése vagy megkérdőjelezése, ami a szövegben jelölt és jelölt összetartozásában vagy egymástól való függetlenségében összegezzhető. A Kollonich, a Károlyi Sándor, a Barkóczy Krisztina vagy a Köleséri Sámuel névhez (jelölőhöz) mindig ugyanaz a személy tartozik (s itt az most nem érdekes, hogy modern értelemben e személyek nem személyiségek, csak figurák egy elbeszélésben). Az Ormancsik Fülöp, a Jöember Lénárd, a Csedi Pócos Balázs, Kenyérkés Palkó, Henter Gothárd nevekhez azonban mindig más figurák tartoznak, amelyek egyetlen közös jellemzője a hasonlóságuk, tehát a megkülönböztethetlenségük és azonosíthatatlanságuk. Ugyanez a helyzet Nagy Gecivel is, aki hol ilyen, hol olyan alakban tűnik elénk, ám soha nem vagyunk képesek egy figurával, akár csak Károlyi Istvánnal azonosítani. A fölcserélhetőség – akár tetszik, akár nem – csak olyan nem-történelmi figuráknak a jellegzetessége, akikről csupán a regényes emlékezet tud beszélni, akik még a történeti krónikák elbeszélésébe sem kerülnek be (vagy bekerülnek, de „nem szólalnak meg”). Az elbeszélő e kérdésben is – mint minden másban – nagy távolságot tart az elbeszéltektől; nem von erkölcsi párhuzamokat (még allegorikus értelemben sem), nem részesíti előnyben a történet egyik elemét a másik javára, s pláne nem közvetít értékszempontú, morális elkötelezettségű kommentárokat az egyenlőtlenségről. Éppen ezért nem hanyagolható el az a tény, hogy a narrátor „elbeszélői hatalmánál fogva” a regény végén nem végezteti ki Nagy Gecit, sőt, nemcsak meghagyja életét, de ráadásul a következőképpen jellemzi: „Ő azonban az itt leírtak után sokáig élt még, nem ritkán érezte magát elégedettnek, sőt egyszer vagy kétszer boldog is volt.” Ez a regény utolsó mondata, s egyben az első közvetlen *értékállítása*. „Elégedettség”, „boldogság”, melyeknek mibenlétéről nem tudhatunk meg közelebbit, annál is inkább nem, mert a regény itt válik ténylegesen jövő idejűvé; az elbeszélő jelzi, valóban éppen csak jelzi, hogy mindez már az elbeszélés idején kívül esik. De ezt az értéket „önkényesen” csak az előbbi férfiúnak adományozza, senki másnak a mű világában.

A regény világában tehát nincs szabadság, mert nincs egyenlőség (nem azonos mértékű az azonosíthatóság), de ebből az is következik, hogy testvériség sincsen: az emberi lét általában vett testvérisége csak annyiban fedhető föl, amennyiben mindenki ugyanabba a történetbe tartozik, ugyanazon regény figurája, de ennél több nem állítható. Amikor a kö-

zép-kori-barokk előzményeket elemeztem, utaltam rá, hogy a románcok közös jellegzetesége az allegorikusság, ami mindig saját korukra utal. A *Testvériség* ebben az értelemben ugyan a XVII. század végén játszódik, s az elbeszélő különös gonddal ügyel rá, hogy a történet a török hódoltság (mondjuk, megszállás) és a Rákóczi-szabadságharc kitörése közötti időben peregjen le. Akkor, amikor Magyarország jogilag ugyan már újra van („Egy alkotmányjogi regény lapjain”), de semmilyen más értelemben nem létezik. Ezzel elérkeztünk a regény elbeszélőjének jelen idejéhez.

Az allegóriának mint „hasonlatnak” az értelmezése a jelentésbeli érintkezésen (hasonlóságon) alapul. A *Testvériség* Magyarország-allegóriája ilyen módon, nem is nagyon burkoltan a mai Magyarországra utal. A regényben sok helyütt (különösen a *Tzingáriász* eposzi betétben) találkozhatunk olyan transzparens anakronizmussal, melyek az elbeszélő jelenéhez köthetők. Csak egyet emelek ki; megint csak Kollonich bíboros szavait: „a törököket sorscsapásnak, ideig-óráig tartó büntetésnek tekintettük, s nem vettük észre (vagy nem vallottuk be magunk előtt sem), hogy az emberöltők letűntével az ország is le-tűnt. Most itt ez az óriási terület, amely visszatér a királyi törvényesség alá; ez azonban csak üres keret, amelyből a régi mozaikkép nagyrészt kipergett. Magyarország nincs; ami azt jelenti, hogy még nincs, de lesz. (...) Azt a Magyarországot, ami lesz, most kell kitalálni; és mi kitaláljuk úgy, ahogy a legmegfelelőbb.” Az idézet ugyan lehetne akár történetileg is indokolt alapú, ám a híres Széchenyi-szavak (Magyarország nem volt, hanem lesz) torzított beemelése a szövegbe, valamint a „találjuk ki Magyarországot” szlogen (Hankiss Elemér szintén híres marhasága) felidézése jelzi, hogy kettős anakronizmussal van dolgunk. A *Tzingáriász*ban meg azt olvashatjuk: „az egész magyar nép két pártra szakadt: hajlongott jobbra, hajlongott balra”. Mindebből azonban nem éppen a konkrét aktualizálás az igazán érdekes. A regény értelmezésbeli tétje ennél jóval nagyobb. Arról van ugyanis szó, hogy a *Testvériség* két – egy irodalmi és egy történeti – párhuzamot sugall: az irodalomban a polgári „novel” megszületése előtt vagyunk (a *Kártigámnak* a korábbi értelemben idézett jövőidejűsége erre, ennek a létrejöttére utalna, ám a *Testvériség* című románcos regény éppen megírásának szükségességével és körülményeivel intő jel: nem lesz ilyen folytonosság); a történelemben pedig a Kollonich–Széchenyi–Hankiss „jelszó” egy csokorba és egy jelentés irányultságba kerül: Magyarország nincs, és „kitalálásának” három évszázados „története” arra int: „kitaláltságához” s ebből eredő „azonosíthatóságához” (tehát irodalmi fogalommal élve: polgári regényéhez) ne fűzzünk nagy illúziókat. (Ezt erősíti a regény „bűnügyi” rejtélyének megoldatlansága, illetve Károlyi István azonosíthatóságának bizonytalansága.) Csak az irodalmi „testvériség” (az európai közös emlékezet és „nyelv”) utal finoman egy másik fajta (de az előbbitől elszakíthatatlan) közös magyar történeti emlékezetre és nyelvre, azaz testvériségre.

Márton László regényének nyelvi, epikai, formai gazdagsága egészen kivételes, a dolgozat írása közben jöttem rá, hogy ennek és sokrétű jelentéseinek érzékeltetése meghaladja, sokszorosan meghaladja egy recenzió terjedelmét (s lehet, hogy a képességeimet is). A fentiek tehát, különösen a jelentések tekintetében, brutális leegyszerűsítések is. Ennek ellenére megkockáztatok még egy, nagyon rövid megjegyzést, nem függetlenül a regény értékének és megalkotottságának természetétől. A szerző már említett esszéje végén azt írja: „A magyar elbeszélői formák zsákutcájáról van szó: az erkölcsi és ideológiai ballasztok alatt ellopodó, a »hiteles ábrázolás« és az »eszmei mondanivaló« követelményei között végképp kiüresedő anekdotikus magyar prózáról.” Ha jól értem, itt az anekdota, az anekdotikus szerkesztés hangulatos gyalázásáról van, amivel viszont csak részben érthetünk egyet. Azért csak részben, mert, elméletileg közelítve a kérdéshez, az anekdota, bár sokszor valóban „ballaszt”, igen modern szövegképzési eljárásoknak is alapjává lehet, sőt lett is: Krúdytól Esterházyig. Némi somolygással tenném hozzá: és Márton László *Testvériségéig*. A regénynek ez az epikai-formai rétege lenyűgözően gazdag (sőt sokszor fásasztoán az; az

örökös kitérések, a történetzálak elhagyása, majd sok fejezet múlva újra felvévése, az az elbeszélői magatartás, mely nem képes egyetlen nyelvi poént sem kihagyni, amely tulajdonképpen *mindent*, s ezt vegyük szinte szó szerint: el akar mondani stb.), több évszázad magyar irodalmiságát tükrözi. S abban is komoly jelentősége van, hogy a *Testvériség* ily nagy mértékben gazdag a részletekben. E részletek humorban, iróniában, nyelvi játékokban-poénokban bővelkednek, s igen nagy szerepük van abban, hogy ez a (Mártonnál oly gyakori) szövegmonstrum végül is végigolvasható; mint ahogy az anekdota okozza azt is, hogy a regény olvasásának menetében/műveletében – Károlyi Sándor idevágó, de a szövegben nem erre vonatkozó gondolatait idézve – „szét fog esni részletek sokaságává”. Az anekdotikus forma itt tehát összekötő kapocs a posztmodern epikai alakítás természete (a részletek hatalma, bár mindig az egészről lenne szó) és a középkori s barokk heroikus regény más természetű részletgazdagsága között. De mindez részletesebb kifejtést igényelne. Mindenesetre érdekes, amikor a gyakorlat fölülírja az elméletet.

Szederkényi Ervin 1935 körül.

CORPUSOK MÁSVILÁGA

Márton László: *A követjárás nehézségei*

1. Történelmi regény és/vagy regények története?

Márton László *Testvériség*-trilógiájának zárókötetete is – szerkezeti pozíciójából adódóan – a végpont felőli újraolvasásra és újragondolásra ösztönzi olvasóját. Ha azonban a befogadó olvasási szokásait követve merül bele a harmadik részbe, s annak történeteivel, elbeszélés módjával oly módon foglalatoskodik, hogy a korábbiakhoz hozzátoldva, azokat mintegy kiegészítve kísérli meg értelmezni a nyelvvé tett világot, akkor alighanem komoly ellenállásba fog ütközni. Mindenekelőtt a szöveg lesz akadályává. S bár a harmadik kötet nem olvasható a korábbiak nélkül, *A követjárás nehézségei*nek szövegszervezési eljárásaival találkozva szükségszerűen meg kell fogalmazódjék a befogadóban, hogy a zárógesztus nélkül immár nem is (így) létezhetnének a korábbi részek, mivel ezek a trilógia olvasását követően a későbbiek perifériáivá, kiegészítő határvidékeivé válnak.

A kötetek erőviszonyainak átrendeződése a Márton-trilógia esetében jelentősen túllépi az olvasói horizont átalakítására tett kísérletek megszokott mértékét. Egyáltalán nem magától értetődő az az organikus jellegű kölcsönös egymásra hatás, ahogyan a harmadik rész bekebelezi a korábbi szövegeket, s az a zárókötet által kiváltott áthelyeződés sem tekinthető szokványosnak, ami a befogadóból erőteljes „értelmezés-átrendezési” folyamatokat provokál ki. Nem szükségszerű szövegformálási sajátosság, s ebből kifolyólag nem kívánalom, hogy a „végpont értelme” nem is sejtett irányba mozdítsa el a korábban megismertnek, bejártnak vélemezett szövegtájékokat, s hogy a szövegkonstruálás végül végtelenen leplezze le a nyelvi felszín architektonikus vázát. A trilógia befejező szövegrésze a „végpont értelmének” hagyományos gesztusai mellett mégis el-eljátszik az ímént felsorolt konstrukciós ötletekkel, átfordításokat okozva a megelőző két kötethez kapcsolódó viszonyában.

*A követjárás nehézségei*nek olvasásakor nem a zárórész idomul a megelőzőkhöz, hanem a korábbiak erőviszonyai alakulnak át radikálisan a „végkifejlet” hatására. A harmadik kötet ugyanis meglepő módon tereli egy mederbe a korábbi szövegek történet szekvenciáit a végpozíció gesztusával, s úgy vet véget az eddig egymással egyenlő eséllyel küzdő történet szálak konkurenciaharcának – végérvényesítve, hogy mi tekintendő a cselekmény főáramának, s mi melléksodornak vagy önmagába vesző örvénynek –, hogy az eddig kvázi-egyenrangú eseményszálakra építő interpretáció-előrejelzések közötti sorrendet is váratlan irányba mozdítja el. Azért képes döbbenetet kiváltani, mert rakoncátlan játékoságával egy olyan eseménysort s interpretációt emel ki a többi közül, mely az olvasó számára eddig még megfogalmazhatónak sem tűnt. Azaz a befogadók erőviszony-előrejelzéseit háttérbe szorítva egy olyan variáció alakul a trilógia zárókötetében (léjtogosult) alapkonstruációvá, ami szinte teljesen ellentmond a korábbi szövegek után kialakult olvasói elvárásoknak.

A befejező kötetet olvasva ugyanis egyre kétségtelenebbé válik, hogy a trilógia fő cselekményszála nem a Károlyiak név- és vagyonbitorlási pere, hanem a *Kártigám* románhiatóriája körül kibomló történetfüzér, s a Károlyiak peres ügyei, jogvitái, igazságkeresései

pusztán medrét képezik a Kártigám kalandjairól szóló regény eseményfolyamának. A *Testvériség* első darabját követően kialakuló olvasói benyomás – hogy tudniillik majd Károlyi Sándor és Károlyi István viszonyának tisztázása alkotja a szövegkonstruálás gerincét, s innen lesz szemrevételezhető a trilógia – annyiban öröklődhet át a zárókötet olvasási módszerébe, hogy a befogadó konstatálja: azáltal, hogy a kézirat s a benne szereplő hősök minduntalan vissza-visszatérnek a Károlyiak közelébe, a Károlyiak története adja a *Kártigám* körül elszaporodó eseményszálak kibontásához szükséges játékkeret. Egyszóval: a Károlyiak története a *Kártigám* történeteinek helyszíne. Egyfajta erőter, melyen belül szokatlan jelenségek nyilvánulhatnak meg. S mivel a Károlyiakat maguk alá gyűrő történetek maguk sem képzelhetők el a Károlyiak – mint szereplő-olvasók¹ és mint román-szereplők – nélkül, ezért ők is belesodródhatnak a *Kártigám* történetébe. A két eseményfüzér egymásba nő, de oly módon, hogy az egyé válás hatására a Károlyiak történetén belül is elmozdulások következnek be: a harmadik kötettől már nem e család pereréről, hanem a Károlyiak „körének” a *Kártigámmal* való manipulációról olvas a befogadó.

Úgy vélem, hogy a szöveget konstruáló erőviszonyok átalakulásával a hangsúly azért mozdulhat el egyre inkább abba az irányba, hogy belátjuk, a *Kártigám* szövege körül csomósodnak össze a Károlyiakat övező eseményszálak is, mert Kártigám egyszerre kettős „formában” része a történetnek. A trilógia szöveget és történetet érintő narrációs játéka, befogadásbeli problémái mind-mind abból adódnak, hogy Kártigám többféle létmóddal rendelkező lény, egyszóval: corpus. Szöveg is és szerves testtel rendelkező személy is, s ezt az is-is léthelyet néha egyszerre tölti be (amikor ugyanaz, mégis egyszerre van jelen két külön időben, két külön helyen), néha pedig külön-külön. De ez a helyzet nem csupán a románhistoria címszereplőjével esik meg – ha csak vele történne ilyen típusú átalakulás, akkor valószínűleg nem tudna a peres eljárás elbeszélése befogadástörténeté módosulni –, hanem mindazokkal, akik szerepelnek a *Kártigámban* (Ahmeddel, Andró gróffal), s mindazokkal, akik (csak) idővel lesznek a *Kártigám*-történet részeivé, azt követően, hogy közvetlen kapcsolatba kerülnek a történet hőseivel. Voltaképpen a corpusnak ebből a – nemcsak Kártigám személyét érintő – kétértelműségéből származik a szövegnek a történettel való hangsúlyos egyesülése, az, hogy a trilógia története egy szöveg testté válásának és visszaváltozásának, majd többszörös oda-visszaalakulásának az elbeszélése. Azaz a harmadik kötet felől a *Testvériség* fő csapásirányának a corpusbeli kétértelműség végiggondolása tűnik: pontosabban ennek történetsszervező erővé való alakítása s narrátor általi értelmezése.

A trilógiabeli corpus-ötlet kibomlásának tárgyalása előtt érdemes kitérni arra, hogy a regény hogyan alapozza meg szerkezetileg a románhistoria szereplőinek kettős létezését, a corpus kétértelműségének szövegszervező eszközzé válását. Ehhez azonban hozzátartozik annak a kérdésnek a körüljárása is, hogy a Károlyi-szál milyen funkciót tölt be a *Kártigám*-szál alakulástörténetben, s hogy miért kell e két cselekménynek (szükségszerűen!) összenőnie egymással. Strukturális belátások rejtőzhetnek összefonódásuk mögött. A *Kártigám*-szál nehezen működne önmagában (nem vinné előre az elbeszélést, csak tágitja annak terét, idejét), s azért, hogy dinamikusan tűnhessen fel, időről időre valamiféle lineárisan haladó történetre kell támaszkodnia, s ezt a funkciót a támpillérül szolgáló Károlyi-történet látja el. Ám emellett a szerkezeti „indok” mellett tematikai motivációra is gondolhatunk az összekapcsolódás okaként, hiszen a corpus kétértelműségének kibontásához a *Kártigám*-történetnek olvasókra van szüksége, s a Károlyi-történet megfelelő számú potenciális olvasóval is rendelkezik. Nemcsak a Károlyi-szál szolgál azonban tá-

¹ Ilyen szereplő-olvasója a *Kártigám* kéziratának Dietz, Barkóczy Krisztina, Károlyi Sándor, Sennyei Katica, Kölcsey Gábor és Ausperg.

masztékul a *Kártigám*-szálnak, hanem a *Kártigám*-történet is megtámogatja a Károlyiakét. A Károlyiak köré szerveződő világ leírása kapcsán ugyanis már az első kötet első felében megsejti az olvasó, hogy mind a peres eljárás története, mind Károlyi István múltjának-jelenének felfejtése nagy valószínűséggel eleve kudarcra ítélt: ez a történet – egészen szerkezetként – nem elbeszélhető.² A *Kártigám*-szállal összetekeredve azonban a Károlyiak el nem beszélhető név- és vagyontörési pere átalakítható egy elbeszélhető, Károlyiak körül játszódó, de más témájú történetté. A két világ egymást támogató, egymás hiányosságait kitöltő kölcsönviszonya tehát egyetlen olyan szövegfolyamat hoz létre, melyben már alig-alig lehet felismerni a kiinduló két struktúra egyéni sajátosságait.

Am a történetsszervezés módjával felerősített – vagy a másik oldalról fogalmazva: a maga körül kettős vázat kiépítő – corpus-képzet nemcsak szerkezetet befolyásoló erőcentrum, hanem az esztétikai hatás forrása is. A románhistoriának az „élő személyek” (a Károlyiak) történetével való többszöri összecsavarodása olyan különös viszonyulásokat hoz magával, melyek – a trilógia keretei között – a valóságos és kitalált közötti különbség határvonalát megtalálhatatlanként posztulálják.³ A regények ilyen különbözőséget cáfoló ötlete például, hogy a *Kártigám*ban az is olvasható, ami még nincs, s ezt maguk a hősök is olvashatják, illetve hogy a kétértelmű *Kártigám*-corpus egyidejű, kétféle létezése a vele érintkező olvasó-szereplőkből is kétféle létmódot kényszerít ki,⁴ s az egymásra ható tükröződések következtében a Károlyiak is részesei lesznek a historiának, nemcsak az az ő életüknek, s időnként „valóságos” hősök közül „fiktívekké” alakulnak. Voltaképpen a *Testvériség* teljes szerkezetén átívelő konstrukciós feszültség is a történeti keretben „valóságosan” szereplők és a románhistoriában „kitaláltan” szereplők egyszerre két léthelyen/létsíkon való létezéséből adódik. S éppen ez a folytonos áttűnés a trilógia egyik

² Ha az olvasó elfogadja a trilógia első elbeszélői állítását („ez a történet egy perről szól”), akkor a per végét (a történet kimenetelét, a szöveg lezárását) annak a kérdésnek a megválaszolásához kell kötnie, hogy Károlyi István Károlyi István-e. Ezt a feleletet azonban maga az elbeszélő napolja el folytonosan. Vagy jogi indokok miatt helyezkedik a várakozás állapotába, mivel a börtönévei alatt testileg-lelkileg megváltozott Károlyi István identitását csak maga a névbitorlási perbe fogott igazolhatná, de ez az önvallomás nem tekinthető döntő bizonyítéknak, hiszen bárki állíthatja magát Károlyinak, ahogy az is előfordul, hogy az igazi Károlyi valóban annyira felőrldött a hosszú rabságban, hogy saját önazonosságának tudata is megroppant benne, vagy egy enél jóval felforgatóbb erejű ismeretelméleti kétely keríti hatalmába a narrátort. A válaszadás jogilag indokolt halogatása mögött ugyanis egy másik, filozófiai jellegű kérdés is ott lappang, mégpedig az, hogy ha Károlyi István Károlyi István is, a rabságba eső ifjú arc- és jellemvonásait felfedezhetjük-e a hazatért férfin, a régi Károlyi István azonos lehet-e a mostanival, az idő nem roppantja-e széjjel az én önmagával való azonosságát? S innen nézve nehezen feltételezhető, hogy a per vagy a szöveg bármikor lezárulhatna. Mivel azonban olvasóként magunkban hordjuk annak tapasztalatát, hogy minden szöveg véget ér egyszer, az ellentmondást csak úgy oldhatjuk fel, ha tudatosítjuk: a trilógia nem erről a bejelentett perről szól; pontosabban a *Testvériség* úgy beszél az elsődleges, denotatív jelentés szintjén a Károlyiak peréről, hogy a másodlagos, konnotatív szinten állandóan rácafol önön kijelentéseire, mintegy aláásva azokat. S ez az ön-maga deklarált „céljaival” viaskodó szerkezet mindennek tekinthető, csak éppen egységesnek nem. Mert bár a szöveg maga egységes, de csak mint szöveg és nem mint történet. S mintha a szöveg és történet hasadtságában Károlyi István Károlyi Istvánágának kérdése kísértene.

³ Felvehető természetesen a kérdés, hogy mihez képest lehetne valóságról és fikcióról beszélni egy olyan szöveg esetében, mely a két „létforma” egymástól való elválaszthatatlanságát sugallja meggyőző erővel. Ha valamiféle különbségtevés reményében mégis használom ezt a két szót, akkor a regény fikciója szerinti valóságos világ és olvasott világ oppozíciója értelmében teszem.

⁴ A regény olvasó-szereplői bevonódnak a *Kártigám*-historia történetébe, nyomot hagynak az örökké változó kéziratban (tűz, könny, tépés, harapások, rajzok), de a szöveg is rajtuk hagyja hatásának jeleit („szórtelenítés”, sebhely, szövegpiócák, törpékkel való kalandok, mumifikálódás).

legfelforgatóbb szövegtulajdonsága, hiszen amikor a különböző világok egyetlen világgá való összemossa a szereplők személyiséghatárainak a „szétrojtosodásával” megy végbe, akkor a szöveg a befogadók szövegérzékelési metódusainak bevált formuláit készíti át-helyeződésre. Mivel a kölcsönös oda-vissza hatás következtében a szereplők maguk is felismerik, hogy szöveg(világ) és (szöveg)világ között átjárás létesül, tehát nem is kettő, hanem egy világban élnek, ezért a szereplőkkel azonosuló olvasóknak is újra szükséges gondolniuk a szöveg(világ) és (szöveg)világ különbségeiről kialakult benyomásaikat.

A befogadói diszpozíciók átalakulásának fázisai tehát mintegy együtt haladnak annak a szövetszervező eljárásnak a kifejlésével, mely beláttatja olvasóival, hogy a *Testvériség* választott műfaja nem konstrukciós támasztékként szolgál, hanem végeredményként jön létre. A harmadik kötet olvasását követő átrendeződés ugyanis azt a műfajt érintő felismerést hozza magával, hogy a korábban történelmi regényként azonosított trilógia a regények (történetek) létezéséről, egymással való történetéről szóló kreatív „elmélkedés”, rendhagyó regénnyé változott át. Hiszen az olvasók számára adott külső szövegtér (a Károlyiak körüli események) és a szereplő-olvasók számára adott belső szövegtér (a *Kártigám*) már a második kötetben intenzív kölcsönhatásba került egymással, bár a két világ szétválaszthatatlansága csak a harmadik kötettől sugallta revelatív erővel, hogy a nyelvi erőkerek egymással való viszonya a trilógia voltaképpen története. A harmadik rész felől visszakétkintve a történelmi regénytől a regények történetéig ívelő befogadástörténet átfordulási pontjának a második rész tűnik, ahol még a két történeteszál kvázi-egyenrangúként fonódott össze, s ez a kiegyenlítettség csak a zárókötetben mozdult el véglegesen a *Kártigám*-história és a szövegek történetét elbeszélő regény javára. A Károlyiak története (mint végigvezetett folyamat) így alakul történeti keretbe helyezett befogadástörténeté, s így módon szívódik fel a szövegviszonyokat tematizáló történetek szövetében mint peres eljárásokat érintő események „törmeléke”.⁵

A műfaji elvárások átfogalmazása, a történelmi regényből a regények történetébe futó szerkezet erőteljesen összefonódik a trilógia corpusainak kétértelmű létezésével. Ám *A követjárás nehézségeit* olvasva a kötetek értelmezésbeli átrendeződésének élményében részesülő olvasó azzal is számolni kényyszerül, hogy a történeti keretben „valóságosan” sze-

⁵ A trilógia történelmi regényként való értelmezését szinte teljesen ellehetetleníti, hogy a zárókötet éles időhatárt vet, s épp ott függeszti fel a történet elbeszélését, ahol történetileg igazán érdekessé válhatna (pl. Károlyi és Rákóczi belekeveredése a szabadságharcba). Ahogyan egyébként az is feltűnő, hogy a narrátor a *Testvériség* egészében látványosan kerüli a későbbi történelmi események szempontjából jelentősnek tűnő történéseknek a kiemelt pozíciójú elbeszélését, noha utal rájuk (a hegyaljai felkelés, Pinteá Gligore szerepe kurucmozgalomban, Károlyi Sándor betyárokkal való kapcsolatai). Az elbeszélő leglátványosabb „történelemrejtő” gesztusa valószínűleg a zárófejezet béketárgyalásának megnevezése, az, hogy karlowitzai béketárgyalásokat emleget az ismerősen csengő Karlóca helyett. Ha a *Testvériség* hagyományos történelmi regény kívánna lenni, abban az értelemben, hogy (nagy) történelmi eseményeket alkotna újra, a kuruc világ Rákóczival kapcsolatos történeteit, Károlyi Sándor szabadságharcban betöltött szerepét, akkor vélhetően arra helyezné az epikai kutatás súlyát, hogy Károlyi volt-e Rákóczi árulója (s ha igen, akkor miért, hogyan, mennyire lett azzá), s nem arra, hogy árulója volt-e Károlyi Sándor testvéreinek, vagy sem. (A kérdés áthelyezésénél egyébként valószínűleg nem volt mellékes motiváció Márton László számára, hogy a népi hagyomány a kétféle árulást már igen korán összekapcsolta, lásd például: Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban*, Osiris, 2000, 253–255. o.) Azzal viszont, hogy az árulás „globáltörténelmi” eseményét a mikrotörténelem és a családtörténet szintjén kívánja elbeszélni a narrátor – de itt sem beszéli el –, elég meggyőzően sugallja a szöveg, hogy ilyen szívbeli történetekhez nem lehet igazán közel férkőzni, még egy regényes történet keretei között sem. S mintha annyiban lenne legitím elbeszélőként az elbeszélő, s regénytrilógiaként a *Testvériség*, amennyiben nem történelmileg „hiteles” irodalmi szöveget épített fel, hanem a történetek szempontjából nyelviileg hiteleset.

replők és a románhistoriában „kitaláltan” szereplők határainak egybemosásával a műfaji átváltozáson túl Márton valami sosem volt szövegszervezési módszert is kimódolt. Hiszen a posztmodern prózában megszokott „szövegbe szövődött szöveg”-formáció itt inkább praktikusban, más próbálkozásoknál anyagszerűbben, organikusabban a történet olvasó-szereplőinek – nem érzékelési zavarként megjelenő! – egységélményében tapintható ki, abban, ahogy corpusuk kettősségének hatására a szöveg(világ) és (szöveg)világ közötti vélelmezett különbség is eloszlik. Árulkodó egyébként, hogy amíg az intertextualitás jelensége a trilógiában materializálódik, s a szereplők egymáshoz-önmagukhoz való viszonyának különféle árnyalatú módozataivá válik – egyfajta, a befogadó által is „érintható” közvetlen adottsággá –, addig az olvasó számára a *Kártigám* szövege csak többszörös közvetítettséggel, a közvetlenség többszörös tagadásával idéztetik meg.⁶ A befogadó közvetlenül a *Kártigám* kéziratának csak néhány sorával (a címközleménnyel) találkozhat, s azzal is egy meg nem írható fejezetben, miáltal az olvasó-szereplők befogadásának leírásaiból kell visszakövetkeztetnie arra a szövegélményre, aminek felkavarónak kell lennie, ha összezavarta szereplő-befogadóit. A szövegközöttiség élménye így az olvasó-szereplők kalandja,⁷ nem közvetlenül a trilógia olvasójáé. A kettős corpusú hősök megtestesüléséből következő hatás elsősorban a szövegben szereplőkre hat, és csak másodsorban s annyiban a trilógia olvasóira, ha azonosulnak a szöveg szereplő-olvasóival.

A történelmi regényből a regények történetébe való műfaji átfordulás megismétli tehát azt a folyamatot, hogy a szövegcorpus testi corpusszá alakításával a témává tett intertextualitás történetsszervező elemmé lesz. S ahogy a regénytrilógia fejezetről fejezetre a szereplők által megélt szövegközöttiség/szövegbenlevőség állapotának történetévé módosul, egyfajta történelmi környezetbe illesztett befogadástörténeté, úgy a *Testvériség* befogadójának is egyre inkább szembesülnie kell – ha hatni engedte a szöveget – egy kérdéssel: azzal, hogy mit is jelenthet corpusként corpusba lépni.

2. Corpusok transmutációja, avagy: mit bizonyítanak a bizonyásjelek?

A szöveg történeteinek átrendeződését vizsgálva arra a következtetésre juthat az olvasó, hogy két – egymást kiegészítő – erőter ellenirányú áthelyeződési folyamatai módosítják az első kötetekben lefektetett viszonyokat, változtatják meg a történetek pólusait. A *Kártigám* corpora és az elbeszélő hangja körüli szemantikai mező – a két, mélyben húzódo erővonal – alakítja ki a „felszínen” a történelmi regényből a regények történetét.

A románhistoria folyamatos térnyerésével szorul az elbeszélői hang aurája egyre visszább és visszább. Amíg a *Kártigám* lapjainak halmaza egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerül, egyre gyakrabban bukkan fel a történetben, egyre anyagszerűbben, organikusabban viselkedik, s végül megtestesül, „véglegesen” önálló léttel bíró alakká formálódik, feltámad, addig a narrátor hangja a kézirat szerepének növekedésével – a szöveg kifejlésének idejében – „összeszűkül”. Az első kötetben ugyanis még gyakoriak az olyan szöveghelyek, melyek az elbeszélő elméleti vizsgálódásaiként, a történethez kötődő érzelmi viszonyulásainak kifejtéseként szövődnek a szövegbe, s személyét jóval in-

⁶ Mert ennek a *Kártigám*nak Mészáros regényátiratához sincs túl sok köze, még ha némely szereplők nevei meg is felelnek a fordításéinak, a nevekhez rendelhető szerepkörök, jellem típusok már nem stimmelnek.

⁷ Jó példa erre Károlyi Sándor álma a nagyidai cigányokkal. Az álomban szereplő intertextuális utalások ereje viszont csak a trilógia olvasója számára érzékelhető: ő érezheti át azt a hatást, ami abból az időbeli „zavarból” származik, hogy a hős még meg sem született szövegekből álmodik össze egyetlen egyveleget.

kább előtérbe állítják, mint a szereplőkét; a második résztől azonban néhány mondatos utalásokon túl már nem tűnik fel a százharminc évvel ezelőtti elbeszélés lehetőségeit mérlegelő narrátor „alakja”, a regény hősei az elbeszélőnél körülhatárolhatóbban jelennek meg, s az elbeszélői hang a trilógia záró részében csak az utolsó fejezetben szólal meg dominánsan.⁸ S ez a kétirányú átalakulás arra enged következtetni, hogy a szöveggé alakított domináns elbeszélői pozíció helyét veszi át szép lassan, szövegrészről szövegrészre a végül emberi testet öltő kézirat, amelynek megtestesülése az elbeszélői hang szétbomlásával párhuzamosan hozza létre az olvasói elvárások radikális átalakulását. Azaz a trilógia időbeli létezésében az elbeszélői hang folyamatos önlebontásával⁹ válik a kézirat egyre anyagszerűbbé.

A *Kártigám* testté válásának folyamatát leginkább a szövegben szereplő testek történetével összehasonlítva lehet nyomon követni. A kézirat ugyanis olyan procedúrákon megy keresztül (égetés, szétszaggatás, vízbe ölés, élve eltemetetés), melyeken a testek „szoktak”. S ha már korábban is eszébe ötlött az olvasónak, hogy az a híres foucault-i mondat, miszerint „[a] test társadalmi ellenőrzésének története arról tanúskodik, hogy az egyének teste, egészen a XVIII. századig, főként úgy jött számításba, mint megfelelő felület a kínzások és büntetések foganatosítására”¹⁰, meglepően sokat elárul a Márton-regé-

⁸ Az elbeszélői hang visszafogására a legjobb példa talán az, ha összehasonlítjuk, hogy milyen „keret” vezet fel a nagy terjedelmű „betéttörténeteket” a különböző kötetekben: az első kötet leghosszabb s egyetlen ilyen típusú története (48–94. o.) a százharminc évvel ezelőtt „meg nem írt” zentai, budai hadi eseményeket elbeszélő rész, mely hangsúlyosan az elbeszélő reflexiói között terjed szét. Ezzel szemben a második kötet legterjedelmesebb betéttörténete, a Rakamazon „játszódo” (122–158. o.) – s egyébként szintén intertextuális eszközzel él – nagyidai cigányok története már nem közvetlenül az elbeszélőhöz köthető megnyilatkozásként, hanem egy szereplő álmasként ékelődik a szövegbe. Ehhez hasonlóan a harmadik kötet leghosszabb betéttörténete (204–216. o.) is szereplőhöz kötött, Kiss Balázs – el nem beszélt – visszaemlékezése. Ez a szereplőhöz köthető szövegrész ugyanakkor természetesen a maga kvázi-létével, miután nem mondható el a szereplő sebesülése miatt, rokon az elbeszélő első kötetbeli, feltételes előjelű „vallomásával” is.

⁹ Ennek az állításnak az utolsó fejezet csak látszólag mond ellent a maga hangsúlyos, az első két kötet megszólalási attitűdjét idéző, T./1. személyű igealakjaival. Ha megvizsgáljuk az igei formák jelentését a korábbi kötetekben és a zárófejezetben, akkor látványosan kirajzolódik közöttük az a különbség, amit akár a T./1. személyű igehasználát homonímiászerű sajátosságaként is azonosíthatunk. Az első két kötet igealakjai ugyanis dominánsan olyan igékhez kapcsolódnak, melyek az elbeszélői cselekvés körülírásában segédkeznek, és így fejedelmi többsként, elbeszélői öntudatként, az olvasótól való tudatos elkülönülésként dekodolhatók. Ezzel szemben a zárófejezet T./1. személyű alakjai – az elbeszélő cselekvéséhez sorolható néhány egyértelmű példán túl – az olvasóval közösségre lépő, a „mi” alatt tényleg „mi”-t értő elbeszélő nyelvi eszközöként működnek, s általuk alakul át a narrátor az utolsó fejezetre olvasóihoz hasonlóvá, az általa felidézett történeteknek korlátozott hatalmú megfigyelőjévé. Ezt a funkcióbeli változást legszembevetőbben a zárófejezet „nem látjuk” és „képzeljük el” mondattöredékei példázzák, melyek az elbeszélői szólam megnyilvánulásait fejedelmi többsként már szinte teljesen értelmetlenül teszik. S mindezt az is tovább színezi, hogy az elbeszélő a hőseihez is egyre hasonlóbbá válik. A formailag öntudatról árulkodó T/1-személyű, fejedelmi többsre rájátszó hang egyre többször keveredik a tanúvallomás beszédhelyzetére emlékeztető – s ismétlődő! – utalásokkal (pl.: „mi nem leszünk tanúi”, „itt kell bevallanunk”, „nem titkoljuk”, „eloszlajuk felőle azt a gyanút is, amelyet, bevallhatjuk, mi magunk láttunk jónak szítani”, „most már elárulhatjuk” „szemtanúk lettünk volna”, „annak leszünk tanúi”). S mintha az elbeszélő néha vallomásosra sikeredő hangütése mögött is az lappangana, hogy – az európai megismerés jogi metaforáját alkalmazva – nem kíván nyomozni, sem bíraskodni, megelégszik a vallatott tanú pozíciójával. S ezzel valahol azt is kinyilvánítja, hogy ha az olvasónak nem tetszik ez, legyen ő bírává.

¹⁰ Foucault: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*, Latin Betűk, Debrecen, 1998, 101. o.

nyek poétikai eljárásairól, akkor a *Testvériség* olvasásakor nagy valószínűséggel az is megfordul a fejében, hogy most a corpus szó kétértelműségét kihasználva – elkerülhetetlen módon – a szövegnek is el kell majd viselnie a korra jellemző megismerési formákat. De a trilógiában a románhistoria vélhetően nem csupán azért lesz organikus szerveződésszerű testté, mert felülete büntetési tereppé nyilvánítható, s ezzel az effektussal hatáslehetőségei miatt mindenképpen élni „kell”, hanem inkább arról lehet szó, hogy azért kell a kéziratnak is túl/átélnie mindazokat a „találkozásokat”, melyek közül néhányon névadója is keresztülment, mivel a szövegek / történetek átjárása érdekében feltétlenül jelezni szükséges, hogy Kártigám corpusa kétértelmű módon szereplője a szövegnek, s Kártigám a ket-tősség ellenére is egység. S amennyiben test, testként kell viselkednie, s úgy is reagál az őt ért traumákra, mintha szerves lény lenne: megfedkeznek testi múltjáról, regenerálódik, varasodik, heggesedik.

Ha összegeznénk a regénytrilógia szereplőinek sebesülési és túlélési rátáit, akkor két-séggkívül a „leghalálállóbbnak” a kézirat tűnne, s ezen több okból kifolyólag is érdemes eltűnődni. Mindenekelőtt talán azért, mert a románhistoria halhatatlansága összekapcsolható a történelmi regényből kifejlő „regények története”-féle átalakulással: minél inkább fény derül a kézirat elpusztíthatatlanságára, annál inkább „ő” (s nem Károlyi István) válik a procedúra főszereplőjévé, körülötte fejlenek ki az események. A *Testvériség*ben ugyanis a legszilárdabb pont, ha tetszik, a szöveg világegyetemének egyetlen „nyugvó” pontja az a pont, amihez képest bármiféle mozgástörvény posztulálható: az átalakuló kézirat. Egy önmagát felülíró szöveg. Egy önmaga határain folyamatosan áttörő szöveg. Egy szöveg, ami – a trilógia végére – egyesül a keretéül szolgáló „világgal”. S innen nézve a történelmi regény megírhatósága körüli ironikus reflexiók is más színt öltenek. Mert mi lehet, mit ér egy történetileg kvázi-lenyomozható történet egy olyan jellegű szöveghez képest, ami kiállja a négy elem mágiikus pusztítási próbáját, négyyszeresen megtisztul és feltámad, s elpusztíthatatlan formaként, kvintesszenciaként¹¹ újra és újra megjelenik a regény tájain?

Ez a mitikus erejű halhatatlanság ugyanakkor természetesen szerkezeti kíváncsi is, mert ha a regény fősodraként nem képes a Károlyiak pere feltűnni, akkor helyettesíteni kell valami mással, s ez a valami más lesz az átalakuló szöveg körül élő-átalakuló Károlyiak története. A kézirat végtelen létezése azonban a zárófejezetet is az örökkévalóságig odázná el, ha nem kerekítené egészzé a történetet a románhistoria feltámadása – bár ezt az elbeszélő erős kétellyel, ironikus jellegű megszorításokkal kommentálja –, az, hogy *Kártigám* végül megtestesül és eltörli a regény olvasó-szereplői és (olvasott) szereplői közötti távolságot, ahogy elfeledteti a *Kártigám*-féle és a Károlyi-féle regényvilág közötti (eddig vélelmezett) különbséget is. A regény utolsó fejezetének – a szöveg létét érintő – kijelentései, a „*vége van a művészetnek*” s a „*nincs mese*” így többféleképpen értelmezhetők:

¹¹ Márton László szövegeit ismerve a szöveg ötödik elemmé válása mögött egy szófejtési hagyomány játékosan komolyan vételét is gyaníthatjuk. Az *elem* szó a görög-latin kultúrán belüli alakulástörténete során kettős jelentésfejlődést járt be: egyrészt (s elsődlegesen) a betűket jelentette, másrészt pedig szép lassan kialakította maga körül mindazt, amit jelentésköre mind a mai napig magán hordoz. (Erről bővebben: Fónagy Iván: *A mágia és a titkos tudományok története*, Pallas Antikvárium Kiadó, 1999, 163–164. o.) A szövegnek a négy elem közé való beemelése, kvintesszenciává válása játékosan bár, de cseppet sem komolyság nélkül idézi meg a szó többértelműségére való építkezésen túl az alkimista hagyomány terminológiáját, anyagátalakítási metaforáit. S e tradícióra támaszkodva a szöveg transzmutációja – az alkímiai konnotációk segítségével – minden irónia ellenére is olyan szerepet tulajdonít a szövegnek, melyet csak a vallási, „parafilozófiai” hagyomány körén belül figyelhetünk meg. Ami innen nézve ugyanis az intertextualitás testet öltésének groteszk ötlete, az onnan nézve – csak enyhén ironizált – kinyilatkoztatás a logosz erejéről. Azaz együtt: mindkettő egyszerre.

Kártigám átváltozása után valóban nincs már mese/történet, de nem azért, mert nem lehetséges, hanem mert feltámadt, megtestesült. Azaz az irónia nyelvi alakzata egyrészt kajánul győzelmi bejelentést kreál a letargikus kijelentésből, másrészt azonban, mivel a megtestesüléssel véget is ér a trilógia története, s a mese valóban a végbe ér, mindez leíró értelmű megállapításnak is vehető: a feltámadt test – mint test – halálnak kitett, s a megtestesült halhatatlanság megtestesülése pillanatában halandóvá is válik.

Kártigám egyszerre meghaló és feltámadó (szöveg)corpusához hasonló – szerkezeti pilléreként szolgáló – funkciót lát el a trilógiában azoknak a hősöknek a figurája, akik nem élet(történet)ükkel, hanem halálukkal s megjövendőlt visszatérésükkel hoznak létre kapcsolatokat a különféle történetsekvenciák között. Ez az azonosítási sor azért is mindenképpen párhuzamba állítandó a kézirat folytonos át- meg átváltozásaival, mert a meghaló, de más alakban visszatérő szereplők sora – Jóember Lénárd, Cserdi Pócos Balázs, Ormanicsics Fülöp, Kenyérkés Palkó, Henter Gotthárd, Matkó István, Benkovits Ágoston, Ibrahim, Menander – a romániró személyébe fut, vagyis a végetérés és újrakezdés megtestesített játéka megint csak a kézirat corpusának enyészpontja felé tart. S a Menander személye körüli létbeli többértelműség ennyiben meg is előlegezi a trilógia végének megállapításait az egyszerre halott és feltámadt meséről.

A zárókötettől s a zárófejezettől visszatekintve tehát meglehetősen szembetűnő, hogy az átváltozó história nemcsak elválasztja egymástól a *Kártigám* és a Károlyiak világát, hanem átjárást is biztosít a két hely között. A történetben többször láthatunk példát arra, hogy ahol a kézirat van, ott minden megtörténhet, s ami „kívülről” irracionálisnak tűnik, az az olvasó-szereplők számára hűsbavágó valóság. Feltűnő azonban, hogy Barkóczy Krisztina életére van a román a legnagyobb hatással, ő szenved el a legtöbb testi átalakulást az olvasás hatására (Andró gróf és Bojárdó történetében a sírnivaló jövőt pillanthatja meg a kéziratlapokon, s amikor az olvasott világ átszívárog életébe, ágyába fogadja a szultánt,¹² arcára képzeletben hold alakú sebhelyet szerez). Úgy gondolom, hogy elég komoly – s a trilógia befejezésének módjára is kiható – retorikai oka van annak, hogy miért éppen Barkóczy Krisztina képes átjárni Kártigám mellett a legkönnyebben a másik világba.

Mindenekelőtt a metafora szó szerint vételeből származhat, hogy a Kártigámból Krisztinává lett grófkisasszony története egy olyan női olvasó érzései által elevenedik meg a regénytrilógia lapjain, aki az olvasással Krisztinából Kártigámmá alakulhat. A névátvitelre építő retorikai eljárások azonban nem elégednek meg a metaforizációval, hanem időbelileg is kibontják a figurában rejlő ötleteket. Megkockáztatom, hogy így például egyáltalán nem kizárható, hogy egészen „egyszerű” oka van a trilógia zárófejezetét borító szürkeségnek. Az olvasó ugyanis éppen emiatt nem lehet biztos abban, hogy aki – képezet festette – sarló alakú heggel az arcán a folyó jegén bukdácsol, s aki majd eljegyeztetik Ahmeddel, az a Kártigámból Krisztinává lett grófkisasszony, s nem a Krisztinából Kártigámmá lett hölgy.¹³ A zárókép egy olyan elbeszélői pillanatot rögzít, melyben a két nő között – a mindkét arcon jelenlévő képzelt sérülés és az általános szürkeség miatt – nem tehető különbség. Ha léteznének színek, akkor a haj színe talán dönthetne (ha nem

¹² Ebből a befogadási kalandból született – a szöveg eléggé finoman, de egyértelműen sugalmazza – Barkóczy Krisztina és Károlyi Sándor legéletrévalóbb gyermeke. A hangsúlyviszonyok ezúttal is meglehetősen kettősek: a legéletrévalóbb gyerek egy olvasási élményből fogan, s Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina kapcsolata az olvasási aktusnál is fiktívebb.

¹³ Mindez nem ellenkezik Barkóczy Krisztina „erkölcsével”, mert gondolatai rejtetten bár, de rendszeresen elkalandoznak férjéről. S bár Károlyi István hazahozatalakor a jóakarók ugratásai-ból értesülhettünk arról, hogy Krisztina választhatna Mostani Pista és férje között, hiszen jogilag mindkét férfihoz közel ugyanannyi kapcsolja, ő „hű” marad férjéhez, s még inkább magához, amikor döntése nyomán elégedetté teszi egy rendhagyó anya-gyermek kapcsolat, s boldoggá egy álmában elkövetett kaland.

lenne ősz). Viszont mivel színek nincsenek, egy női frizuráról nem lehet megállapítani, hogy őszülő-e, középbarna-e vagy vörös. S így a megnyugtató befejezés – és az olvasói elvárások kielégítésének – illúziója feloldódik az ironikus szürkeségben.

A trilógia a két világ szétválaszthatatlanságát a befejezés feloldhatatlanságával, a corpusok közötti azonosságok-különbségek egymástól való elkülöníthetlenségével sugallja. Az eldönthetetlenség általánossá válását az készíti elő, hogy a történet kibomlása során nemcsak a történeti „keretben”, Károlyi István – Mostani Pista vagy Mostani Pista – Nagy Geci esetében lesz felismerést elő nem segítő tanúvá a testi jellegzetesség, hanem Ahmed-Lipót, Kártigám-Krisztina, a *Kártigám*-történet szereplőinek esetében is. Azaz jel és test identitáshoz fűződő viszonyát meglehetősen felforgató módon járja körül a *Testvériség* szövege.¹⁴ Felforgatóan abban az értelemben, hogy az ismertetőjegyek mindig, következetesen hallgatnak a szereplők, olvasók és az elbeszélő vallató tekintete előtt. Hiszen ahogy láttuk: Kártigám (őt leginkább magává tevő) képzelt(!) bizonyágjegye akár Krisztináé is lehet, s Ahmed hallgatása eldönthetlenné teszi Lipóttal való azonosságát. Tetoválása pedig – amiről tudomása sincs! – olyan módon igazolja identitását, hogy felmutatja: Ahmed azért Ahmed, mert nem Ahmed, hanem Naláczy, s ironikusan még a név – „na, látszik” – homofón értésmódját is feltünteti az elbeszélő. Károlyi István sebei megvannak, de lehetnek máséi is, ahogy egyéb – őt Nagy Gecivel rokonító – bizonyágjegyei szóvá tehetők sem lennének százharminc évvel ezelőtt.

A trilógia nem kínál fel a bizonyágjeleken kívül más, azonosításra szolgáló alternatívát, bár fenntartja a nyelvi tisztázás lehetőségét. De hangsúlyozni szeretném, hogy mindvégig lehetőségként tartja fenn: a testi jelek viselői hallgatnak identitásukról, s az azonosság fel/beismerése következetesen a be nem teljesített nyelvi közlés feltételéhez kötött. Ha Kártigám beszélne, ha Krisztinának lenne akarata, ha nem az elbeszélő módon (nem közvetítetten, többszörösen átírva) írna leveleket s folytatna belső monológokat, akkor kiderülne, hogy a sebhelyesnek képzelt archoz milyen név tartozik; s ha Ahmed nem lenne néma, ha Károlyi István vagy Mostani Pista emlékezne az emberi beszédre, vagy Nagy Geci akarna beszélni, akkor beazonosíthatnánk, hogy ki, mikor, kicsoda is a történetben. Ám a *Testvériség* csak megidézi a feltételeket, de nem él lehetőségeikkel. A testi jelek elégtelenek maradnak az azonosításhoz, más jel pedig nem keveredik elő sehonnan sem; a „tanúk” valamilyen értelemben, de mindig nyelvtelenek. Nyelvtelenségük az apropó az elbeszéléshez, az oka az elbeszélői hang megszólalásának. Az elbeszélő azonban – teljesen szokatlan módon – úgy beszél körül némaságukat, hogy nem teszi eldönthetővé, ki tért haza Károlyi Istvánként, s ki lép felénk a Duna jegéről Ibrahim lányaként.

A félreérthető vagy legalább kétértelmű testi jelek jelentésének felfejtése a trilógiában következetesen hallgatásba ütközik. Ez a némaság valószínűleg a múlttal való elbeszélői találkozás élményéhez köthető, ahhoz a csöndhöz, ami az olyan kérdéseket követi, hogy miként lehet szóra bírni a múlt egy rejtelmes eseményét, amivel találkozva jó esetben szövegekkel, rossz esetben szövegek hiányával találkozunk, ha már annak idején is vélekedések ütköztek vélekedéseknek, érdekek álltak szemben érdekekkel; hogyan lehet – egyáltalán lehet-e – történetivé/történetté tenni azt, aminek nem volt történeti tudata. Ugyanakkor a szövegszervező erővé tett szótlanság a történelmi tárgyú kérdésfeltevésektől messzire vezet, hiszen ez az „alapja” a szereplők (Kártigám-Krisztina) szétválaszthatatlanságának, a két szöveg/világ egyesülésének, ahogyan sokszoros áttétellel, de ez a csönd vezet el a történelmi regényből a regények történetévé alakuláshoz is. A nyelvi tér viszonylagos szabadon hagyásából adódó kitöltetlenség azonban nemcsak egy rendhagyó szerkezet kialakítását eredményezi, hanem – ennek visszájaként – az olvasó tehetet-

¹⁴ Hangsúlyoznám, hogy emiatt a trilógia egészen végigvitt „zavar” miatt keveredhet össze (szöveg)világ és szöveg(világ).

lenségérzését is, mivel a regény körülírt némaságának rafinált megoldásai a szöveggel való találkozáskor meglehetősen ambivalensen csapódnak le.

A trilógia szerkezetévé tett műfaji átfordulás annyira szokatlan, hogy olvasóit, akik korábbi olvasmányélményeikben nem nagyon lelhetek hasonló megoldásokra, mindenképpen zavarba hozza. Hiányozhat a *Kártigám* kézírata, a *Kártigám* mögötti elbeszélő, bár a trilógián kétségkívül keresztültekergetik a meghaló-feltámadó hősök Menanderbe vezető jelölőszora. De mégis attól „szenvedhet” leginkább a befogadó, hogy az elbeszélő nem a Károlyiak peres eljárásának eseményeiről tesz tanúvallomást – a legelső (s legegyszerűbb) olvasói elvárás beteljesítéseként –, hanem a múlt elbeszélhetetlenségéről. S akkor is nehézséget jelenthet ez, ha az olvasó jól tudja, hogy ő lenne a legelégedetlenebb, ha azt kapná, amit remélt. Ahogy valószínűleg azt is érzi, hogy hiába hiányzik neki a bizonyosság, ha e hiány szükségességét meggyőzően igazolja a szöveg: nem csak felkavaró, de lenyűgöző is, ahogy csöndbe ütközik a zárókötet egyetlen, Mostani Pista Károlyi Istvánságát majdnem eldöntő próbatétele, a *Miatyánk*¹⁵ elimádkozása, s ahogy némaságra reflektál az egyetlen eligazító – s el nem hangzottsága ellenére is feljegyzett – tanúvallomásnak (Kiss Balázsénak) a nem hallható betéttörténete, ahogy a zárófejezet is a némaság „egyetemességével”, a tanúk elhallgatásával (Andró, Ibrahim) végződik.¹⁶ S mivel a nyelvtelenség állapota nyelvi megformálásban képes körvonalakat nyerni, az olvasónak el kell hinnie a meseszöveg mintázatát látva, hogy a nyelvileg előfeltételezett, majd körülírt némaság beteljesítés is egyben. Mintha a trilógia a hallhatatlanság köré szőné egy kvázi-hallhatatlan szövegnek a történetét. S a két pólus között a *Testvériség* nyelve vitathatatlannal lefegyverzően közvetít.

Am mindezek ellenére továbbra is kérdések sorába ütközhet a befogadó. Mert elfelejteti-e a hallhatatlanságot a kvázi-hallhatatlanságot látva, s elfogadhatja-e a regények történetét a történelmi regény már bevált formája helyett? A másik oldalról viszont mintha e kérdések inverzébe ütköznenk: hogyan lehet ennyire kerek egy történet, ami a nyelvi jelentés fogyatékoságára épít? Ha hallgat a jel, hogyan támadhat fel a mese; s hogyan csalta ki az elbeszélő ebből az ellentmondásból a történetet?

¹⁵ A fiúság kérdésében tehát nyelvileg egy (vallásilag cseppet sem semleges) szöveg különböző („Apákhoz” szóló) változataiból való választással lehetne döntenie!

¹⁶ Ahogy a második kötet végén az események látványelemei egyre testtelenebb szűrőkön (Károlyi Sándor képmásának szemein, Károlyi Sándor lelki szemein) haladtak keresztül, úgy a harmadik kötet végén a történet a beszéd szervének abszurd absztrahálódásával (lelki szájként) közvetít. S mivel a lelki ajkak artikulációját, ha valami, akkor a képzelet „érzékszerve” képes hallani, ezért a zárófejezet az olvasói képzeletbe vész.

UTAZÁS ÉS MÁGIA

Márton László Testvériség című regényében

Az itt olvasható elemzés a háromkötetes regényről szóló, hosszabb tanulmányom részét képezi, s ezért néhány kijelentés a többi fejezet nélkül talán meglehetősen túlzottnak tűnhet. A *Historiografikus metafikció és mágia Márton László Testvériség regényében* című dolgozatom bevezetőként a mágikus realista írásmód fogalmának és használatának problematikuságával foglalkozik, majd a könyv történelem- és igazságfogalmát, illetve elbeszélői módszerét vizsgálja. Az itt közölt rész a *Testvériség* térérzetét és mozgásdinamikáját, illetve a mágiához való viszonyát igyekszik „feltérképezni”, figyelembe véve a név mágikus erejét, a babonákhoz kapcsolódó részeket és a táj démonikuságát is.

Utazás/menekülés a regényben

„Az írás, habár allegorikus, hisz mindig valami másról, valami másuttról beszél, és ezért disszonanciára van ítélve, mégis megnyit egy tereget, amely ösztönzi a mozgást, a migrációt, az utazást.”¹

I. Úton lenni

Márton regényében az utazás topikus alakzata több szinten működik inspiráló és generatív elemként. Az első két kötetet maga a tér- és időbeli utazás fogja össze; miközben Károlyi Sándorék kocsija, kisebb kitérőkkel ugyan, de meghatározott célok (Bécs és Nagykároly) felé, oda- és vissza halad, addig az emlékezet állandóan megakadva, korrekciókon keresztül csapong a történetben előre, a tárgyalás felé, illetve hátra, a múlt feltárása céljából. Az eltévedések, kitérések, kényszerű pihenők parallel elemek az állandóan újraíródó, kitörlődő, felidéző emlékekkel, a működésben lévő mnemotechnikával.

Az utazás itt mint rögzülés–kimozdulás–újrarögzülés „rizomatikus” (Deleuze–Guattari) aktusa kap hangsúlyt, ugyanakkor az irodalmi, tágabb értelemben a kulturális hagyományban mindig a Másik által való önmegismerés szimbóluma, az önfeltárás lehetősége is.

A *Testvériség*ben azonban ez utóbbi az utazókat kevésbé érinti: Károlyiék, Ahmed és Kártigám nem ismerik meg jobban egymást vagy önmagukat, inkább az olvasó nyer alaposabb betekintést történeteikbe. Ebből a szempontból a mű a pikareszk regények, kayseri fogalommal élve: a térregények² kontextusába illeszkedik, ahol az epikus világ integratív részét maga a tér jelenti, az átélt kalandok, nehézségek nem hagynak meghatározó, személyiségformáló nyomokat a szereplőkön. Habár Károlyi István váratlan felbukkanása lehetőséget teremt a határok és pozíciók átírására, a tér átalakítására s újabb viszonyrendszerek kirajzolására (a hatalommal, volt menyasszonyával, testvérével), de

¹ Ian Chambers: „Kivándorlás, kultúra, identitás”, in: *A multikulturalizmus esztétikája, Helikon*, 2002/4., 441.

² Erről H. Nagy Péter is beszél Márton egy másik regényével, az *Átkelés az üveggel* kapcsolatban. In: „Egy tér-regény történeti horizontjai”, in: *Üvegezés*, Balassa Péter (szerk.), Budapest, 1994.

már a „térfogaló harcok” kisebb-nagyobb győzelmei közben is szinte minden az eredeti állapotba rendeződik vissza: a felek a kevésbé radikális elhatárolódásra, elkülönülésre törekednek (István megházasodik és másik birtokra költözik), melynek egyetlen célja, hogy ne zavarják egymás köreit. Egy másik, közös cél felé haladó és végezetül egybefutó utat a szmirnai beglerbég családja jár be: Ahmed, Kártigám és Ibrahim pasa a harmadik kötet végén – a happy end-es meg- és feloldást feltehetőleg a műfaj elvárásainak megfelelően alkalmazó narrációnak köszönhetően – egymásra talál.

Emellett önfeledten vállalt utazásként értelmeződik az olvasás is, leginkább a *Kártigám*ba belemélyedő, beleálmodó olvasók esetében. Szinte állandóan (el)kóborol maga a kézirat is, hogy a legváratlanabb helyeken és formában tűnjön fel ismét; s ugyanígy, alig van szereplő, aki ne utazna, menekülne.

Végül pedig talán nem erőltetett az utazás identitásalakító, kimozdító értelmű topozábról kiindulva magukat a beemelt, „idegen” szövegeket is utazókként interpretálni, hiszen maga az intertextualitás is egyfajta áthelyezési, újraértelmezési gesztus, melyből következően a részletek, kontextusukból kikerülve, újabb identitással és konnotációval bővülnek. A citátumok még átalakíthatóságukban is egy másik, korábbi vagy fiktív, csak feltételezett létezésű szöveg nyomai, s ennél fogva a textusból kifelé, az ott-ra mutatnak. Felismerésük (például az allúzió egyértelműségéből) vagy „idegenségük” érzékelése (például a részlet archaikusságából következően) az olvasás közben minket, befogadókat is elbizonytalanít vagy épp továbbsegít az értelmezésben, állandóan arra kényszerítve, hogy a szöveg szövegszerűségét, ezzel együtt fikcionális jellegét tudatosítsuk.³

Ez a mozgásdinamika, mely a szöveg minden szintjét átszövi, a rögzülés–elmozdulás–újrarögzülés hármását mint értelmezési aspektust vonja az olvasatba, mind a konkrét térbeli aktusok, mind az individuumok meghatározása, mind a szereplők, illetve a beillesztett szövegek viszonyai tekintetében. Ezek a mozgások magukba foglalják a *kint–bent* (szövegen kívüli és belüli lét), *fönt–lent* (földi és égi hatalmak) és az *itt–ott* (Nagykároly környéke és Bécs) oppozícióját. Az úton-levő, az eltávolodó *nyomokat* hagy maga után, melyek épp ott-nem-levését jelzik a többiek számára (Károlyi Sándor házában például távollétében is halkan és tisztelettel beszélnek róla).

A különböző mozgások és tér-képzetek egy *térképet* hoznak létre, mely egyben a regény szerkezetét is behatárolja/megrajzolja.⁴ A konkrét helyszínek mellett gyakori a mentális terek bevonása: álmok, víziók, emlékterek és titkos búvóhelyek (mocsarak, erdők mélye) tűnnek fel a regény lapjain, s ezek között tévelyegnek, keresnek, találkoznak a szereplők, s e nyomok mentén olvasódik maga az emlékezés és a történetmesélés is. Mivel a különböző jelek és lenyomatok folyamatosan kitörlődnek, majd előtűnnek és felülíródnak, a *Testvériség* olvasójától különleges intenzitást követel ezen mozgások követése, az utalások, emlékdarabok összeillesztése, s ezért ő maga is folyamatosan visszafelé mozog a regény előrehaladó olvasása közben.

A továbbiakban a mozgáshoz kapcsolódó alakzatok (távollevés, hazatérés, várakozás) és a térbeli elrendeződések (otthon-lét, labirintus stb.) felbukkanásainak szöveghelyeivel foglalkozom. A locusokat az átutazók és a menekülők csoportjai köré szerveztem.

³ A korábban már idézett műfajokon túl a mese narrációs jellemzői is fel-felbukkannak, pl. „Barkóczy Krisztina hiába kínálta Kártigám szépséges fogolykisasszonyt a tűznek, a tűz el nem hamvasztotta. Hiába ajánlotta a víznek, a víz el nem sodorta” stb. III/135. Ironikusan kifordítva: „Még most is látnak, ha le nem hunyták a szemüket” III/182. Megelevenedik a sirató is: „László, László, szerelmes fiam László, édes fiam, László” stb. III/184.

⁴ Egy példa ennek narrációs reflektálására: „De most egy pillanatig növeljük meg a távolságot, amely elválaszt bennünket a szereplőktől, hogy észlelhessük: az eseményeknek nem annyira láncolatuk, mint inkább felületük van, legalábbis regényünknek ebben a fejezetében.” III/123.

II. Átutazók

Károlyi Sándor kényszerűen vállalkozik egy olyan útra, melynek célpontját (a bécsi kancelláriát és feltételezett fivérét) igen nehezen, sok akadályon keresztül éri csak el, míg a hazaérkezést, mely főispáni funkciójától való megválását eredményezheti, ő maga késlelteti. Félelme, miszerint bátyja *visszatérte őt mozdítja el* helyéről, egyfajta helyben toporgásra, visszafele haladásra ösztökéli mindaddig, amíg egy levél már lehetetlenné nem teszi a további halasztást. Személyét ellentétes mozgásirányok és -vágyak határolják körül, elutazása első pillanatától kezdve a visszatérés, hazaérkezés is motiválja. Ez az újra-otthonlevés számára magába foglalja az eredeti állapotok zavartalan meglétét vagy helyreállítását: Károlyi Sándor szeretné azt hinni, hogy az *otthon*ában, a jól ismert, rutinokkal körülbástyázott térben minden úgy marad, amilyen állapotban maga mögött hagyta. Hite szerint őt magát sem érinti meg az utazással járó változás, számára az utazás leginkább nyűg: „Az utazásban Károlyi Sándor leginkább az egyhangúságot szerette. A változatoságot nem becsülte valami sokra, még kevésbé az olyan embert, aki a tájak és emberek sokféleségében gyönyörködik; annak a lelke is változékony.” (II/5.)

A parancsosztogatóhoz szokott főispán valóban csak átutazónak tekinti magát, aki Bécsbe, azaz idegen, nem-otthonos területre érve elveszíti a lába alól a talajt, ágensei irányítására, tanácsaira szorul, és képtelen az önkifejezésre (például a vendéglőben kénytelen egész mást fogyasztani, mint amit rendelt, s ez igen megviseli). A jelentős birtokkal rendelkező nemes Bécsben szinte eltöprel a bíboros és emberei előtt, és csak nagy nehézségek árán tud bejutni Kolonichhoz. Napokig várakoztatják és küldik egyik helyről a másikra. Az idegen tér itt kifejezetten ellenségesnek mutatkozik, a város labirintusként jelenik meg, melynek közepén a Minotaurusz maga Kolonich, s melynek erő-ellentétpárját Szatmár megye képezi.

Károlyi Sándor Bécsbe érkeztekor kénytelen „megszabadulni” magyaros jellegzetességeitől (ruha, bajusz), mellyel maradék magabiztosságát is elveszti, de a továbbiakban szinte minden tekintélyétől megfosztják. Este, bódult állapotában, képtelen szállásához találni, így az utcán, összetört üvegcserepeken fekvé tölti az éjszakát. Reggel viszont tisztálkodásra sem marad ideje, mivel Kolonich érte küld, hogy a rá szánt *negyedórában* letudhassa „kötelezettségét”, a testvérek találkozásának megvalósítását. Károlyi, bátyja történetének meghallgatása után, kénytelen végigülni a bíboros regényelméleti fejtegetéseit is, de a gondolatmenetet követni már képtelen, elkalandozik, mi több, bele is alszik a monológba. Kiszolgáltatottságát, megaláztatását tehát intellektuális alulmaradottsága is fokozza: épp-úgy tévelyeg a szavak labirintusában, ahogy később a kancellária sötét folyosóin.

Mikor végre némi segítséggel kivergődik az épületből, és elindul hazafelé, bécsi élményeit mintegy bosszantó epizódokként éli meg, s hamarosan el is felejt. Ezt többszörösen és hatalmilag megerősített identitása teszi lehetővé a számára (míg minden erejével azon van, hogy ugyanettől feltételezett testvérét megfossa). Fiatal korában későbbi önmagáról megfestett arcképéhez tökéletesen hasonul, pozíciójában elismert és jól érzi magát. Bátyja feltűnésekor nem önbecsülésének elvesztése miatt aggódik, hanem a vagyonát és pozícióját félti. Így a pár hónapos távollét, míg a bécsi utat megjárja, nem idéz elő benne komoly változást.

Hazafelé utazva visszanyeri önbizalmát, s miközben Istvánnal gyakorlatilag egy cél felé tartanak, átvitt értelemben végig ellenkező irányba haladnak. Sándor útja haza, a biztonságot és gyökereket jelentő vidék felé vezet, míg István egyre távolodik biztos személyazonosságától, melyet Bécsben Kolonich garantált. Ami számára elvileg a genealógiai kiindulópontból való visszatérést jelentené, tulajdonképpen identitásától való megfosztásával lesz azonos. Képletesen szólva kilométerről kilométerre bontódik le önazonossága egy-egy rétege, míg végül csupán Nagy Geci, egy ál-Károlyi marad belőle.

Károlyi István személye tehát térben erősen meghatározott, a mögötte álló hatalmi vélemények nélkül származása nem igazolható. Felismerhetetlenségét az idő dimenzióján túl lokalizációs problémák is okozzák, kilétét csupán térbeli megjelölésekkel lehetne igazolni: azáltal, hogy a *csatátéren* esett-e el vagy megsérült és *fogságba* került. Alakját azonban a mozgás, elmozdulás két másik alakzatán, a *távollévésén* és a *visszatérésén* keresztül is meg lehet (vagy nem lehet) közelíteni. Személyére ugyanis a hosszú távollét miatt annyira kevéssé emlékeznek, hogy nincs senki, aki hitelt érdemlően igazolhatná őt. A máshollevés Károlyi Pista esetében tökéletesen egyenértékűvé válik a *mássá-levéssel*: nemcsak személyisége, de egyenesen humánuma, emberi mivolta is lebontódik. Megjelenése, intellektusa a felismerhetetlenségig torzul, gyakorta elállatiasodott, brutális lényként nyilvánul meg (például egész úton egyedüli kommunikációs kísérlete a marhabögés utánzása), máskor egyenesen magatehetetlen (Barkóczy Krisztina kénytelen előre megrágni az ételt, mielőtt azt „Pista” szájába helyezné). Így aztán személyéről mindenki azt állítja, ami épp az érdekében áll, vagy ami vágyait tükrözi. Krisztina például, aki Istvánt őszintén visszavárja, megteremti és elég sokáig igazolja *magában* István önazonosságát, míg végül a személyiség deformálódása az ő hitét is kikezdi.

A Károlyi-testvérekkel párhuzamosan Ormancsics Fülöp és alteregói⁵ folyton úton vannak, nincs otthonuk, pontosabban állandóan máshol van, mivel mindenütt *otthonosan* mozognak. Bár látszólag sosem utaznak, általában ott bukkannak fel, ahol Károlyi Sándornak épp segítségre van szüksége. Tulajdonképpen tulajdonságokkal sem rendelkeznek, identitásukat elsősorban a főispántól való függőségük határolja be. Jelenlétük ilyen szempontból kizárólag funkcionális jellegű, az emberi viszonyok által kirajzolt térháló egy-egy fontos pontját alkotják.

Egy másik örökös utazó, vagy leginkább üldözött Andró gróf, teljes nevén don Guzmán de Moreto y Sánchez. (A spanyol szereplő esetében, a spanyol kultúrára jellemzően, a név biztosítja a pozíció kijelölését: apja és anyja családja, illetve rangja is kiolvasható belőle.) Az ő célja sem helyhez, hanem személyhez kötött: a szolgálóját, Lipótot keresi, követi. (Lipót utazását pedig épp ez határozza meg: állandóan menekülni kényszerül.) Útjaik számtalanszor keresztezik egymást, de az állandó megtévesztések, kitérések, elrejtőzések (álnév és álruha mögé) addig késleltetik a találkozást, míg Ahmed biztos révbe érve (apjára rátalálva) többszörös értelemben is elnyeri szabadságát: szolgálóból a bég fiává, szabad emberré lesz, s véget ér hosszú menekülése, sőt, jelképesen „gyökeret ereszthet” mint Kártigám boldog férje.

Barkóczy Krisztina esetében egy másik utazáshoz kapcsolódó alakzatról beszélhetünk: a *várakozásról*. Bár Krisztina egy helyben marad, mégis folyton közeledésről ábrándozik. Bizakodása azonban nem férjére vonatkozik, ő abban reménykedik, hogy visszajön hozzá hajdani vőlegénye, a „rég” Károlyi Pista. Ám ehhez az utazáshoz mint a tér- és viszonyrendszer új artikulációjának lehetőségéhez fűzött reményei nem teljesülnek, s helyzetét a nyelv térbeli metaforákat kedvelő gesztusával úgy is jellemezhetnénk: minden visszatereledik a saját medrébe.

⁵ Erről bővebben a *Szétbomló szubjektum...* című, itt nem közölt fejezetben írtam.

„Egy autentikus módon emigráns perspektíva (...) [k]lezdődhetne azzal, hogy a mozgást nem az indulás és az érkezés rögzített pontjai közti kényszerű átmenetnek tekinti, hanem a világban való létezés módjának. Akkor a kérdés nem az lenne, hogy hogyan érezzünk meg, hanem hogy hogyan mozogjunk.”⁶

A mottóban szereplő emigránshoz hasonló az irodalomtörténet egy „régembi” alakja: a vándor, a nomád.⁷ A vándorlás toposza az irodalomelmélet számára is fontos kiindulóponttá vált – az örökös meg-nem-érkezés, az új, ideiglenes táborverés élménye szintén a bináris oppozíciók ellen dolgozik, az otthon jelentőségének elvesztése, a territórium átértékelődése decentralizáló erejű. Ez a tapasztalat a gondolkodásmódban is változásokat idéz elő, Guattari és Deleuze rizóma-elméletét követve: a fa-gyökér alapkép mint a dolgok, a világ mélyére hatoló és onnan (az Egyből) kifele terebélyesedő logika nem érti a sokféleséget, mindig rögzített helyhez (egy gondolathoz, kiindulópont-hoz) kötött. Ezzel szemben a hajszalgyökér, a „rizóma” képes más rizómákhoz kapcsolódni, bárhol, bármikor megszakítható, kárt mégsem okozunk benne. Ezzel a deterritorizáló mozgással ugyanakkor megnöveli a territóriumot és kiterjeszti a szökésvonalat, míg végül a teljes rendelkezésre álló területet, akár a gaz, el nem foglalja: „A rizóma nem kezdődik és nem végződik, mindig középen van, a dolgok között, köztes-lény, *intermezzo*.”⁸ Ez a *közöttiség* Márton szövegében számos szereplőre és szerepkörre igaz. A regény jelenének történelmi háttere a bujdosók, a rejtőzködve élők, támadásra készülők és menekülők figuráiból (kurucokból, útonállókból, szegénylegényekből, katonaszökevényekből stb.) rajzolódik ki. De az örökös határátlépés, expanzió és okkupáció a mentális térre, az álom-valóság-képelet hármására is jellemző a szövegben.

Kártigám (Krisztina) és Ahmed (Lipót) életének karakterisztikuma a *menekülés* – mind a trilógiában, mind a regényen belüli regényben. Habár mindkettejük célja személyiségük és önbecsülésük megőrzése (lévén a szmirnai beglerbég gyermekei), illetve a szülőhöz való *hazatérés*, mégis, az otthonuktól épp ellenkező irányba futnak, hogy az őket kisajtítani akaró gazdáiktól megszabaduljanak. Így lesz az utazás egyik lehetséges motivációja, a passzív várakozás ellenpólusa a *menekülés*; futás a bezárás, elzárás, különválasztás és a mozgáskorlátozás elől. Ugyanakkor tekinthetjük őket azon *emigránsok* reprezentánsainak, akik képtelenek asszimilálódni, mivel mindig hazavágyanak, mégis szükségképpen alkalmazkodnak és beilleszkednek a mindennapi életbe (ahogy szolgasorba jutva mindkettőn természetesen fel veszik, pontosabban kapják, a kereszténységet). Egyfelől végzik a hétköznapi teendőiket (Lipót péklegényként, szolgaként, futárként dolgozik, míg Kártigám egyszer a mindenkit szerelemre indító, szépséges szolgálólány,

⁶ Paul Carter: *Living in a New Country. History, Travelling and Language*, London, Faber & Faber, 1992, 101. Idézi: Chambers, i. m., 473.

⁷ Ide kapcsolható még a bujdosó szerepköre is; az otthonától kényszerűen távozó, állandóan úton levő élte a magyar irodalomban külön helyet foglal el, ahogy erről az ún. bujdosó-dalok is tanúskodnak. Emellett külön érdekes, ahogy az „emigráns” írók helyzetét értik és elemzik az „otthon” élők és az érintettek. Ld. Kemenes Géfin László: *Versek Jolantához*, Magyar Műhely Kiadó, Budapest, 2002., 200–202.

⁸ Deleuze–Guattari: „Rizóma”, in: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, Osiris, Bp., 2002., 86. A könyv szerzteágazó, folyton elkanyarodó szerkezete szintén összehasonlítható a rizómával, melynek szövetét Deleuze-ék az „és... és... és” kötőszóval jellemzik.

máskor a grófnévá vált asszony életét éli), ugyanakkor várják a találkozást egymással és apjukkal. Létállapotuk tehát nekik is a várankozás, de annak aktív módusza, az állandó mozgás, a végtelennek látszó meg nem állapodás kényelmetlen stádiuma.

Ha elfogadjuk a posztkolonialisták és a multikulturalizmus képviselőinek nézetét, miszerint a posztmodern egyik legátfogóbb szimbóluma a *migráns*, a száműzött – akkor a török testvérpár a regény legeminentebb „hőse”. A testvérpár menekülése a trilógia végére szerencsésen véget ér; ám addigra Kártigám személyazonosságát teljes mértékben elveszti (akik a szmirnai beglerbég elé vezetik, koránt sincsenek meggyőződve arról, hogy nem csupán névrokonságról van-e szó,⁹ apja pedig nem ismerheti fel százszázalékosan hétévesen elvesztett leányát), míg Lipótról, illetve most már ismét Ahmedről kiderül, hogy Ibrahim pasa nem az apja, legalább is nem vér szerint. Ennek tanúbizonyságát gerincoszlopa mellé tetoválva viseli csecsemőkora óta: „Stephanus Naláczy sum”, „Naláczy István vagyok”. (III/263.)

A regényben a testvérpár személyiségének koherenciáját csupán néhány toposz-szerű jelző biztosítja: Kártigám „szépséges”, míg Lipót „sápadt”, mindketten némaságra vannak ítélve, s így önmaguk kimondására, megnevezésére sem képesek.¹⁰

IV. Egy megszökött kézirat

Talán a kézirat útja a legbonyolultabb, legátláthatatlanabb és legcsodásabb a regény egészében. Felbukkanásai, hirtelen elváltozásai (javarészt megmagyarázhatatlan továbbbírdása, regenerálódása), megoldatlan szerzősége az egyik legtalálóbb és leghumorosabb körbejárása a befogadás- és határesetztétika kérdéseinek, a szerző-szöveg-olvasó hármasság problématicájának.

A szereplőknek a *Kártigám*hoz fűződő viszonya többféle, s a csoportok mintha a különböző olvasásstratégiai szintek és olvasásmódok módosított, torzított tükörképei lennének.¹¹

Többnyire a nőkre van elemi hatással a kézirat: ők naiv, beleélő olvasók, amit az is indokol, hogy még sosem olvastak ehhez hasonló, regényes könyvet (legalábbis a *Testvériség* lapjain). Ebből következően őket közvetlenül érintik az olvasottak, a megfelelő részeknél rosszul lesznek, elájulnak vagy sírva fakadnak. Ők folytatják a legnagyobb küzdelmet a kézirattal: vagy heves vágyuknak eleget téve szinte habzsolják, falják a betűket (például Katica, I/259.), vagy önuralomhiányuk ismeretében eltiltják maguktól az olvasást, leginkább ellehetetlenítik azt. Emellett többnyire mély lelkiismeret-furdalást is éreznek, magukat tartva felelősnek néhány könyvben szereplő és később megvalósuló dolog beteljesülése miatt. Krisztina próbál a legtöbbször megszabadulni a kézirattól: a második kötetben tűzbe hajítja (245-246., de onnan férje kiment a lapokat), majd a harmadik könyvben a másik három természeti elemet is segítségül hívja (bár azok a legkevesebb jóindulatot sem mutatják irányába, és eszük ágában sincs magukba fogadni a kéziratot, sőt, mintha kifejezetten Krisztina ellenében dolgoznának, a lapok mindig és igen hamar előbukkannak, mondhatnánk megjelennek). Krisztina először egy ládába zárva a

⁹ Vö. III/237–238, 250.

¹⁰ Némaságuk indoklása a szövegben több helyütt felbukkan, többnyire csodás, illetve mesés elemekre épülve: Kártigámot a narrátor egyszerűen nem hagyja szóhoz jutni (III/260); Lipótnak a gonosz Andró gróf metszette ki a nyelvét (III/80), illetve, ugyanakkor, „mindenki tudja”, hogy nem tud beszélni, hiszen egy regényből lépett ki.

¹¹ Ricoeur írása alapján megkülönböztettünk „ártatlan”, első olvasást, egy „eltávolított”, második olvasást, illetve egy harmadik, tisztázó jellegűt, mely azt kutatja: „mit mond nekem a szöveg és mit mondok én a szövegnek?” Ricoeur: „A szöveg és az olvasó világa”, Jeney Éva (ford.), in: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Osiris, Bp., 1999. 346.

folyóba dobhatja (III/42.), majd egy kiszáradt kútba hajíttatja (III/86.); végül pedig egy hatalmas szélvihar alkalmával egyenként a levegőbe ereszti a lapokat. (III/136.)

Talán a legnagyobb csoportot azok a szereplők alkotják, akik nem kerülnek közvetlen kapcsolatba a kéziratral, vagy legalábbis nem tulajdonítanak neki jelentőséget. Ilyenek azok a férfiak, akikhez véletlenül keveredik a kézirat, valahol otthagyják, elvesztik, a hátoldalára írnak, rajzolnak (ahogy ezt az elbeszélő lelkiismeretesen meg is magyarázza: akkortájt még kevés a papír, így gyakran többször is felhasználják). Ha egy pillanatra el is bűvöli őket, átlépnek rajta, másra (praktikus, olykor túlságosan is praktikus célokra, például fenéktörlésre) használják. Ilyen figura Károlyi István, Kölcsey Gábor, a farkasok által felfalt futár (III/242.) és (Ahmed kivételével) a szolgák.

A harmadik csoport talán több részegységre is osztható: itt azok a tudós férfiak találhatók, akik figyelemmel kísérik a kézirat sorsát és magával ragadja őket a történet. Figyelmes, kreatív, azaz értelmező olvasóként lépnek színre. Sőt, olykor ki is lépnek olvasói hatókörükből, és írói babérokra törnek (Dietz, Kollonich, Károlyi Sándor, Auersperg). Többségükben elméleti és pragmatikus kérdéseket is felvetnek a kéziratral kapcsolatban (lásd Kollonich regényelméletét és Károlyi Sándor költészet–hazugság párhuzamát). Ezt maga a kézirat sorsa teszi lehetővé, hiszen az már eleve eltűntként, majd előtűntként szerepel (mint elveszett, de megkerült római fabula), később pedig a továbbbíródó történet szerzőjeként „számon tartott” Menander halálát is bejelentik.

Kollonich a tudós, tudatos olvasó – vele szemben Károlyi egy sajátos olvasói attitűdöt képvisel: „Károlyi Sándor nem szerette volna elolvasni Menander művét, ám annál szívesebben hozzáírt volna legalább egy rövid részletet.” (II/39.) Károlyi elhatározza, hogy a regény menetének, de elsősorban Kollonich akaratának ellentmondóan fog cselekedni, s ez kaján örömmel tölti el – ám ebben a másik regény (a *Testvériség*) megakadályozza: rá kell ébrednie, hogy csak álmolta, sőt beleálmodta magát a regénybe, s amit saját cselekedetének hitt (hogy kiállítja Lipót útlevelét), azt Kollonich már megtette helyette.

A kézirat többszöri felbukkanása mindenki számára (saját bevallása szerint még az elbeszélő számára is) meglepő: a teljesség igénye nélkül álljon itt egy rövid „útinapló”. Miután Dietz megtalálja a kéziratot, Kollonichnál hallunk róla újra, Károlyiék házába viszont Kölcsey Gáboron keresztül jut, aki Késmárkról rendeli meg a kéziratot, miután véletlenül beleolvasott a puskagyáros csomagolópapírral szolgáló lapjaiba. (II/95–96.) Ugyanabban a fejezetben Krisztina a kamrába záratja Lipótot és Kenyérkés Palkót, ám reggelre a kéziratot találják hűlt helyükön. (II/114.) Katicának barátnői küldik el az egyes oldalakat Eperjesről. (II/241.) Auersperghez szolgáló juttatják el a Szamosba dobott ládában, máskor a meggyilkolt Kölcsey testéről fejtik le (III/43–44.) vagy épp Pénzásó Pista szemfedelével szolgál. (III/133.) Károlyi Sándor többször, több helyről kapja meg a kéziratot, de egyszer Lacikán találja meg darabjait: első látásra piócáknak tűnnek a beteg kislány lógó papírszalagok, fecnik. (Itt a gyógyulni, íródni képes kézirat vérszívó vámpír/állat metaforájaként tűnik fel – ismét organikusságát, életerejét hangsúlyozva.)

Másik, képi létformája a kéziratnak, amikor a különböző szereplők birtokában lévő rajzként reprezentálódik (Kölcseynél és Andró grófnál), illetve amikor meg is elevenedik a Károlyi-ház falikárpitján. (II/228–229.)

A kézirat tehát vándorol, felbukkan és állandóan (meg)menekül – érző, létező lényként viselkedik. Szereplőivel képes a transzformációra: szereplő és kézirat képes egymásba átalakulni (Kártigám: I/86., III/240., Lipót: III/142., III/167., Kölcsey Menander-rajzából: III/16.); „a szavak testté válnak”, azaz tőle függetlenül kilépnek a szereplők a „valóságba” (például Lipót: III/79.) vagy visszatérnek a szövegbe. (III/81.) A kézirat emellett lélegzik (III/34.), kineveti az olvasóját (III/86.), a szerző halála után kihűl és megdermed, sőt, hullafoltok is kiütöznek rajta (III/242.), ugyanakkor gyógyítja magát (I/259.) és szerző nélkül is íródik tovább. (III/33, 89, 131.)

A kézirat önmagát tovább író képessége némelykor transzcendens jellegűnek tűnik. Mikor Auersperg szobájában a kézirat magára marad, először hangyáknak, majd tintafoltoknak látszó pöttyök telítik meg a lapot, és folytatják a történetet. (III/89.) A láthatatlan szerző munkája vagy a csodásnak nevezhető íródás a textus természetfölöttiségét sejteti, s a szerző-Isten analógiát tolja az értelmezés előterébe. Ez egy speciális nyelvi, elbeszélői formát juttathat az eszünkbe: a kinyilatkoztatást. Jauss értelmezése szerint a prófécia „már eleve és végérvényesen meg van írva – még akkor is, ha nincs megírva”,¹² Ricoeur pedig arra mutat rá, hogy a szent szövegek esetében a „ki beszél?” kérdése helyett a tartalom a szubsztanciális.¹³ Bényei könyvében a mágikus realista regények egyik szinonimája az apokrif regény, mely a szent szövegek szerkezetét és funkcióit imitálja.¹⁴ Jellemzője a performativitás, a szerző-Isten analógia és az a vonás, hogy minden cselekedet kihatással van a jövőre. A párhuzamot erősíti, hogy a szöveg erős performatív jelleggel bír, a megnevezés sokszor a teremtés aktusaként működik. Ugyanakkor a szerzőiség és a regény szent szöveggé váló értelmezésének kérdése többször is egyértelműen ironikus: a szerzői „jogokért” fellépők sorát ugyanis bővíti egy prédikáló fogoly és egy kocsmában időző egér is.

A Szerző sokszorozása a „fent” és „lent”, a szent és a profán binaritásának egyenműsítése alapján ez a transzcendentális párhuzam inkább abszurd túlzásként, az alkotás profán szójátékként értelmezhető.

Szétbomló szubjektum és névmágia

„Ha egyszer elfogadtuk a történelmi és kulturális differenciálódást, többé már nem gondolhatunk úgy a testre, mint a társadalmi cselekvések passzív alapjára, afféle konstansra. A test is történelmi és társadalmi hely, amelyet sem állandónak, sem bizonyosnak nem vehetünk.”¹⁵

„Nem az Én, hanem a Te elvesztése lenne a tulajdonképpeni katasztrófa.”¹⁶

A szubjektum, szükségszerűnek látszó térbeli meghatározottságán túl, a nyelvi meghatározottság tükrében is megkérdőjeleződik.

Az identitás fiktív jellegét először Nietzsche hangsúlyozta, a létértelmezés retorikus meghatározottságából kiindulva. De Jauss könyvében¹⁷ elégtelennek és patetikusként tartja a szubjektum „puszta fikció”-ként, „népi előítélet”-ként való értelmezését, és Iser, Plessner, illetve Scholem gondolatmenetét követi. „Ha igaz a magányos szubjektumra, hogy »minden egyes ember létezik, de önmagát nem birtokolhatja«, akkor a fikcionalitás

¹² Hans Robert Jauss: „Egy posztmodern esztétika védelmében”, in: uő: *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika*, Osiris, Bp., 1997. 246.

¹³ Ricoeur: „A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása”, Bogárdi Szabó István (ford.), i. m., 116–160.

¹⁴ Bényei: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997., 140–145.

¹⁵ Iain Chambers: *Kivándorlás...*, i. m., 453.

¹⁶ Jauss: *A recepció elmélete*, i. m., 33.

¹⁷ Jauss, *Egy posztmodern esztétika védelmében*, i. m., 236–270.

úgy jelentkezik, mint »szervező úr«; az én túllép saját fizikai viszonyán, és számba veszi tapasztalatait, illetve lehetőségeit, szubjektumként tételezi önmagát.¹⁸ Ez a megrendezés pedig elsősorban „önmagunk megrendezése a másik vagy mások számára”,¹⁹ hiszen az én, miközben én-nel jelöli önmagát, közben feltételez egy *te*-t is, aki önmagát egy másik *én*-ként azonosítja. E nélkül lehetetlenné válna a kommunikáció.²⁰

A szubjektum önmagát mások felé megszervező tevékenysége Márton regényében úgy prezentálódik, hogy az „egyéniség” szinte teljes mértékben eltűnik, és helyette csak a másik ember szemében elért „hatás” (fellépése, ruhája stb.) lesz a meghatározó. Ezért az önazonosság szempontjából legbizonytalanabb szereplők (mint Károlyi István és Ormancsics Fülöp) szinte sosem kapnak szót, az ő lelkükbe nem nyerünk belátást, miközben más, kevésbé központi alakok szemszögét gyakran felhasználja a narrátor. Ugyanezt az esztétikai hatást erősíti az a korábban említett technika, miszerint a szereplők is sűrűn esnek bizonytalanságba a másik identifikálásakor.

Az egyén, a szubjektum körbejárásának lehetőségeit a trilógia az alak- és névváltozások szinte végtelenné növesztett újrajátszásával problematizálja.

A mágikus erejű rajztehetség életre keltő képességéről később lesz szó: Kölcsey rajzfigurái életszerűségük folytán és a közösség hite szerint éjszakánként képesek megelevenedni. Hasonló analógiás alapon működik a regényben a név is.

Lytard a kasinava kultúra bemutatásával kapcsolatban írja le, hogy egy kultúrába a tulajdonnevek elsajátításával lépünk be. Ezek a nevek „merev jelölők”, melyek mindig kis történetekben helyezkednek el. Az elbeszélések továbbadásával automatikusan autorizálódik maga az elbeszélő és a címzett/hallgató is, s egyben a kultúra is állandóan identifikálja önmagát.²¹ Így ebben a szövegben is a legjellemzőbb a névadás hagyományát követő beszélő nevek használata, melyek elsősorban melléknévekből képződnek: Szegény, Serfőző, Révlátó, Borzas, Nekeresd stb. De természetesen nagy a holdudvara azoknak a tulajdonneveknek is, melyek a történelemkönyvekből, életírásokból, irodalomtörténetből ismertek, s így ezek is gyakran lesznek nyelvjáték „áldozatai”. (Vö. Kölcsey Gábor alakja, illetve a *Hymnus* szövegének gyakori allúziós szerepeltetése. Az elbeszélő Gábort több helyütt Kölcsey Ferenc dédapjaként nevezi meg, de másutt [III/36.] közli, hogy agglegény volt, és utód nélkül maradt.) A névazonosságok eleven megélése a szereplőkre is jellemző: Károlyi Sándort is éri efféle traumatikus élmény.²²

A névadás és a hozzá fűződő történetek eklatáns példája a harmadik kötet harmadik fejezete, melyben Pénzásó Pista névetimológiáját követhetjük figyelemmel, élettörténetével párhuzamosan: „Mindenki úgy tudta, hogy a kincs, amelyet Pénzásó Pista már negyven éve keresgél, hatalmas nagy érték lehet, és éppen ilyen hatalmas nagy átok ül rajta.

¹⁸ A „szubjektum halála” kérdését részletesen és érdekfeszítően tárgyalja Jauss az *Egy posztmodern esztétika védelmében* című tanulmányában. Dolgozatomban az általa kifejtett véleményt követem. i. m., 237–238.

¹⁹ Uő: i. m., 238.

²⁰ Az örökké felbomló, változó, bizonytalan egyén tematizálása a mágikus realista regényekre is jellemző, s többnyire az inverziós logikát applikálják a nemek, szerepek cseréjénél. De ennek felismeréséből következik a genealógia központisége is. Bényei, i. m., 63–71, 112–125.

²¹ Lyotard: „A történelem egyetemessége...”, in: *A posztmodern...*, i. m., 263.

²² „Végül megmutatták, hol található az Arany Medve fogadó. Hát az ott van a Róka fogta csuka utcában, a Holló után a negyedik ház. Mondták is nagy nevetve: holló a medvének nem vájja ki a szemét! Mire Károlyi Sándor megtántorodott, megroggyant a térdre. Még szerencse, hogy ott állt a fal mellett, és nekidőlhetett. (...) Hiszen Hollónak hívják az ő rosszakaróját is, Holló Zsigmondnak; ő küldte Bécsbe Medve Boldizsárt, akit Kollonich bíboros jónak látott meghallgatni, s minden további vizsgáldás nélkül hitelt adott a szavának! Jaj, a nevek kicsoda véletlenszerű, mennyire nevetséges, milyen visszataszító egybeesése!” I/34.

Csak az találja meg, aki maga is átok alatt született. Juhász Pistát, mert így hívták egy ideig, vagy más néven Árva Pistát, születésekor megátkozta az anyja; s amikor a szerencsétlen asszonynak ezért, valamint az ide vezető vétkekért meg kellett követnie az ekléziát (...), akkor Pogány Pista először és utoljára templomban is járt.” De később Csavargó Pista lesz belőle, majd Lódulj Pista, Bujdosó, Hullarabló, Könyves és Tetves Pista is, mígnem életét a kincsásásra szánva végleg elnyeri a Pénzásó nevet.

Más esetben kabbalisztikus vonások tűnnek fel a szövegben. A név kimondása mágiikus erejű: megjeleníti, a jelen szövegben ténylegesen odavarázsolja a megnevezettet.²³ E működés módja szerint a nyelv „nemcsak „mond”, hanem „cselekszik”, természetfölötti erőket lendít működésbe.”²⁴ Ilyen állandóan változó a sok nevet birtokló, épp ezért igazából névtelen és alaktalan szereplő (először elhangzó neve alapján) Ormancsics Fülöp. Ha engedjük magunkat befolyásolni az elbeszélő sejtetései által, akkor Fülöp az, aki a regényben sorozatosan meghal, majd fönixként újraéled, mindig egy újabb vagy visszatérő névvel, új szerepkörben, pozícióban. Már az olvasóval való első találkozása felkészítő/előkészítő jellegű: „Ormancsics Fülöp régi jó ismerőse volt Károlyi Sándornak. A török idők vége felé naszádos vajda volt; az volt a híre, hogy mindent el tud intézni. (...) Akkoriban Jóember Lénártnak hívták. Később Cserdi Pócos Balázs néven főkapitányi székermesterként fejtette ki hasznos működését.” (II/19.) Szavajárása, hogy: „X. Y. legyen a nevem, ha...”, s a következőkben senki sem lepődhet meg azon, ha X. Y. egyszer csak a semmiből előterem – többnyire Károlyi Sándor embereként. Ha mondását elfogadjuk sajátos eposzi jelzőként (és a regényben sok szereplőnek jut ilyen „eposzi jelző”), akkor később azonosítható lesz Kenyérkés Palkóval, Henter Gotthárddal, sőt Matkó István kuruc prédikátorral,²⁵ hogy végül Auersperg Károlyi Istvánnal azonosítsa.²⁶ Alakváltoztatásában az sem korlátozza Fülöpöt, ha a névnek van egy sokak által ismert, élő birtoklója is: a börtönben Benkovits Ágoston püspökké válik (III/89.), akiben később Zsámbár Mátyás Matkó Istvánt véli felfedezni, s csak a püspöki süvegnek köszönhetően tudja helyreigazítani „téves” identifikációját. (III/128.) A sort folytatva: Benkovits később az „Ibrahim pasa legyen a nevem” fordulattal köszönti Krisztinát (III/129.), hogy aztán Ibrahim utolsó felszólalásakor, saját története elmondása során ugyanezzel a fordulattal éljen, csak épp Menander nevét illesztve be. (III/271.)

A „mágikus realizmus” gyakori eszköze az excesszus:²⁷ a mértéktelen, burjánzó ismétlés, a túlzás. A külső hasonlóságok illetően egybeesése valóban rendkívüli, mondhatni „csodás”, ám a narrátor erre is talál magyarázatot egy szereplő belső monológjában: „De hát mi a hasonlóság? Testi jegyek ismétlődése, maga a két lábon járó véletlen. Vagy inkább egy láthatatlan rajzoló remekműve, (...) aki egymás után kétszer-háromszor is gondoskodik az élethűségről.” (III/12.)²⁸

A sűrű utalások és bonyolult személyi viszonyok miatt a többi kapcsolódási pontra csak utalok: Károlyi mellett létezik egy Tuszánói Sándor, aki a *Kártigám* lapjairól lép oly-

²³ Bényei a névmágiát a tilalmak áthágásaként elemzi könyvében, ami szintén a performativitással áll összefüggésben. Bényei, i. m. 138–139.

²⁴ Pico: 22. *Conclusio*, idézi Umberto Eco: *A tökéletes nyelv keresése*, Bp., Atlantisz, 1998. 124.

²⁵ Ez egyben Károlyi Sándor egyik alakváltozásának bizonyítéka is lenne: a németekkel jó viszonyra törekvő nagyúr eszerint szoros és jó barátságot tart a kuruc táborral. Erre való utalások: III/72–74.

²⁶ Ez a teljes beazonosíthatatlanságig végigvitt rész szintén a harmadik kötetben található: 72–74.

²⁷ Bényei, i. m., 132–137.

²⁸ A monologizáló itt épp Károlyi Sándort keveri össze egy Csécs Fábián nevű gazemberrel. Ez a részlet transzparenssé teszi a szöveg történeti kódját kiegészítő metaforikus szintet is: a „láthatatlan” egyben a *Kártigám* láthatatlan szerzőjére is utalhat, míg a „rajzoló” élethűségre törekvése Kőlcsey képességét juttathatja eszünkbe.

kor elő, Lipótból akad több is, s Kártigám pedig a keresztségben a Krisztina nevet kapja csakúgy, mint Barkóczy Krisztina (aki olvasáskor névrokonával szeretne azonosulni).

Különösen „kérdéses” Károlyi István személye, akinek esetében nemcsak a sokak által szeretett, „rég” személyisége és az új közötti kontinuitás hiánya a rendkívüli, hanem hasonlósága is állítólagos féltestvérével, Nagy Gergellyel, pontosabban Nagy Gecivel – ahogy a könyv szereplői nevezik. Károlyi László Csombornéval elkövetett félrelépéséből született Geci (s a név jelölő funkcióját nem kell hangsúlyoznom), aki a külső hasonlósággal ellentétben gonoszságával és primitívtségével vált hírhedtté, s ezért sokan azt feltételezik, hogy ő rejtőzik jobb életet remélve a Károlyi István név alatt.²⁹ Az elbeszélő természetesen több tanút is megidéz e vélemény mellett és ellen, s ő maga is bizonytanságban tartja a kérdést. Van, ahol a „mostani Pista” és Károlyi Sándor úgy hasonlít egymásra, mint „két tojás” (II/160.), máskor a Károlyiék által elfogott kuruc vezér, Kiss Berci kiabál István hangján, mígcsak le nem ütik. (III/173.)

A befejező kötetben megszületik ugyan a név- és vérbitorlás bírósági kimondása, de afelől nem marad kétség, hogy a döntést politikai, hatalmi és anyagi érdekek mozgatták. Úgy látszik, ebben az esetben megoldhatatlan az identitás kétséget kizáró megállapítása.

Az identitás keresésénél mindig fontos szerepet játszik a genealógia, és különösen érdekes esete ennek a XVI-XVII. század, amikor a modern személyiség alapvonalai már kialakultak, de még megvoltak a középkori vonások is.³⁰ A családfa, a családi címer mellett bizonyító erejűek lehetnek egyes családi ereklyék, talizmánok is, mint Károlyi István kardja és gyűrűje, vagy (kissé bizarr módon) Ahmed keresztje. Emellett a felismerés kétségbevonhatatlan bizonyítékai lehetnek egyes „test-jelek”, átvitt értelmű vagy szó szerinti „test-írások”: Károlyi kardvágása és lándzsaszúrása, illetve Ahmed tetoválása. Az azonosulás lehetőségeként jelenik meg Barkóczy Krisztina arcán a félhold alakú vágás is, amelyet tulajdonképpen csak odaképzél, mert Kártigámhoz szeretne hasonulni. Ugyanez a vágás Kártigám arcán többféleképpen értelmeződik: egyesek számára a szégyenbélyeg kivágásának bizonyítéka, míg mások szerint korábbi, regényes életútján szerzett sérülés.

Ez a többszörösen eltúlzott „személyiségzavar” más szempontból is szoros nexusba állítja a szöveget a mágikus realista regényekkel, melyek gyakran „eredet-kereső, az eredetet fetisizáló regényeknek adják ki magukat”.³¹ A származás kutatása mindig hangsúlyozottan figuratív térré válik, a test és a névadás kódja különös fontosságot nyer, és amilyen mértékben cél a szubjektum definiálása, legalább olyan lényegi ennek problematizálása, reprodukív jellege. A név nemcsak biztosítékot nyújt, de felül is írja az ént: besorolja, üres pozícióvá teszi. Ez a szubjektumkezelés Márton regényében is domináns,³² s ezzel is magyarázható, hogy a személyek gyakran felismerhetetlenek, beazonosíthatatlanok.

Az imaginatív valóság és a mágia

A figurativitás tematizálásából következő, mágikus viláértelmezésekre jellemző szövegformáló eszközök használatáról már volt szó, de a „mágikusság” nemcsak ezen a metaszinten jelentkezik, hanem praxisként, cselekvésként is. Ez tulajdonképpen annak a

²⁹ Emellett „természetesen” más lehetőségek is felbukkannak, pl. egy német bányász neve: Wenzl Ciprián (pl. III/246).

³⁰ Mártont saját bevallása szerint ezért is érdekli különösen ez a kor: „A tévelygések poétikája”, Márton Lászlóval beszélget Csontos Erika, in: *Élet és Irodalom*, 1999/43. 8.

³¹ Bényei: i. m., 113.

³² Sőt a szubjektum, illetve az eredet, az apa utáni nyomozás több írásában is szubsztanciális, ld.: Győri Orsolya: „Közvetítés és közbevetés”, in: *Jelenkor*, 1999/4. 349–360.

posztmodern íráselméletnek és nyelvkritikának a tökéletességig vitt megvalósítása, mely szerint a nyelv nem képes a világ, a „valóság” tükrözésére, de annál inkább más, lehetséges világok *teremtésére*. Márton trilógiájában minden cselekedet hatással, kisugárzással bír, s a mágikus cselekvések (jóslás, varázslás, talizmán használata stb.) többségükben kifejezetten nyelvi eredetűek, azaz az elbeszélés önmetaforájaként is felfoghatók. A mágikusság ilyen értelemben a teljes szövegegyüttest hatása alá vonja, és metaforikus értelmezéseket implikál. Márton például nem elégszik meg a kor ismeretelméletét rekonstruáló hiedelmek felelevenítésével és hitelesítésével, hanem a nyelv „teremtő” gesztusát is textualizálja és anyagszerűsíti, hiszen a *Kártigám*-regény hősei éppúgy életre kelnek, mint a regényhősök által lerajzolt asszonyok s maga a rejtélyesen íródo kézirat. A nyelv nem leíró és mimetikus, hanem egyértelműen performatív ereje Mártonnál a posztmodernre jellemző pozitív energiaként jelenik meg, mely a humor és a játékoság segítségével elveszi a figurativitás drámaiságát.

Ezen a ponton érdemes bevonnai a diskurzusba Borges mágiáról szóló írásait, mivel Márton László szövegei esetében logikájuk, akár nem-tudatosan is, nagymértékben érvényesül.³³ A szerző jelentősége sem a latin-amerikai irodalom, sem a posztmodern felől nézve nem kétséges: többek között a posztmodern korai képviselőjének tartják, mert sok olyan nézőpontot vezetett be és érvényesített műveiben, melyek később a posztmodern irodalom irányvonalalaiban bontakoztak ki. A produkcióesztétika recepcióesztétika általi leváltása, az olvasó rehabilitálása, az intertextualitás és dekonstrukció megelőlegezése és az eredetiség elutasítása mind immanens része Borges írásainak.³⁴ De most csak azokat a locusokat szeretném idézni, melyek a mágikussággal foglalkoznak.

Az *elbeszélő művészet és a mágia* című írásában³⁵ (1932) Borges kijelenti, hogy minden írásművet tulajdonképpen atavisztikus elv kormányoz, a „mágia ősi fénye”.³⁶ A mágia, mondja, egyáltalán nem az oksági viszony ellentéte, lévén szintén analogikus természetű: sokkal inkább „betetőzése vagy épp agyrémme válása”.³⁷ Egy regény pedig „szükségszerűen a sejtések, visszhangok és hasonlóságok rendszere. Egy gonddal megírt elbeszélésben minden epizód utólagos kisugárzású.”³⁸

Egy másik írásában (1931) a technikai kérdést kiterjeszti a látásmódra, a percepcióra és recepcióra is: „A pontatlanság azért engedhető és tűrhető meg az irodalomban, mert a valóságban is mindig arra hajlunk.(...) Emlékeink, félelmeink és megérzéseink alapján látunk és hallunk.”³⁹ „Ismerjük el, amit minden idealista elismer: a világ hallucinációs jellegét. Tegyük azt, amit egyetlen idealista sem tett: keressünk valószerűtlenségeket, melyek megerősítik eme jellegeket.”⁴⁰

Az elbeszélő, mint eddig már sokszor utaltam rá, hangsúlyozottan kerüli a csodákat, csak „mérsékelteteket” engedélyez magának, illetve kisebb „valószerűtlenségeket” (de ennek reflektálása, kordában tartási vágya mintha a harmadik kötetben jelentkezne a leg-erőteljesebben).

Korábban említettem már az amuletteket és a testi ismertetőjegyeket, melyeket Bényei

³³ Annál is inkább, mert a szerző felbukkan a trilógiában is, méghozzá *Pierre Ménard*-novellája és az „ismétlés” ürügyén. (III/275).

³⁴ „Programalkotó” könyvének (*Fikciók*, 1941) rövid elméleti elemzését ld. többek között Jauss: „Recepcióelmélet” című tanulmányában, különös tekintettel: 29–33., in: uő: *Recepcióelmélet ...*, i. m.

³⁵ *Borges válogatott művei, Az örökkévalóságtörténete*. Esszék., Euórapa, Bp., 1999., 53–63.

³⁶ Borges, i. m., 59.

³⁷ Borges, i. m. 60.

³⁸ Borges, i. m., 61.

³⁹ Borges: „A valóságteremtés”, in: *Borges válogatott művei, Az örökkévalóság...*, i. m., 47., 48.

⁴⁰ Borges: „A teknősbéka átváltozásai”, in: *Borges válogatott művei, Az örökkévalóság...*, i. m., 95.

a mágikus realista szövegek jellemzőiként elemez. De ezeknél is fontosabb szerepet kapnak a szövegben a hiedelmek.

Bár a Károlyi-család nem hisz az efféle babonákban, Lacika kisgyermekkori betegségét mégis Rekettyés Pila, a gyakorta feltűnő javasasszony űzi el.⁴¹ Az itt analogikus, átviteli mágia részét képező meggyfa többször visszatér: egyszer Károlyi István brutálisan kivágja, s ezzel Lacika halálát okozza (mágikus kauzalitásként, II/81.), később viszont Nagy Gecit akasztják fel egy meggyfára, de az még olyan fiatal, hogy az ága lehajlik, Nagy Geci lába a földre ér, s ezzel megmenekül a halálbüntetéstől. (III/278.)⁴² Talán hangsúlyozni sem érdemes, hogy a fa jelen esetben egyértelműen szimbolikus konnotációval szerepel: tökéletes egyedülállóságában, mélybe eresztett gyökereivel és nap felé törekvő koronájával a föld és az ég, az élet és a halál összekötését, egyesítését jelképezi.

Az elemek ilyen súlyú ismétlése Bényei hiperbolikusság-fogalmát juttatja eszünkbe, melyet a túlzások, burjánzások témakörében tárgyal.⁴³ Ide sorolhatók a „dolgok könnyei” is, mely a harmadik kötetben gyakran visszatérő gondolat, de már az első kötetben is megjelenik mint könnyező Mária-szobor, tehát még hangsúlyozottabban babonás trópusként.

Elmaradhatatlanok a szövegben a néphiedelmek, melyeket a narrátor mindig temporalizálásukkal távolít el: „akkoriban”, „abban a korban” úgy hitték. A mentális terek játékba hozása, a tér és idő megtöbbszörözése ismét a történet és az elbeszélés eltávolítását, a dimenziók kitágítását szolgálja.

Feltűnik a Mártonnál már máskor is⁴⁴ szereplő hiedelem a jégcsaptól való teherbeesésről (III/251.), s jellemzőek a lélekkel összefüggő, a régi magyar kultúrából ismert, eleven képzetek: az alvás ideje alatt a lélek különböző alakokban (patkány, pók, bogár stb.) elhagyja a testet, majd visszatér (III/128, 133.), vagy a harci mezőn embervérben ázott fűszállakkal együtt az elhunytak lelkei is bejutnak a Kerecsen nevű ló gyomrába, és onnan hatalmas, bélmozgásra utaló robajjal távoznak. (II/171.) (Ez utóbbi eset kitűnő példája a hiedelmekkel való ironizálásnak is, nem véletlenül idéződik fel többször.) Ehhez hasonlóan a meg nem született testvérek „mátra”-ként törnek ki az ember testéből: „az embernek a végbeliben vagy a vese táján kezdődik, oszt’ felgyün, forgolódik, emészt, fojtogat. Oszt’ a végin kipúposodik, és kifakad” (I/264.) – nem éppen a legszívderítőbb allegóriája a testvériségnek.

A fenti példákból is látszik, hogy a mágikus kauzalitás leginkább a betegségek értelmezése során fordul elő: megismerjük a torokgyík korabeli definícióját („azt hitték, hogy azt valódi gyík, pontosabban egy »zömökkígyónak« nevezett állat okozza”, III/138., Krisztina pedig lefejtendő hímzéseként képzei el), ahogy azt is könnyedén elhiszi két nemes, hogy Károlyi Istvánnak a számukra ismeretlen „ebagok” vagy „szórférgék” rágják a szemét, és ezért nem tud sírni. (III/175.) Természetesen, amikor mágikus realista írásmódra utaló jelként említtem őket, nem kívánom ironikus élüket tompítani, hiszen ez is fontos részüket képezi, mivel ezen írásmód egyik alapfelismerése, hogy a racionális magyarázat éppúgy retorikai produktum, mint a nyelvi megalkotottság, s a dolgok való-

⁴¹ Pila többször feltűnik, mint jós, halottlátó, gyógyító és kinyilatkoztatása mindig beigazolódik. „Sajnos” nem vállal minden megbízást, mert fél a boszorkányság perétől. (Pl. II/186–187., III/30–31.)

⁴² Nagy Geci sátáni, ördögi jellemét még saját testvére is megerősíteni igyekszik: „Ő azzal próbálja a német őrmesterszívét meglágyítani, hogy: ez egy nagyon szerencsétlen ember. Ezt nem lehet ugyanúgy büntetni, mint más közönséges bűnöst. Ennek már az apját is felakasztották, mielőtt megszületett volna. Ez már kétszer meghalt: egyszer, amikor bányász volt, és ráomlott a hegy, és egyszer, amikor tavaly októberben vitézülő nagyságos Károlyi Pista helyett eltemették, de ő kimászott a sírból, a föld alól.” stb. III/277.

⁴³ Bényei: i. m., 135. Csakúgy, mint a barokkosságot – ami Márton László művészetére nem kevésbé jellemző.

⁴⁴ Ld. Márton László: *Átkelés az üvegen*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1992.

szerúségi foka a szöveghatástól függ.⁴⁵ Így tehát mindkét kauzalitástípusnak megengedett az átironizálása, szubverziója, sőt viszonyuk szupplementáris jellegű, s így az olvasótól mindig újabb és újabb alkalmazkodást követelnek. Ez a kettős okozatiság szétszálazódást⁴⁶ okoz a szövegben, s hozzájárul a zsúfoltság, rendezetlenség érzését keltő szövegvilág megteremtéséhez.⁴⁷ Emellett a babonákra erős képeség jellemző (ahogy a betegség okát is képvisi teszik a gyógyulás érdekében), ami így a bonyolult történeti kódhoz egy mindent összekapcsoló metaforikus kódként csatlakozik.⁴⁸

Épp ezért kerül különleges pozícióba a képmás, melynek kapcsolata szoros és egyértelmű az ábrázolttal. A regényben a portré többször is antropomorf jelleget ölt: Károlyi Sándor arcképéről a vendégek leolvassák a valóságban távollevő főispán érzelmeit, Kölcsey rajztehetsége pedig olyan kiemelkedő, hogy azt beszéljük: „nemcsak férfiakat, nőket is rajzol, s életre kelti őket egy-egy éjszakára. Ezt persze hiszi a piszi, Kölcseyt mégis irigyelték.” (II/96.) E a közmegegyezés alapján hiheti azt Krisztina, hogy Szegény Lipót és Kenyérkés Palkó csupán éjszakára életre kelt rajzfigura, s ezért a pincébe záratja őket. (II/112.)

A figurativitás ilyen mértékű burjánzása, a kódok sokszorozása a textus egészét hatása alá vonja, s így maga a táj is démonikussá válhat, ha elárul valamit lakói sorsáról, jelleméről,⁴⁹ miközben a tér és a személyiség újabb összefüggéseire is rámutat. Frye a mítoszok és az archetipikus szimbólumok rendszerezésekor a metaforikus szerveződés egyik formájaként a démonikusnak nevezte meg.⁵⁰ Képiségeinek vizsgálatakor kitér az emberi viszonyokra, az állat- és növényvilág képeire, a szervetlen közegre és az elemekre. A démonikus metaforizálás aktusában meghatározó a vad és pusztító erejű erotikus kapcsolat (Katicát, mikor Lipót után leselkedik, majdnem megerőszakolják; Krisztina és volt jegyese csokolózását a táplálékátadás legkevésbé sem gusztusos aktusa teszi lehetővé stb.). A szenvedélyhez kapcsolható a tűz szimbóluma, mely szintén a pusztító erőt, a poklot s így a szellemeket, a bolygótüzet idézi föl, melyekkel a regényben minduntalan találkozunk. Ennél azonban jelen esetben érdekesebb megfigyelni a regény meghatározó tereit: Bécs, kis túzással, a félelem és reszketés városa, végeérhetetlen és ellenséges labirintus, tele váratlanul előugró „szörnyekkel” (ál-testvér, bíboros, támadók). Nem kevésbé veszélyes az út maga: a többszöri tűzvészrel és a majdnem halálos kimenetelű balesettel (mikor Pista egy hordóban a mélybe zuhan).⁵¹

S még az *otthon*, a biztonságos, jól ismert tér is veszélyekkel teli: mocsarak, lápok és erdők veszik körül,⁵² ahol kurucok és más haramiák találnak rejtekhelyre, ahol a fiatalasszonyok könnyen özvegyé válhatnak (lásd Koncz Boldizsár szomorú történetét); és ahol a féltve őrzött gyermek, Lacika is betegségbe eshet a nyirkos levegőtől. A veszélye-

⁴⁵ Bényei, i. m., 61–63.

⁴⁶ Véletlen lenne, hogy a trilógia szövege olyan gyakran utal magára mint *szövegre*, és hogy a *szálak* felgombolyítására a narrátoron kívül több szereplő is kísérletet tesz?

⁴⁷ Bényei ezt szintén ismérvként jellemzi: i. m., 83.

⁴⁸ Bényei: i. m., 89.

⁴⁹ Márton maga is írt erről, Bodor Ádám *Sinistra körzet* című regényével kapcsolatban: „Az elátkozott peremvidék”, in: *Az áhitatos embergép*, i. m., 267–277. Bodor könyvét amúgy is a mágikus realista szövegek közé szokás sorolni, igaz, külföldi fogadtatása épp a García Márquez-i hasonlóságok miatt volt elutasító.

⁵⁰ A másik pólus az apokaliptikus. Frye: *A kritika anatómiája*, Szili József (ford.), Helikon, Bp., 1998., 120.

⁵¹ *A zuhanás* itt a bukással válik egyenértékűvé: ezzel a szöveg egyszerre utal egy térbeli, lefelé irányuló mozgásra, illetve – előre vetítve a per kimenetelét – egy jelképes bukásra.

⁵² „Nagykárolyból Szatmárra menet napokba telik, míg a sok csermelyen és pocsolyán átvergődik az ember.” (III/52.) Lacika betegségéről: „egyszerre csak olyan puhának és petyhüdtnek érződtek a tagjai, mintha a mocsárban imbolygó lidércek valóban kilopták volna húsából a csontokat.” (III/154–155.) Gajzágó az erdőben rettenetes halált hal a felbőszült vaddisznók miatt (III/221.) stb.

ket magában rejtő hely azonban mégiscsak otthon a Károlyiak számára, ismerik és többnyire elkerülik a rájuk leselkedő bajt, s így a terep bizonyos fokú semlegességre tesz szert. Ahogy a narrátor mondja, mind a ház úrnőjét, mind a tájat jellemezve: „Ennek a se nem virágzó, se nem pusztuló területnek Barkóczy Krisztina volt a gazdasszonya.” (II/75.)

Külön figyelmet érdemelhetnek az *épületek*: a halandó elveszejtésére alkalmas kancellária párját bizonyos szempontból Károlyiék háza alkotja, melynek otthon-jellegéhez nem fér kétség, mégis, benne az ágy olykor halotti csónaknak tűnik, Leopold von Oettingen szatmári parancsnok közeledtekor pedig az épület erődítménnyé képes alakulni (III/160–164.), s a pince tömlöccé. Ám az ironikus átírási eljárásokból és a démonikus, fejére állított világ képzetéből következően itt is minden átértelmeződik, jelentést és funkciót vált: a pincéből Lipót és Palkó az éjszaka leple alatt meglóg, s a mélyén a magát nem Károlyi Istvánnak mondó, de mások által annak értett személy inkább védettséget élvez, mintsem büntetést szenved el. (III/173.) Ugyanez a transzfiguráció jön létre akkor is, amikor a ládába zárt kézirat egyszerűen elszökik.

A körköröség, a visszatérés, a feje tetejére fordultság egymásra csúsztatja, s ezáltal egybemossa az égi és földi, emberi és állati szféra minőségi értékkülönbség-tételeit is. Így azonosítható, s a jeგრéteg alatt kuruttyoló békahad a béketárgyaláson résztvevő követekkel. (III/8., 231. és 239.) De ebből következően csöppenhet le Istvánra „a mennyország három csepp vére”, miután az égbe lő, s mosódhat össze a szürreálissá, majd egyenesen démonikussá vált nagyidai cigány-jelenet a valósággal, hogy a vízió emléknymoi a regény jelenébe is beleégetődjenek.

Az állóvizek rizomatikus szerkezetével szemben a regényben szimbolikus szerepet kapnak hömpölygő folyók (talán mint az emlékezet, az idő szimbólumai), s a narrátor gyakran elidőz egy-egy tájleírásnál, hogy felhívja a figyelmet az elbeszélte idő és az olvasás ideje között bekövetkezett természeti változásokra, illetve hogy ezzel a narráció ritmusát megtörje, lassítsa.

Ahogy az emlékezés és a történetmesélés mindig térhez kötődik, úgy az *idő* szemlélete sem marad tőle érintetlen. Ami az utazásokban az elutazás–visszatérés ritmusa, az az időben gyakran a ciklikusságnak feleltethető meg. Az állandóan visszatérő, korrigáló, továbbmondó felidőzés és elbeszélés variatív ismétlésekbe bocsátkozik, a fellángoló érzelmek elcsendesednek, s a halált (Lacika halálát) születés követi (Kláráé). Márton prózájában gyakran visszatérő motívum a megállított, kimerevített pillanat, az időbeli szinkronitás vagy épp az idő perspektivikus jellegének felfüggesztése.

A „Hogy rohan az idő!” (III/7.) közhelye például mélézásra indítja a silány boroktól elkábult Kölcseyt, s arra a következtetésre jut, hogy „nem is rohan az idő. Egy helyben áll az idő, vagy inkább egy helyben forog (...), miközben az ember bukdácsol az időben, sehonnét sehová. (...) Soha többé nem kezdődik előlről a mai nap, de ugyanígy soha nem is ér véget. (...) Tegnap lesz, ami holnap volt.” Az idézetben a tér és az idő egyaránt önmagába fordul, véget nem érő vonalúként jelenik meg, s habár implikatív jellegük megmarad, transzformatív jelentőségük, jövőre utalásuk eltűnik.

Természetesen ezt a reduktív világszemléletet a narrátor azonnal degradálja, és „zűrzavaros gondolat”-nak nevezi, s az irónia fokozott jelenlétét azzal teszi egyértelművé, hogy Kölcsey, kronologikus értelemben, hamarosan meghal, ám teste mumifikálódik.

Befejezés: ami kimaradt

Márton regényeiről nem lehet, nem érdemes beszélni a retorikusság elemzése nélkül. Jelen dolgozatban, a kitűzött cél szerint, a figurativitás mint viláértelmezés jóval nagyobb szerepet kapott, mint a konkrét retorikai alakzatok, trópusok, különösen pedig az allegória prezentációja. Döntésemet az indokolja, hogy ez utóbbi téma önálló tanulmányt igényelne: irodalmi párhuzamok, allúziók, ismétlés és kihagyás, műfaji inverziók, utalások, toposzok, mitológiai elemek, nyelvi játékok, barokkos mondatszerkesztés, stiláris paródiák stb. olyan gazdagsága jellemző erre a textusra, melyeknek még felsorolására sem maradt elegendő hely. Ehelyett, reményeim szerint, egy másik szemszögből: a keresés, utazás, alkotás, értelmezés alakzatai felől világitottam rá a regény értékeire.

Véleményem szerint a Bényei által körülírt mágikus realista írásmód olyan kulcsot jelent a historiografikus metafikciók egyes csoportjainak esetében, mely a még sokszor félreértelmezetten használt fogalom ellenére is igen termékeny elemzési szempont lehet. Elemzésemben talán sikerült igazolnom, hogy a „mágikus realizmust” nem szükségszerű egyetlen vizsgálati aspektusként érvényesíteni, ugyanakkor kizárásának a szöveg feltárási kísérlete láthatja kárát.

A dolgozatban elemzett szövegrészek és a kortárs narratológiai elméletek közt fennálló párhuzamok könnyen kimutathatók: a *Testvériségre* vitathatatlanul jellemző a nyelvkritikai szemlélet érvényesítése, melynek révén a viláértelmezés és maga az elbeszélés retorikai meghatározottsága perdöntővé válik. Ennek alapján a racionális és a mágikus kauzalitás között nem tehető minőségi különbség, így alkalmazásuk egyaránt létjogosult. Tagadhatatlan a szöveg hangsúlyos átrretorizáltsága is, melyből az elbeszélő állandó és reflektált jelenléte, a történetmondás dramatizáltsága és számos, metaforikusan mágikusnak nevezhető, figuratív eljárás alkalmazása is következik.

A historiografikus metafikciók és a mágikus realista írásmód törekvésének összekapcsol(ód)ása, tehát a retorikus megalkotottságnak vagy a hatalmi diskurzusok domináns szerepének játékos és elmés felhasználása pedig a kortárs regények számára jelenthet sikeres utat a nagyobb közönség meghódítása felé.

A Jelenkor szerkesztői
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát április 29-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat iránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

Vesztes nemzedék

Andrzej Stasiuk: Fehér holló

Andrzej Stasiuk: Hogyan lettem író

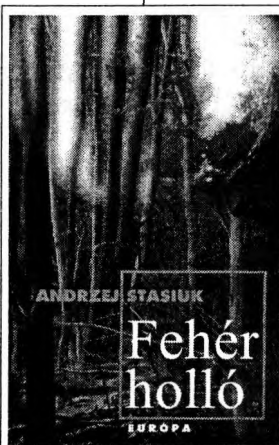
Andrzej Stasiuk két, 2003-ban magyarul megjelent könyve mintha egyazon regény két része lenne. A *Hogyan lettem író* a szerző Varsóban töltött fiatalkorát idézi fel: „Úgy éltünk, mint az állatok. Falkában”, a *Fehér holló*ban pedig tulajdonképpen ugyanezek a falkatársak, az elszakíthatatlannak hitt barátok indulnak neki „harmincvalahány évesen” egy tragikusan végződő hegyi túrának. Egy „vesztes nemzedék” fiatal és idősebb korában. A kifejezés mindkét műben felbukkan. „Minden elment mellettünk” – mondja egy alkalmi ivócimbora a *Fehér holló*ban; „Eszünkbe se jutott volna, hogy bemocskoljuk magunkat valami nyereséggel. Miniket a veszteség érdekelt.” – hangzik el a *Hogyan lettem író*ban. Ugyanakkor a szerző „az utolsó boldog nemzedék”-nek aposztrofálja generációját, melyet elárultak, amelytől elvettek valamit, s a „szart-seér-az-életünk” érzése indítja el őket a *Fehér holló* veszélyes útján.

Bár a két könyv műfaja elvileg különböző (a *Hogyan lettem író* önéletírás, a *Fehér holló* pedig regény, fikció), mindkettő a szerző szemszögéből láttatott, önéletrajzi elemekkel tarkított, félig-igaz–félig-kitalált történet. Stasiuk különben is hajlamos életéből műalkotást kreálni, legendát szőni saját maga köré, s talán jobb nem firtatni, hol húzódik a határ valóság és fikció között.

Bár a *Fehér holló* született korábban (1995), a két műben összekapcsolódó élet-történet az 1998-as *Hogyan lettem író*ban kezdődik. A mű kezdetén a narrátor tizenhat éves, 1977-et írunk, külvárosi fiatalok „bandáznak” Varsó belvárosában. „Nem csináltunk semmit” – írja Stasiuk egész nyíltan. A mű tulajdonképpen a tényszerű emlékek felsorolása, egyfajta leltár: busz-és villamosjáratok, megszokott gyalogos útvonalak, gyakrabban vagy elvétve látogatott kocsmák, áruk, márkák, designok (cigarettáké, alkoholoké, ritkábban ruhadaraboké), ócska magnón hallgatott együttesek nevei, jegy nélkül vagy hamis jeggyel elcsípett koncertek, a falkába tartozó vagy csak egy időre odacsapódó emberek arcképe felvillanó vakufényben. És persze az olvasott könyvek.

A felsorolás látszólagos monotonitását a katonaság és a börtönévek leírása szakítja meg, s ebből a szempontból a mű tulajdonképpen beavatástörténet. Victor Turner antropológiai kategóriáját alkalmazva: a hős kiszakad a társadalomból, és a liminalitás állapotában megél valamit, aminek köszön-

hetően már más státuszban érkezik vissza a közösségbe. A liminális helyzetben lévők mindig elkülönülnek a többi embertől, s ez az állapot gyakran külsejükben is tükröződik. „Komor képpel mászkáltam, és vártam, mikor nő meg a hajam” – írja a

Fordította Körner Gábor
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2003
389 oldal, 2000 Ft

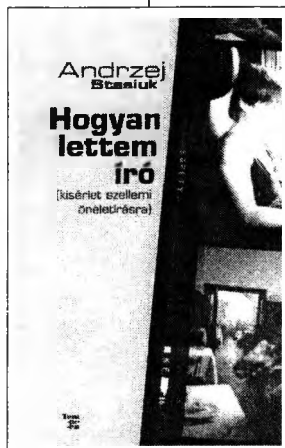
hős közvetlenül szabadulása után. A *Fehér holló*ban is felbukkan egyfajta liminalitás, de sokkal szélsőségesebb formában: „Második születés vagy ilyesmi.” A liminális kaland végére „már teljesen egyforma volt az arcunk”. Ám ebben az esetben a regény véget ér azzal a pillanattal, amikor a társadalomból kiszakadtak visszaindulnak a közösségbe, s nem lehet tudni, visszaérkeznek-e oda, s ha igen, milyen lesz az életük e visszatérés után. A *Hogyan lettem író* viszont végigköveti a teljes „átmeneti rítust”, s azt látjuk, alapjaiban semmi nem változott, csupán átstrukturálódott. S az átrendeződés épp a könyveken, az olvasáson keresztül érzékelhető, hiszen a továbbra is hömpölygő felsorolásban a börtönévektől kezdődően kerülnek kiemelkedő helyre a könyvcímek. Sőt, a liminális állapot előtt csak egy-két olvasmány bukkan fel, majd a hős a börtönben kezd el olvasni, ahol „kis kocsin húzták oda a könyveket”. Amikor a börtönlázadók a vezetőség ígéreteivel akarja megadásra bírni, „[v]alóra akarták váltani az álmainkat. Nekem azt mondta a parancsnok: »könyvtáros leszel«. Honnan tudta az a személtáda?” Szabadulása után első dolga, hogy könyvet vásárol, s innentől kezdve a leltárt ellepik a könyvcímek. Az olvasást pedig hamarosan követi az írás. Az íróvá válás folyamata abban ragadható meg, ahogy a hős a zenétől az irodalom felé mozdul el, bár ezt az elmozdulást korántsem tartja üdvösnek: „A zenéhez türelem kell. Jellemes embereknek való foglalatosság. Írni mindenki tud.” Vagy más helyen: „Megtanulhattam volna rendesen játszani valamin. Rock and roll sztár lehettem volna, és nem kellene írnom ezeket a könyveket. Mindig csodáltam a rockzenészeket. Sose csodáltam az írókat. Mindig olyan akartam lenni, mint Iggy

Pop, és sose akartam olyan lenni, mint például Ignacy Kraszewski vagy Władysław Reymont. Nyilván félresiklott valahol az életem.”

A *Hogyan lettem író* felsorolás-jellegű stílusát már többen, több helyen Brett Easton Ellis *Amerikai Psychójához* hasonlították, nekem viszont az első mondatoktól kezdve Venyegyikt Jerofejev *Moszkva–Petuskija* járt a fejemben. Később találtam is rá két utalást a könyvben, egy közvetlent („A *Moszkva–Petuski* ellen viszont nem volt semmi kifogása, és ebben tökéletesen egyetértettem vele”) és egy közvetettet: „Naplót vezettem, följegyeztem benne, melyik nap mennyit ittam. Kár, hogy elhagytam valahol.” A két művet rokonítja, hogy mindkettőben a féktelen és válogatás nélküli (habár látszatra igencsak választékos) ivászat mögül bomlik ki a szakrális történet: Jerofejevnél a delíriumban töltött vonatút zarándoklattá, torz keresztúttá szellemül át, Stasiuknál pedig az ivászatok az említett átmeneti rítust segítik.

Az alkohol és a szakralitás a *Fehér holló*ban is jelen van, ám immár egy felsőbb rendezőelv, a halál vonatkozásában. Ha a *Hogyan lettem író* arról szól, hogy bár minden este történik valami, mégsem történik semmi, akkor a *Fehér holló* arról: „Az kéne, hogy történjen valami.” Az előbbi regény (felszíni) monotonijával ellentétben itt egyik életveszélyes kaland követi a másikat. A *Hogyan lettem író* rövid, szinte alany-állítmánytárgy szerkezetű mondataival szemben a *Fehér holló*ban Stasiuk szárnyal: költői, hol iróniába, hol szinte giccsbe

hajó körmondatokat használ. Már maga a cím is kissé talányos (a *Hogyan lettem író* – pláne az alcímmel együtt: *Kísérlés szellemi önéletírásra* – egyértelmű). Történik ugyan két utalás egy hatalmas fehér hollóra, amely babonás félelmet vált ki abból a két

Fordította Pálfalvi Lajos
Magus Design Kiadó
Budapest, 2003
143 oldal, 1490 Ft

emberből, aki látta (a többiek észre sem veszik), ám ugyanígy találunk egy kígyót is, amely hasonló rettegéssel tölti el a menekülő férfiakat. Stasiuk a könyv magyarországi megjelenését követő, Lengyel Intézet-beli beszélgetésen a címválasztásról azt mesélte, hogy valamikor talált egy üres keményfedeles füzetet, amelynek borítóján a *Fehér holló* cím szerepelt, s ebbe kezdte el írni regényét. Legenda? A regény keletkezése körüli misztifikáció?

A *Hogyan lettem író* nagy része többes számban íródott, „mert nem szeretem a vallomásokat”. Valójában inkább a falkabeli lét indokolja a többes számot, hiszen a mű többes számban is vallomás. A *Fehér holló* viszont az egyes szám ellenére sem az. Mégpedig azért nem, mert a szerző mind a közösen megélt (és a *Hogyan lettem íróban* leltárba vett) múltat, mind a jelenbeli utat mitizálja, ironikusan megfogalmazott, de valójában komolyan vett vallási utalásokkal távolítja el a személyességtől.

A *Hogyan lettem íróban* Stasiuk legfeljebb a többször visszatérő „ilyen időket eltünk”-kel kommentálja a varsói mindennapokat, a *Fehér hollóban* viszont úgy említi azokat, mint „száz és száz agyonkoptatott legendát, amelyek ugyanolyan jók voltak, mint azok, amelyek Mordred árulásáról, az Excalibur megtalálásáról, Sir Galahad pajzsáról vagy Lancelotról és a szent Grálról szólnak”. Egy másik helyen pedig az időről szóló filozofálás mélyén eltűnik, törlődik ez a múlt. „– És ha nincs? – Mi nincs? – Idő. (...) – Akkor nincs semmi. Nem történt semmi. A történetek ott állnak a kezdet kezdetén... (...) – És azon az éjszakán, emlékszel, Gasió nem hozta el azt a csajt, aki hányt a fürdőszobában, aztán meg eltűnt a pénzem. Emlékszel, nem akartam játszani, ő meg táncolni akart a zongorán, meztelenül. – Emlékszem. Ez se volt, és Gasió senkit sem hozott.”

A hegyi útra öten indulnak. Négy gyerekori cimborá – egyikük azonban már iskoláskorukban kilógott a körből – és egy outsider. Logikus, hogy a két utóbbi lesz „az általános paranoia hadvezetőse”, s

végül ők ketten hálnak bele a vállalkozásba. Wasył Bandurko, pártfunkci szülei, konszolidált otthoni életével, kövérkés testalkatával és állandó betegeskedésével, csak hatalmas áldozatok árán tudott a kialakult hármashoz csatlakozni, akik – akárcsak a *Hogyan lettem író* kamaszai – külvárosi gyerekek voltak. Kostek pedig, a földi varsóiak között, felnőtt korukban csapódott a körhöz.

Bandurko eszeli ki a tervet, miszerint tűnjenek el a hegyek között egy időre, hogy a világ, amely be akarja kebelezeni lelküket és életüket, ne találjon rájuk. (A hegyekbe, az erdőbe utazás mint menekülési mód a *Hogyan lettem íróban* is visszatér: „Őreg, húzzunk el a hegyekbe. Csönd van, nyugalom, majd ott meggondoljuk, mit kezdjünk ezzel az egésszel.”) Az út valódi célja lépésről lépésre világosodik meg. Gasió, aki ők közül a leginkább konszolidálódott, úgy gondolja, „partizánosdit játszani”, „kirándulni” jöttek a hegyekbe, Kicsi szerint az egész egy játék, „és persze csábít, hogy lássam, hogyan lesz ebből a játékból valami, ami nem játék”. Bandurko azonban a kezdet kezdetétől ismételgeti, hogy „élet vagy halál”. Stasiuk nemegyszer szónoki, messiási jellemzőkkel ruházza fel Bandurkót. „Nyilván bement a csarnokok és hangárok közé, hogy gyakorolja a szónoklást, böjtöljön a pusztában, látomás szállja meg, és a hullámbádogból megjósolja Jeruzsálem pusztulását” – írja ironikusan, ám a szónoklatok mégiscsak hatásos, hiszen a négy férfi követi őt. Valóban életveszélyessé a kívülálló Kostek teszi a játékot, az egyetlen, aki pontosan ismeri Bandurko célját: meg akar halni. Nem öngyilkos akar lenni, hanem azt akarja, hogy megöljék – mondjuk egy hegyi hajtóvadászat során. Kostek meg is teszi a kezdő lépést, leüt egy határőrt: „Valakinek meg kellett tennie. Muszáj volt, ne nézz úgy rám. Se te nem tetted volna meg, se Gasió, se Kicsi.” Kostek tehát a próféta hű követője, a prófécia végrehajtója: „Mózes, aki előbb becsalt minket a vadonba, most meg igyekszik kivezetni belőle.”

Ugyancsak a keresztény mitológiára

utal a megkísértés visszatérő jelenete. Ebben az esetben a kísértés természetesen abban áll, hogy lelépni, itthagyni a többieket és csak a saját bőrünket menteni. Először a narrátor kísérti meg Kicsit, majd Bandurko a narrátort – eredménytelenül. A keresztút momentuma szintén felbukkan – a szokott iróniával: „Néha ment egy kicsit, néha meg egyszerűen vonszoltuk. (...) Igazi keresztút, csak éppen Gąsior túlságosan ernyedte volt keresztnek.” Ám hiába a mitologizáció, a

szakralizálás, az út alapjában véve mégiscsak rettegéssel teli, fizikailag, szellemileg-lelkileg megviselő „kaland” marad. Ketten – a kívülállók – belehalnak, s nem lehet tudni, hogy az életben maradt három férfi, az együtt felnövő varsói külvárosi gyerekek barátsága milyen fordulatot vesz a liminalitás néhány napja után: „Nem beszélgettünk. Mindenki a saját elbeszélését szövögette magában, saját epilógussal, középrésszel és kezdettel. Összeegyeztethetetlen történetek.”

Ma holnap

Włodzimierz Kowalewski: A szép szoba

Lengyelország, 2047. A hőmérsékletváltozás következtében nyáron mediterrán hőség uralkodik, és télen is csak a Winter Centerekben hógolyózhatnak a gyerekek. Az országot szinte csak öregek lakják, a fiatalok ugyanis a megélhetés reményében mind külföldre távoztak. Az otthon maradtak zöme konténertelepekben él, mivel a városokban tömegesen dőlnek romba a szocializmus idején épült panelházak, lakóikat maguk alá temetve. Az emberek modemeken keresztül érintkeznek a világgal, olyannyira, hogy már a személynevek is elvesztették jelentőségüket, mindenki a modem kódszámán keresztül intézi életét. A vallás is elvesztette eredeti jelentését; az egyház helyébe az univerzalisták léptek, akik – hiszen a fogyasztó a „feelingért” fizet – már szolgáltatást nyújtanak, „a mai ember szintjének megfelelő vallási reflexiót árulnak”.

Ebben a miliőben játszódik a hazánkban is jól ismert olsztyni író, Włodzimierz Kowalewski regénye, *A szép szoba*. Noha eddigi életműve alapján (három elbeszélése olvasható magyarul a *Visszatérés Breitenheidébe* című kötetben, Masszi, 2002.) arra lehetett következtetni, Kowalewski a hosszúnovella vagy inkább a kisregény mestere, *A szép szoba* immár nem hogy kétséget afelől sem, hogy nagyobb formában is képes érvényeset alkotni. Első és idáig egyetlen nagyregényében a lazán összefűzött történetek főhősei, akik most,

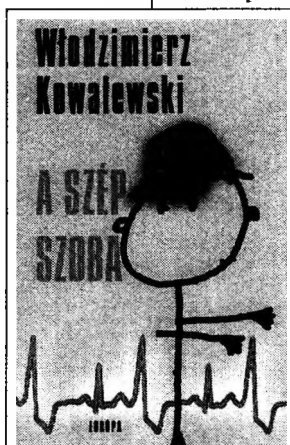
2003-ban, körülbelül negyvenes éveiket élnék, kilencvenegynéhány évesen a Végső Menedék Kórház elfekvőjében tengetik életüket. Az idekerült öregekre előbb-utóbb a szép szoba vár, ahol az „overleadinget”, közismertebb nevén az eutanáziát hajtják végre.

A kötet szereplői, Konieczny, Irek, Cmon és a többi beteg előtt a jelent a doktor képviseli, ő a ma rezonőrje. Ugyanazt a tagadást képviseli szülei generációjával szemben, amiről Irek is beszámol egy apjával folytatott beszélgetésben. Mindketten a paradigmaváltással szembesítik az

idősebbeket, mindketten értik az öregek álláspontját, elfogadni azonban nem képesek. Ezért, ahogy az orvos mondja, a Vízöntő kora után „a fiatalság diktatúráját felváltja a szépség diktatúrája”.

Szót kell ejteni a kötet egyik különlegességéről: a rockzenének állított emlékműről. Köztudomású, hogy a beat- és rockzenei forradalom jóval nagyobb kultúrateremtő erővel bírt – bár kissé megkésve – Európa innenső felén, mint bárhol Nyugaton. A könnyűzene, amely a hetvenes és a nyolcvanas években az antikommunista ellenállás csatornája, a

szellemi szabadság szimbóluma, az írott művészetekkel egyenrangú, sőt, fontosabb művészet volt, a kilencvenes évekre prostituálódik, majd elveszíti meghatározó fontosságát, és csak egy lesz a kommersz médiumok között.

Fordította Pálfalvi Lajos
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2003
358 oldal, 2200 Ft

Éppen ezért érzem a regény legaprólékosabban kidolgozott, leginkább sikerült szálának a kiöregedett rocksztár történetét. Apja még a régi nemzedék tagja, hű káder, közepes hatalmából új szolgálati lakásra, Polski Fiatra telik. Cmon karrierje a főiskolai amatőr zenekarban indul, de a Klapperstorch hamar a jarocini fesztivál egyik csillaga lesz, majd elindul a sikersorozatot a szocialista Lengyelország szűkös körülményei közt. A rendszerváltás környékén Cmon bandája már a sikerlisták élén áll, a kilencvenes évek elején azonban kicsúszik a talaj a lábuk alól, az emberek egyszerre más zenét kezdenek el szeretni. 1993-ban Cmon egy politikai párt bérence lesz, feladata a többi párt lejáratása. Később aztán, jó pár halálra ítélt visszatérési kísérlet, jó néhány házasság és válás után a jarocini fesztiválon kifütyüli őket a közönség. Cmon még pár évig eléldégél a vagyonából, majd önként befekszik az OL („over leading”)-osztályra. Még a rocksztárok tipikus halálát is csak szánalmas módon teljesítheti be: fél üveg bortól hal meg saját hányadékában.

A szöveg tehát minden külső specifikuma ellenére sem science-fiction, de még csak nem is negatív utópia: a szerző egyszerűen az utóbbi évek tapasztalatai alapján továbbgondolja, továbbépíti a mátt. Kowalewski szerint ugyanis egyetlen korszakforduló létezik, a rendszerváltozásé. Minden, ami azóta történt, egyenes következménye az új világnak, a Vízöntő korának gyümölcse. Irek, a külvárosi könyvelő vagy éppen Cmon, a rocksztár, éppen olyan egzisztenciális válságban van 2047-ben, mint amilyenben feltehetőleg már 2003-ban is volt, azzal a különbséggel, hogy a Végső Menedék kórház-börtönében immár vajmi kevés esélye van a változtatásra. Illetve természetesen van, de ez majd csak a könyv végén derül ki. A kötet azonban többnek mutatkozik pusztán krónikánál: Kowalewski legtöbb munkájában a szereplők hosszú monológokban, gondo-

latfolyamokban vallanak nézeteikről. Nincs ez másképp *A szép szobában* sem: átható erejű meditációkat hallhatunk jelenünkről és az elmúlásról Irek, vagy a szónoki mániában szenvedő orvos szájából.

Az öregkor a hagyomány szerint a bölcsesség, a nagy szintézisek, a halállal, a világgal való nagy kiegyezések ideje. A valóságban azonban mindez – ha máshonnan nem, egy másik lengyeltől, a *Téli regé* írójától, Ryszard Przybylskitől ezt biztosan tudhatjuk – éppen ellenkezőleg működik: öregkorunkban a fájdalom és saját emlékeink foglyai vagyunk, semmivel sem bölcsőbbek, mint húszévesen.

Fájdalom és emlékezés – ezek lehetnének a regény kulcsszavai. A költőként debütáló szerző éppen e kettő megjelenítésében a legtehetségesebb; a leírások érzék-letessége ellenpontoszza a narrációt, a párbeszéddek helyenkénti egyenetlenségét vagy túlírtóságát. A regény mély borúlátásról árulkodik, *A szép szoba* poétikájából teljes mértékben hiányzik az ironikus távolságtartás, az írói stílust a melankólia, a keserű humor és egyfajta rezignált tragikum uralja, ami érezhető a magyar változaton is: a fordító, Pálfalvi Lajos le sem tagadhatná, hogy egykorú a szerzővel és a főszereplőkkel, munkáján lépten-nyomon érezhető a közös élményanyagból eredő rokonszenv.

A meglehetősen csúnyára sikeredett borító tehát valódi regényt takar: Kowalewski műve igazi nemzedéki regény, a műfaj minden hátrányával és előnyével együtt. Fotográfiai pontosságú kor- és társadalomrajz, dokumentumszerű látletet a közép-európai szocializmus utolsó évtizedeiről, de hitelesen fogalmazza meg a rendszerváltást felnőtt fejjel megérők problémáit is. Egy generáció néz szembe a korrall és önmagával, egy kérdés azonban nyitva marad: mi történt, mi történik azokkal, akik 2047-ben még nem kerülnek be a Végső Menedék Kórházába?

Bérgyilkos Tusnádfürdőn

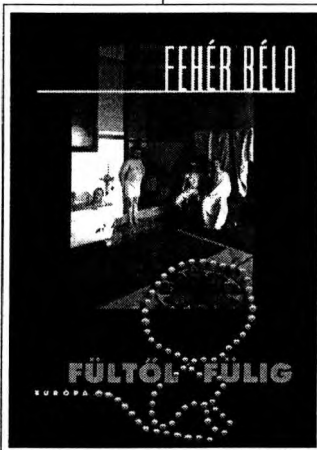
Fehér Béla: Fültől fülig

Na, nem ma. Mondjuk 1903-ban. Ez a váratlan társítás olyan alapszituációt teremt, amelyben nyüzsögnek az ellentmondások, a színes figurák, a kiszámíthatatlan események. Ez a színes ellentmondásosság, amelyben vidékiesség, békés (hogy ne mondjam: unalmas) eseménytelenség és a lehető legváratlanabb fordulatok párosulnak, a leglehetősebb alakok találkoznak, Fehér Béla specialitása. (És ebben még messze nem a *Fültől fülig* vezet: a *Zöldvendéglőben* a budiból kipislogó Tündik bácsi páncélos vitézt pillant meg, amint belép a kukoricagörébe; a *Triptichon* főhőse egy huszadik századi reneszánsz festő. Ehhez képest a snájdig századfordulós bérgyilkos figurája maga a törölmetszett naturalizmus.) Nehezen tudnám megmondani, valószerűtlen, abszurd vagy hétköznapi történeteket és figurákat ír-e Fehér Béla. Sőt még azt is nehezen tudnám megmondani, hogy cselekményesek-e egyáltalán ezek a regények, hiszen a fordulatosságuk ellenére nem egyetlen történetet, hanem történetek sokaságát beszélnek el. Mindenesetre rendkívül olvasmányosak.

Ennek az olvasmányosságának a titka tulajdonképpen egyáltalán nem a cselekményben rejlik, hanem a szereplőkben, színhelyekben, hangulatokban. Speciális atmoszférájuk pedig ezek sokaságából ered. Ezek az egyenként rendkívül hétköznapi alakok úgy keve-

rednek, találkoznak és távolodnak el egymástól, mint a dobozban összerázott kavicsok. Különösen igaz ez a *Fültől fülig*re, amelyben gyakorlatilag egyik szereplő se kerekedik a többi fölé. Skrabek, a bérgyilkos alig szerepel többet mondjuk Pozsár Janónál, a pesti Hofher és Schrantz gyár sztrájkoló munkásainak pártbizalmijánál, aki meglovasította a kasszát és tusnádi nővérénél bujkál. Vagy Ugolinnál, aki a saját találmányú vízöblítéses árnyékszékkel és pumpás ülepmosóval házal, és elmékedéseit – *Montaigne Esszéinek* ihletésére – *Filozófiai árnyékszék* címmel irkafüzetekbe körmöli. Vagy Darvai Erazmusznál, az önjelölt arszlánnál és a bérgyilkosról álmódzó Gulácsy Katinkánál, akinek apja a leendő áldozat („Katica eldöntötte magában, hogy Skrabek aligha lehet más, mint fürdőmester, akinek tömzsi testén repedésig feszül a csíkos dressz. Séta közben többször is maga elé képzelte a vonzó látványt, és szemérmesen merengett rajta”) – és még folytathatnám. A bérgyilkos küldetése csak keretként szolgál ezeknek a véletlen találkozásoknak az elbeszéléséhez. Az igazi fő-

szereplő maga a véletlen. Az a véletlen, amelyet az emberek megpróbálnak jelentéssel felruházni, sorsszerűnek látni, saját akaratauk alá rendelni, babonákkal befolyásolni, de amely végső soron értelmetlen, abszurd és szurreális, akárcsak Fehér

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2003
157 oldal, 1700 Ft

Bélának a részleteiben realista mozaikokból összerakott regényei: „(a bérgyilkos) elkúszott a kerítésig, átmászott a lakatlan Bogdán-villa udvarába, onnan pedig a vaslápfürdő pihenőkertjébe. Csak ezzel a kerülővel juthatott ki észrevétlenül az utcára. Az első járőkelő, aki szembe jött vele, egy bajszos nő volt, fejkendőben. Skrabe megtorpant, elgondolkodva nézett utána. Nem tudta eldönteni, hogy a nagy babonáskönyv szerint ez kedvező jel vagy fenyegető üzenet? Biztos, ami biztos, elővette a szivarzsebében lapuló mókuslábát, és háromszor megköpdöste.” Pedig mi megmondhatnánk, hogy a bajszos nő nem más, mint a csendőrök elől bujkáló Pozsár Janó, aki kénytelen volt nővére ruháiban kerekelt oldani üldözői elől. Ahogy annak is csak az olvasó a tudója, hogy a vélt, minden hájjal megkent titkosrendőr, aki elől a bérgyilkos ilyen rémülten menekül, mindössze az ártalmatlan filozofáló klozettügynök, aki új megrendelések reményében talpalt a városban.

Ezt a csupa értelmes, reális részletből összeálló szürreális értelmetlenséget nagyon nehéz egyetlen művé kerekíteni. Hiszen hol az eleje és hol a vége egy olyan eseményornak, amelyben a véletlen játssza az irányító szerepet? Kinek a sorsa köré lehetne felépíteni a cselekményt egy olyan regényben, ahol nincs igazi főhős? És hogyan lehet mindezt úgy összerakni, hogy az élet, a találkozások értelmetlenségének elbeszélése ne tegye zavarossá, *értelmem nélkülivé*, ne fullassza érdektelenségbe az egész regényt? Mindez Fehér Bélának ebben a jobbnál jobb részletekben bővelkedő regényében nem is sikerül maradéktalanul. Igaz, nagyon kevés kapaszkodót hagy magának.

A könyv, azon kívül, hogy Skrabe sikertelen próbálkozásait írja le (egy névtelen megrendelő megbízatásából készül meggyilkolni Gulácsy Etyien grófot), nem fűzhető fel egyetlen szálra. A bérgyilkos inkább ürügyet szolgáltat arra, hogy az adott, véletlenszerűen kiválasztott időszakban megörökítse a tusnádi fürdőélet szereplőit, eseményeit. Fehér Béla regé-

nyeiben gyakran szerepelnek ilyen szemlélődő, kívülálló figurák, „médiumpok”, akik segítségével ráláthatunk az adott világra. Csakhogy más könyveiben ezek a szereplők karakteresebb (néha, mint a *Triptichonban*), egyenesen szélsőséges látásmóddal rendelkeznek, és az ő nézőpontjuk határozza meg az elbeszélést (egészen az *Egyenes kecske* egyes szám első személyéig). Itt viszont a narrátor egységesítő nézőpontjának hiányában a sokféle történetet, sorsot összeszövő, rengeteg szereplőt felvonultató regény, bár részleteiben rendkívül szellemes, fordulatos, mégis némileg széteső lesz.

Tulajdonképpen azt az egységesítő funkciót, amit máshol a narrátor figurája vagy a főszereplő sorsa tölt be, itt a színhely, a századfordulás, provinciális fürdőhely atmoszférája veszi át. A kötet ebben emlékeztet Fehér Béla egyik legjobb regényére, a *Zöldvendéglőre*, ahol hasonló szerepet játszott a poros, akácfás alföldi falu, amelynek hangulata, figurái szinte kézzelfoghatóan élővé tudtak válni. Itt is hasonló módszert követ Fehér Béla: hagyja, hogy a helyszín megteremtse a maga jellegzetes szereplőit, azok egymástól karakteresen eltérő beszédmódját. A finomkodó, előkelő Gulácsy Etyien leereszkedő megjegyzéseit; a sajtérlelőből arszlánna előlépett Darvai Erazmusz és féltestvére, Murad Jenci beszélgetéseit („Kirül beszéssz, te letyedék? Mosmá arszlán vagyok, a vak is láttya, csak te nem, oszt soha a világba nem fogok még eccer nyálas sajtokba turkálni!”); a Satrál cukrászda vendégeinek fontoskodó politizálását a kapucíner és a snapsz mellett; a szeretszegi cigány jósnő szavait („Az ördögök rugdossák ki a köveket éjszakánként. Nem segít rajtam se a rugyipé, se a vállamon ülő fekete karakó!”); az unatkozó szépasszonyoknak udvaroló szökött pártbizalmi agitációját („Jolánka! Amálka! Gondolkoztak már valaha arról az irtózatos különbségről, amely a proletárok és a tőkésosztály között fennáll? – hatásszünetet tartott, felcsapta az orrát, mintha a levegőbe szimatolna. – Hát kérem... én

most ünnepélyesen kijelentem, hogy a munkásság nyomorúságos helyzetén csak egy mindent elsöprő mozgalom segíthet! – Nahát, mozgalom! – sikkantotta Jolán. – Ráadásul elsöprő – búgta Amál, és úgy érezte, szétreped testen a fűző”). Nehéz abbahagyni a felsorolást, ráadásul nemcsak a figurák, maga a miliő, a kor is mint ha megszólalna a szokások, a ráérős életmód, a gesztusok, a tárgyak, a ruházatok, ételek részletes leírásának, a fürdőélet kelékeinek, feledésbe merült szakkifejezéseinek köszönhetően. Ezek a figurák aztán élni kezdenek, az olvasónak az a benyomása támadhat, hogy szinte az őket teremtő írótól is függetlenednek: bölcsel-

kednek, társalognak, ismerkednek, félreismerik és félreértik egymást, ügyeskednek és ügyetlenkednek. A *Füлтől fülig*nek talán épp az a gyengéje, hogy túlságosan is önállósulnak, nehéz őket egy befejezéshez összeterelni, sok elvarratlan szál marad a regény végén. De mindezt úgy is értelmezhetjük, hogy az a mindent behálózó véletlenszerűség, ami az egész regény központi szervezőelve – ez diktálja az olvasót a szereplők fölé emelő elbeszélés-módot, a sokszálú szerkesztést, de még a sokféle ember találkozásait lehetővé tevő színhely kiválasztását is –, érvényesül a befejezésben: a lezáratlan sorsokban, a véletlen alakította csattanóban.

Szerzőink

- Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.
Lengyel Balázs (1918) – író, kritikus, Budapesten él.
Szederkényi Ervin (1934–1987) – a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.
Örkény István (1912–1979) – író, drámaíró.
Nemes Nagy Ágnes (1922–1991) – költő, műfordító, esszéíró.
Kálnoky László (1912–1985) – költő, műfordító.
Bertha Bulcsu (1935–1997) – író, a *Jelenkor* egykori szerkesztője.
Lázár Ervin (1936) – író, a *Jelenkor* szerkesztője 1963–64-ben, Budapesten él.
Ilia Mihály (1934) – irodalomtörténész, Szegeden él.
Nádas Péter (1942) – író, Gomboszezen él.
Polcz Elaine (1922) – író, pszichológus, Budapesten él.
Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Scherter Judit (1945) – újságíró, Budapesten és Tiszaugon él.
Latzkovits Miklós (1963) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.
Géher István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
Murányi Zita (1982) – író, költő, Budapesten él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi *Kalligram* főszerkesztője, Dunaszerdahelyen él.
Margócsy István (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *2000* szerkesztője, Budapesten él.
Szántó F. István (1964) – esszéíró, kritikus, műfordító, Budapesten él.
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, kritikus, esszéíró, a *Korunk* főszerkesztője.
Dérczy Péter (1951) – kritikus, az *Élet és Irodalom* prózarovatának szerkesztője.
Győri Orsolya (1975) – kritikus, az ELTE Esztétika szakának PhD-hallgatója, Budapesten él.
Balázs Eszter Anna (1976) – kritikus, irodalomtörténész, Szentendrén él.
Nánay Fanni (1972) – polonista, műfordító, színházi újságíró, Budapesten él.
Keresztes Gáspár (1978) – műfordító, Budapesten él.
Papp Ágnes Klára (1968) – kritikus, Budapesten él.